

meddobje

3-4

FRANCE DOLINAR (RIM), OČE SLOVENSKE CERKVE (125) * FRANCE PAPEŽ (BUENOS AIRES), FRAGMENTI TREH SPEVOV (151) * ALFONZ ČUK (LATROBE), TROJNO ZDRAVJE (158) * IGOR (BUENOS AIRES), SAMOTNE DALJE (169) * MILAN KOMAR (BUENOS AIRES), VSAKDANJE GLOSE (171) * MILENA MERLAK-DETELA (DUNAJ), DVOJE PESMI (178) * RAFKO VODEB (RIM), SREČANJE NA LIJLSKI POTI (180) * VLADIMIR KOS (TOKIO), NEKE VRSTE OKOSTENJAK (189)

ČRKE BESEDE MISLI: BOJ Z MLINI NA VETER ALI — OD SODOBNOSTI DO SODOBNOSTI (RUDA JURČEC, BUENOS AIRES, 190) * ČAS NA TRIBUNI: KRŠČANSKA PROBLEMATIKA "SIVIH DNI" (JOŽE RANT, BUENOS AIRES, 200) * ZASTAVA LADJE "SODOBNA UMETNOST": TEHNIKA IN KULTURA + DRUŽBENA KRITIKA IN EKSPERIMENT (LEV DETELA, DUNAJ, 207) * TEHNIKI IN KULTURNIKI (IVAN MAGAJ, BUENOS AIRES, 212) * PEN CLUB — COLOQUIO DE BUENOS AIRES — 1962 (ZORKO SIMČIČ, BUENOS AIRES, 215) ČRTA IN PROSTOR: EKSPRESIONIZEM V SLOVENSKI UPODABLJAJOČI UMETNOSTI (MARIJAN MAROLT, BUENOS AIRES, 236) * MEŠTROVIČEVA ŠTEVILKA HRVATSKE REVIJE (MARIJAN MAROLT, 250) — ZAPISKI: SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1961 (MARTIN JEYNIKAR, TRST, 253).

D 129907

M E D D O B J E

Leto VII

1963

Štev. 3-4

Izdaja Slovenska kulturna akcija

Uredniki: Zorko Simčič, Ruda Jurčec, Rafko Vodeb

Naslov uredništva v Evropi: Rafko Vodeb, Via dei Colli della Farnesina 140, Roma, Italia. Naslov uredništva in uprave v Ameriki: Castelli 371, Ramos Mejía, Buenos Aires, Argentina. — Revija izhaja letno v šestih številkah. Prispevki s psevdonimom se objavijo samo, kadar je uredništvu znano tudi pravo avtorjevo ime. Rokopisi se ne vračajo.

Ovitek: arh. Marijan Eiletz

Cena temu zvezku 250 mšn. — 2.80 U\$S — 1300 LIT. — 12 NF
10 DMK — 60 šilingov

Izšlo kot 52. publikacija Slovenske kulturne akcije

Registro Nacional de Propiedad Intelectual N° 525.975

Tisk tiskarne „Editorial Baraga“, Pedernera 3253, Buenos Aires.

V OČE SLOVENSKE CERKVE

Ob stoletnem obhajilu Slomškovega preodhoda 24. septembra 1862

F r a n c e D o l i n a r

„Shivet' ino vmret sa Slovenstvo“

Slomšek 1822

Slovenski narodni prerod je pričel avguštinski redovnik Mar-ko Pohlin z epohalnim uvodom v Kraynsko gramatiko (1768), prvi literarni almanah je gibanju uredil očeta Marka sobrat Damas-cen Dev, med prvimi buditelji je bilo tri četrtine duhovnikov; to razmerje med duhovniki in laiki se je ohranilo še, ko se je število delavcev za slovenski prerod — „slavistov“ ali „slavistikarjev“ po tedanji terminologiji — konec dvajsetih let devetnajstega sto-letja že podevetorilo. Vsem tem duhovnikom je bila samo po sebi razvidna potreba — in dolžnost —, Slovencem krščansko bla-govest oznanjati v slovenskem jeziku, zato so tudi vneto množili slovensko pobožno slovstvo. Toda šele Slomšek je doumel, da se poslanstvo Cerkve na Slovenskem udéjuje v bogodanem, narav-nem in zato tudi nadnaravnem okviru slovenskega naroda kot posebne enote v cerkvi. To Slomškovo spoznanje je bilo toliko bolj pomembno in odrešilno, ker je drugi veliki vrstnik generacije 1800, France Prešeren, ostro uvidel rasti slovenskega naroda škodljive nastopke nemške kolonizacijske oblike pokristjanjanja. Samo spregloboko religiozna osebnost, ki je hkrati rastla iz ko-renin slovenskega naroda in v svojem osebnem jedru prizadeta soživela njegovo usodo, je mogla v začetkih razvijanja sloven-skega ljudstva v narod rešiti problem razmerja med prebujajočim se slovenskim narodom in katoliško cerkvijo, posloveniti cerkev na Slovenskem in dati katoliški obraz prebujajočemu se sloven-stvu.

Kadar govori Slomšek o narodnosti, vedno se sklicuje na mater. Še v zasebni korespondenci že izkušenega moža, celo cerkvenega dostojanstvenika, se nahaja na prvi videz presenetljivo sklepanje: „nisem pozabil še drage matere svoje, tudi ne bratov matere Slave“ (Janezu Bleiweisu 8. decembra 1848; AZN I,309). Izpoved, ki zrkali genezo Slomškove narodne zavesti.

V patriarhalnem, trdnem in ponosnem kmečkem domu zatišne ponikovske planote je Slomškova mati Marija Zorko — izreden naraven pedagoški talent — tako živela svojemu otroku njegovo prvo domovino, da je poslej vdilj varen in svoboden pokoncu stal spričo vsakršne tujščine. Materin jezik, ta „duhovna in duševna domovina človekova“ ga je včlenil v skupnost vseh tistih, ki so deležili isti materni jezik, iz svoje najbolj intimne domovine je mogel organsko rasti v svojo zunanjo domovino, ki se je začela ovedati svoje duhovne in stvarne lastnine.

To je vedel že Slomškov najgloblji poznavalec Kosar, ko je zapisal: Slomšek „so se že z materinim mlekom ljubezni do naroda navzeli. Večkrat so namreč še v svoji starosti pravili, kako jim je pobožna mati svete pesmi pevala in pobožne narodne povesti pravila, katerih veliko so na pamet znali“ (Franc Kosar, A. M. Slomšek-knez in vladika lavantinski, 8).¹

Pri materi je torej izkusil slovenski jezik ne le kot porabni ukoristljivi jezik vsakdanjih potreb, temveč ga tudi okusil kot svetejšni jezik religije in poezije, od matere ga je prevzel kot posodo narodne preoddaje. Ni tudi brez pomena, da se mu je ob slovenski knjigi, ko je neki popotni podobar družini bral evangelije in pesmi „nekega kranjskega žlahtiča“ — verjetno Schönlebnove „Evangelia ino lystove“, ki imajo v dodatku tudi 7 „katoliških pesmi“, morda Japljeve „Lystove in evangelije“ (1787), ki prav tako obsegajo pesmi — vzbudila branja in uka želja.

V celjskem okrožju v času preroda ni nikdar prišlo do resnih poizkusov ločenega pokrajinskega knjižnega jezika. Predvsem zato, ker je pokrajina bila močnejše kot sosednje na severu in vzhodu — zlasti cerkveno-upravno — povezana z izhodiščnim ozemljem slovenskega literarnega jezika. Leta 1790 sta bili dve tretjini duhovnikov celjskega okrožja doma iz drugih slovenskih dežel, po veliki večini Kranjci, nekaj jih je bilo s Primorskega (Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije, 324).

Izmed ter duhovnikov je bil tisti, ki ga Slomšek imenuje „moj vzgojitelj“, ki mu je namestil mater, Jakob Prašnikar, iz Kolovrata pri Zagorju ob Savi, v Ljubljani učenec Vodnikov, v Gradcu ud Primčeve „Societas slovenica“ — prve organizacije slovenskih izobražencev v duhu narodnega preroda.

Drug Vodnikov učenec — in tudi dopisovalec v slovenščini — Ljubljčan Janez Anton Zupančič je bil v Celju, kamor je v šole Slomšek šele že petnajstleten prišel, na gimnaziji Slomšku profesor. Svojim učencem, med katerimi je najbolj pomaljal Slomšek, je dajal brati Vodnika in Jarnika. Če Slomšek, ki je bil vedno zelo zavzet za zgodovino, že tedaj ni bral Vodnikove zgodovine, ki so jo kranjski in primorski gimnazijci dobili 1809/10 za učno knjigo, ali vsaj Vodnikovega „Povedanja od slovenskega jezika“ (1797-1798), je pa gotovo po Zupančiču bil posvečen v Vodnikov pojem slovenskega naroda in njegovo prerdno zamisel.

Prvi semester šolskega leta 1819/20 na ljubljanskem liceju je Slomška seznanil z glavnim mestom najmanj potujčene slovenske dežele, kjer je živel četrtina vseh slovenskih prerdnih delavcev, ki so pred dvema letoma dosegli lep uspeh: katedro za slovenski jezik. Med sošolci je tovariševal s prihodnjimi kulturnimi delavci: Francetom Prešernom, Jurijem Grabrijanom, Jožetom Burgarjem. Naslednji semester v Senju pa mu je razširil slovansko obzorje, spoznal je glagolsko bogoslužje, dediščino sv. Cirila in Metoda. O slovanskih učiteljih je mogel brati v Kopitarjevi slovnici (1808), spet v Vodnikovi zgodovini, celo v Ravnikarjevem dodatku k prevodu Chr. Schmidovih Zgodb (1815-17). Gotovo je o njima govoril tudi Metelko pri svojih slovenističnih predavanjih.

S svojimi ljubljanskimi sošolci je Slomšek ostal v stiku tudi pozneje, saj so ga ti, ki so v skrivnem krožku ljubljanskih bogoslovcev prirejali literarni list, ko so leta 1824 imeli v načrtu izdajanje tiskanega literarnega časopisa „Slavinja“, povabili k sodelovanju. V velikih počitnicah tega leta je Slomšek prišel v Ljubljano in zamisel revije obravnaval z Burgarjem. Poslal je tudi dve pesmi, toda odklonilno uradno mnenje jožefinističnega in nemško usmerjenega ljubljanskega škofa Wolfa je „Slavinjo“ pokopalo.

Bogoslovec Slomšek je že prvo leto v Celovcu (1821-22) zbral svoje slovenske tovariše in jim začel predavati knjižno slovensščino. Temu privatnemu tečaju je gotovo bil za vzgled pouk na Metelkovi uradni ljubljanski slovenistični katedri, saj v uvodnem govoru k tečaju sam omenja ljubljansko pobudo: „Perpravljajo se bridko, kranjski vučeniki k Slovenski učenosti, peržigajo luč de bodo svetli Slovencom, le mi Štajarci in Korošci bomo spali“ (ČZN 1922, 6). Ker pa Slomšek svoje tovariše vzpodbuja z zgledom njih ljubljanskih tovarišev, je blizu misel, da je Slomškovemu „zboru izvoljenih slovenskih bratov“ dalo pobudo neko zbiranje med ljubljansko mladino. Tako bi začetek

literarnega krožka „karbonarjev“ v ljubljanskem bogoslovju, ki ga literarna zgodovina datira „okoli 1823“, mogli nastaviti že v leto 1821. Beseda „karbonarji“ je v Ljubljani postala splošno znana, ko je leta 1822 Fr. Metelko za tisk prevel Pija VII „pismo s katerim se družba, imenovana karbonarska, preklicuje“; ker so bili udje skrivnega društva, so se prerodno usmerjeni teologi prešerno imenovali po skrivnih karbonarjih.

Medtem ko je prerodni program zajel vsaj dobršen del duhovniškega visokošolskega naraščaja vsaj že l. 1823, so se slovenski laični visokošolci na Dunaju začeli zanimati zanj šele 1833, Vraz in Miklošič v Gradcu pa 1830. (Gajevega ilirskega krožka v Gradcu leta 1827 ni mogoče šteti v slovenski prerod). Celo Prešeren še „leta 1824 ni imel izrazito slovenske prerodne volje“ (Kidrič, Prešeren LXV).

Po intenzivnosti narodne prerodne volje ni nobenega med mladimi buditelji, ki bi bil močnejši od Slomška, prav nobenega pa ni, ki bi slovenski prerod pojmoval kot naravno in religiozno prenovno, in ki bi imel pogum, objaviti nasledke, ki iz dejstva prebujenega slovenskega naroda sledijo za religiozno in cerkveno življenje. Iz sojma slovenske in krščanske zavesti je mlademu bogoslovcu vzniknila misel o slovenskem okvirju cerkvene dejavnosti med Slovenci. Kot skoraj vse genialne misli, vodila celih življenj, je tudi ta uvid mladih dni. Da jo je izrekel bogoslovec Slomšek, ko je komaj stopil na pot k duhovništvu, je samo dokaz njegove že davne pristne predanosti poklicu.

Izrazil jo je že v začetku svojega „napeljavnega govora k Slovenskemu zboru 1821“, ko svoje tovariše bogoslovce pozdravlja kot „poklicane ravno delavce v *Gospodovi vinograd slovenskega naroda*“ (F. Kovačičeva objava v ČZN 1922, 2). Znati slovenski jezik, „ta govor, kateri je to orodje, s katerim samo se Slovincem učenost predaja“ (n. o., 4), je postulat službe v cerkvi slovenskega naroda, zato Slomšek obsoja tiste, ki po končanih študijah „gredo vunkaj na delo v *vinograd slovenskega ljudstva*, pak še ne mislijo na orodje, s katerim bodo ta pridobljeni nauk venkaj delili“ (n. o., 5). Sv. Ciril in Metod, „ker sta svoj poklic spoznala“, sta drugače ravnala: „notri do mozga slovenskega jezika se je njih hrepen razlegal“ (n. o., 4).

Misel slovenskih struktur cerkve na Slovenskem izraža tudi še z drugo podobo: „Kakor luč v hiši sveti, tako duhovstvo razsvetli sleherno ljudstvo. (...). Tak smo mi taista izbrana *luč, katera bo svetila v hiši Slovenskega ljudstva*“ (n. o., 3). „Kristus nas luč imenuje, o tok razsvetimo Slovenjavo po vseh krajih da bodo se svetli Slovenci na duši in telesu, pri živini in na polju, na zelenih travnikah, po verheh ino vinogradah, ino kar je

narveški, da se bodo svetli v nebeškem kraljestvu izvoleni“ (9). Stavek, ki odpira pogled v Slomškovo mišljenje o odnosu med religijo in kulturo, ki vključuje pozitivno zadržanje do dela v svetu, saj je tudi ta s celim človekom odrešen: „zakaj krščanstvo je dušo in telo, zemlo in nebo spreobrnilo“ (n. o., 3).

Govor, ki ga navdihuje učenitvo sv. slovanskih bratov sklepa s prošnjo: „Tebi, Oče nebeški, oče tudi nas Slovencev, naj bode Tebi k Slavi, mojemu Slovenskemu rodu k vednimu pridu“ (n. o., 9).

Tudi v uvodnem govoru za naslednje šolsko leto, 1822, ki večidel ponavlja misli iz prejšnjega govora, se sklicuje na zgled slovanskih učiteljev. Dan, ko se tečaj začanja, mu je vzrok veselja, ker mu pomeni „dan, ko vzhaja razsvetljenje za otroke slovenske nacije, ki v temni senci pozabljenosti mirno sede“ (n. o., 9). Tudi v tem govoru poudarja pastoralne dolžnosti iz dejstva slovenskega naroda, novo pa je sklicevanje na slovensko kulturo. „Vas naš Zveličar sol Slovencev imenuje“. „Ako hočete vi biti sol slovenske modrosti, tok mora narpoprej postati čversta vam slovenske modrine vednost“ (n. o., 9). Beseda 'modrina' je Pohlinu pomenila 'učena družba, akademija'. Vodnik jo je rabil v pomenu 'Muza'. Slomšek je s tem izrazom hotel povedati, da ne meri samo na znanje slovenskega občevalnega jezika, ampak tudi na poznanje slovenske literature, ki je nujno za intelektualni apostolat med izobraženimi Slovenci. Toži pa „kako redek Slovincem učenik se najde, kateri bi slovenščino trdno zidal, kateri bi razsvetlil slovensko vednost“ (n. o., 10).

O začetku tretjega tečaja ni virov. Ko pa je Slomšek leta 1824 v četrto bil „srečni glas vpijočega v puščavi“, je v zavesti svojega predhodniškega poslanstva zaklical: „Slovenci, prihodnji učitelji svojih bratov: ‚parate viam Domini‘, t. j. pot vašega ljubelega materinega jezika, po katerem bo mogel Gospod s svojim zveličavnim naukom po Vas v srca Vaših prihodnjih ovac vniti z ljubeznijo, močjo in mirom v svoji milobi in nebeški častitljivosti“ (n. o., 12).

Slovenski tečaj je po Slomškovem odhodu v celovškem semenišču minil, obnovil ga je on sam, ko se je leta 1829 vrnil tja kot spiritual. Zaradi pouka slovenščine ga je policija imela —kot panslavista— pod nadzorom. Dolžnosti do naroda ni učil samo inteligenčnega naraščaja, temveč tudi ljudstvo. Spiritual Slomšek je verjetno prvi, ki je dolžnost do naroda obravnaval na prižnici. Da je duhovnik Slomškovega spoštovanja do svetosti označevane besede in Slomškovega solidnega ter treznega moralno-teološkega znanja to storil, že samo dokazuje, da mu je šlo za

božji red tudi na tem področju človekovih odgovornosti. V znameniti pridigi na leci Jarnikove župnije Blatograd na Koroškem je na binkoštni ponedeljek 1838 Slomšek izrekel tedaj najostrejšo moralno-teološko obsodbo narodnega odpadništva: „Človeški jezik je talent, katerega nam je Gospod nebes in zemlje izročil. [...] Kdor svoj materni slovenski jezik pozabi, malopridno svoj talent zakoplje, Bog ga bo enbart terjal, ino vsi zaničevalci svojega poštenega jezika bojo v vnanjo temo potisnjeni.“ Podoba teme v Mt. 25, 30 označuje večne kazni v peklu.

Pridigo je mogel objaviti šele 1849; objavil jo je, ko je bil že škof. V opombi pove, da je bila govorjena na Koroškem, „kjer vsakih pet red (petdeset) let se nekoliko hiš ponemšči“. Govoril jo je in priobčil torej v zavesti, da izpolnjuje nravni postulat, braniti svoj narod pred potujčevanjem.

Braniti je moral tudi svoj koncept slovenskega apostolata. Zaradi truda za slovenščino so ga tožili metropolitu, in sicer ravno v času, ko je vsak poznavalec škofijskih razmer vedel, da je Slomšek najresnejši kandidat za naslednika bolnemu škofu, Francu Kutnarju, saj mu je ta prvi slovenski škof lavantinske škofije, doma iz Št. Vida pri Stični, v času bolezni prepustil vodstvo dieceze. Sklicujoč se na Pavla (1 Kor. 4, 3-4) je edinemu Bogu, ki ga je ustvaril Slovenca, izročil sodbo o svoji apostolski službi med Slovenci in odklonil vsako svetno kritiko. O dogodku je pisal svojemu nekdanjemu profesorju, „staremu prijatelju“ Jožetu Poklukarju, tedaj profesorju pastoralke v Ljubljani, dne 27 decembra 1845: „Ravno te dni so mi višji škof in kardinal Schwarzenberg pomenili, de se mi slovenstvo očita. Pa mene to očitjanje kar ne moti; mislim, de vsaki naj dela po svojih okoljstava, ali že svetu dopade, ali ne. Qui autem iudicat me, Dominus est. — Slovenka me je rodila, Slovenka me je dojila, naj me Slovenčina tudi sina hvaležnega ima. Zemljo materno obdelovati želim, dokler nekda v materni zemlji ne počivam, ako bo božja volja tako“ (AZN I/1, 2; gl. tudi AZN I, 324). Josip Marn je to pismo prvi priobčil v Slovincu leta 1876 (št. 45., 15. apr.) pod zaglavjem: Slomšek v značajnosti Slovincem vzor.

Pomlad narodov 1848 je bila tudi čas prvih navalov nemštva s sredstvi politične demokracije na slovenstvo. Tudi na škofa Slomška — še daleč ne „političnega človeka“ — ki ga je dunajsko in graško časništvo po informacijah celjskih dopisnikov razglašalo za „vojvodo Slovencev“. Čas je terjal nedvoumno narodno-politično opcijo, celo sprejem samoobrambnega boja. Slomšek se je odločil za oboje. Svojemu zastopniku in zaupniku v celjskem okrožju, opatu M. Vodušku je sporočil to-le smernico: „Tako se neda višej v miru živeti, svete vojske prijeti se moramo. Ali se

bomo Nemcov ali Slovincov deržali? Le Slovincov, kar je prav. Nemci nam žugajo materno kri popiti, nas pa tudi ob sveto vero pripraviti" (2. rožnika 1848; AZN I, 21).

Tudi začetek ustavne dobe je nemški liberalizem takoj izabil za napad na slovenstvo. Da manifestirajo svojo navzočnost v državi in svoje politične terjatve, so slovenski voditelji sklenili, da nastopijo ob odprtju deželnih zborov v aprilu 1861. Na štajerskem deželnem zboru, ki mu je Slomšek kot virilist, škof lavantinske, tedaj razen mesta Maribora popolnoma slovenske dieceze (kar prizna tudi Wurzbach XXXV 150), pripadal, je predlagal, naj se cesarju poslana adresa sestavi tudi v slovenščini (D. Kermaunerja komentar k Prijateljevi Zgodovini II, 563). Tako je bil prvi nastop za javnopravno veljavo slovenščine v graški deželni hiši delo Slomškovo.

Napadi nemškega liberalnega nacionalizma zadnji dve leti pred Slomškovo smrtjo so v sivolasem bolniku zadeli na ogenj mladostnega navdušenja za narod. Celó izrazi in zasuki iz mladostnih govorov se povračajo v njegove poslednje izjave, ki jih že prepletajo smrtne misli. Za označitev Slomškovega duhovnega vodstva so posebno pomembni njegovi govori na škofijskih duhovnih vajah za kler, kjer je redno vsako leto dajal konkretna pastoralna napotila svojim duhovnikom. Na septembrskih eksercijah na Slatini 1861 je dal višjepastirsko navodilo, upreti se ponemčevalnemu pritisku: „Lani sim ob koncu duhovnih vaj svoje drage sodelavce v slovenskem vinogradu svaril, ne previsoko narodnih perut povzdigovati in ne dražiti Levijatana narodnih prepiranj, zakaj vsi smo bratje Kristusovi, vsi narodi smo otroci Očeta, ki je v nebesih, letos pa opominjam in prosim Vas, svoje brate Slovence in učitelje našega rodu, ne dajmo nemškutarjem živelja našega zatreti, ne dopustimo pogasiti stare domače ljubezni, ne poteptati v smeti milega jezika materinega, kakor bi nemškutarji radi.“ Nato dodaja tudi cerkveni razlog: „Naš materni jezik je varh prave vere: katoliška vera ravno tako med nami omaguje, kakor se slovenski rod ponemčuje; to nas skušnja tristo let uči“ (ZD 1861, 192; F. Dolinar RKA 1941, 120).

Nemški ali bolje nemškutarski šovinizem se je vrgel predvsem na slovensko duhovščino, posebno mlajšo (ki je prišla že iz Slomškove šole). To je ugotovil tudi Slomšek sam, ko je pisal „predragemu prijatelju“ Bleiweisu 1. avgusta 1862: „Nemškutarji vso svojo težo na duhovske rame naše škofije lučajo in posebno mlade duhovnike pri deželski gosposki černijo.“ Težki položaj pa mu ni vzel zaupanja v zmagovito prihodnost: „Zaupam, da nas ne bodo potlačili... (Post tenebras spero lucem)“ (Celjski zbornik 1951, 237).² Slomšek, ki ni napisal besedice zoper

Nemce in se je potegoval za pouk nemščine kot potrebnega tujega jezika v slovenskih šolah, je v Drobtnicah 1862 (str. 59) priobčil cstro „Grajo nemškutarjev.“

Prav zadnje dni pred smrtjo je veliki škof — kot za oporo — posebno pomenljivo očitaval svojo narodno voljo. Čeprav ves bolan, se je 3. avgusta 1862 udeležil bésede ob prvi obletnici mariborske čitavnice, prve slovenske manifestacije v Mariboru, ki so jo pa nemški zagrizenci že skušali motiti. Po Trstenjakovem poročilu (Baš, ČZN 1931, 26) je bilo 1860 v Mariboru le 12 rodoljubov; ti so pod Slomškovim pokroviteljstvom leto pozneje ustanovili čitavnico. Svoj zadnji govor čitalničarjem je Slomšek sklenil z istimi besedami kot svojo slovito blatograjsko pridigo: „Prijetelji, ne pozabimo, da smo Slovenci!“ Ob veličastnih ciril-metodijskih slovesnostih, ki jih je „drugi Metodij“ še pripravljaj, pa ne več doživel, se je l. 1863 v Mariboru zbralo že pet do šest tisoč Slovencev.

Na zadnjih duhovnih vajah na Slatini je 19. septembra orisal napeti narodnostni položaj v škofiji in tudi v luči bližnje smrti dajal zadnja navodila iz nravnih načel, ki se jih je neomajno držal od mladosti: „Kar svet pameti, še nikdar ni tako hudo, kakor v letu 1862 vrela na Štajerskem kri v žilah nekaterih zagretežev, ki so Nemci po rodu ali po odpadu. Zdi se, da prav nič več ne morejo prenašati prebujenja Slovencev v jeziku in omiki. Ker počasno odmiranje naše narodnosti in našega jezika ne napreduje več v takšni meri, kot preje že stoletja, zato bi njun razvoj radi zatrli s silo, v ta namen jim je dobra vsaka laž in vsako sumničenje. Zavračam idol poganškega nacionalizma, kakor mu danes v Italiji, na Madžarskem in tudi marsikje v slovanskih deželah žrtvujejo najbolj svete interese, toda v naravnih posebnostih vsakega naroda častim dar božji, zatorej tudi materni jezik vsakega naroda častim kot prvo sredstvo njegove izobrazbe. Podlaga vsake ponaravne ljudske kulture je kultura narodnega jezika, brez te narod zaostane v zibeli omike. Očiten dokaz za to trditev je zgodovina naše ljudske šole v zadnjih petdeset in več letih. Zato vsak pravično misleč mož pozdravlja razcvet našega maternega jezika in narodne izobrazbe z veseljem, toliko bolj pa še katoliški duhovnik“ (Kosar, A. M. Slomšek — Fürstbischof von Lavant, str. 262).

Branilec slovenstva nasproti tujcem, je bil Slomšek v vseh velikih odločitvah slovenskega preroda zagovornik narodnega izročila in zdržemnosti, slovenskega narodnega celotenja in zbiranja ob središču, vselej le vez, posebno med središčem in obrobjem.

Čutil se je uda tiste narodne skupnosti, ki jo je zaobsegel knjižni jezik naših protestantskih piscev 16. stoletja. Razločujoč v prvi slovenski knjigi konfesionalno-propagandno podjetje od epohalnega narodotvornega dejanja, se je priznaval za hvaležnega deležnika njihovega jezika in dediča njih knjižne tradicije: „Truber, Dalmatin, Bohorič in tiste dobe vrstniki so našo slovenščino obudili, akoravno so nesrečno od prave vere zavili; Bog je njihove greške našemu narodu v dobro obrnil po svoji neskončno modri previdnosti, ki dostikrat húdo prostim ljudem dopusti, pa húdo k našimu pridu obrne“ (Drobtinice 1862, 72). Sicer že njegov zgled Tomaž Hren (ki mu je napisal biografijo — Dr 1851, 111-118) in z njim slovenska kotoliška reforma ni nikdar odstopila od književnojezikovne podlage v slovenski protestantski knjigi.

Slomškova včlenitev v slovensko jezikovno tradicijo očitno kaže njegov blagi, čisti ljudski jezik, s katerim se uvršča v slednjo V. Vodnika in M. Ravnikarja, reformatorjev slovenskega proznega jezika.²

V slovenski „abecedni vojski“ je stal na isti strani kot Čop in Prešeren. Ko se je Čopu zahvalil „za njegov učeni, z vsem pogumom bojevani abecedni boj“, mu je povedal, kako je njegov spis bral z velikim zadovoljstvom „v sladki nadeji, da bo vendar enkrat končan ta škodljivi razkol“ (dne 30. maja 1833; AZN I,7). O problemu slovenskega pravopisa je Slomšek svoje celovške tečajnike poučil v uvodnem predavanju za leto 1830, ko jim je podal skico o zgodovini slovenskega jezika. Povedal jim je, da sta se potrebne poprave lotila F. Metelko in P. Dajnko „žal, da ne po načelu sv. Jeroma 'Res parvae concordia crescunt, discordia dillabuntur.'“ Toda Dajnkov pravopis ni dognan, Metelkov pa je preveč rod. Sam se bo še naprej držal starega Bohoriča, ker „hoče Kranjcem podati roko.“ Bolj kot pravopis pa je potrebno naučiti ljudi brati in jim napisati dovolj porabnih knjig (Kovačič, ČZN 1922, 11; pravilna datacija: Kidrič ČZN 1924, 40).

Predvsem Slomškova zasluga je, da ni uspel Dajnko — kateremu je Slomšek že iz Nove cerkve dopisoval (AZN I, 341) — s svojim separatističnim vzhodnoštajerskim knjižnim jezikom. Res sta se Dajnkovemu poizkusu uprla tudi slovnica A. J. Murko (slovnica 1832) in zgodovinar A. Kremlj, toda spiritual Slomšek je med duhovniki imel največ ugleda in po svojih učencih največ vpliva. Rabo dajničice je vlada 1838 prepovedala; tri leta preje je ista prepoved zadela drugo oddaljitev od izročene knjižnega jezika: metelčico.

Držal se je starega prepričanja slovenskega preroda, da mora ljudski govor biti povzdignjen v izrazilo višjih duševnih dejavnosti in v občevalno sredstvo tudi višjih slojev. Iz organskega

pojmovanja slovenskega prebujenja je Slomšek zato odklonil ilirstvo, čeprav je pisal v Gajeve Novine, kjer je poročal o nedelj-skih šolah in jim obudil posnemovavce na Hrvaškem (V. Novak, GMS 1939, 373). V debati z ilirci je gledal nadaljevanje abecedne vojske: „Preklicana abecedna zmešnjava! Quousque abuteris patientia nostra? Stojan se je že poiliril! Ulaga nam ga je preobrnil“, se je pojezil svojemu nasledniku spiritualu M. Piklu (22. januarja 1845, AZN I/1, 5). Svoje vztrajanje pri Bohoriču obrazložuje s pravilno metodo pri delu: „de kobile od repa ne obseclamo.“

Modro vseslovensko stališče in temeljitev na tradiciji ga je vodila v času uvajanja „novih oblik.“ Tedaj je pisal Bleiweisu 1. sušca 1853 (AZN I, 318): „Mi je prav, da Kranjci zvonec nosite“, rabeč z malo ironije veterinarju Bleiweisu tako drago živinorejsko metaforo za vodstvo, toda dodal: „že ne smejte pozabiti, de smo tudi mi Slovenci“. „Nove oblike“ so bile zmaga vseslovenskega stališča in Slomšek jih je brez omecevanja uvedel, ko so bile zagotovljene povsod po Slovenskem.

Logičen nastopek Slomškove ideje o slovenski kulturni individualnosti je njegova odklonitev Frankfurta in ilirstva, vstopa v Nemško zvezo in državnopravne zveze s Hrvatsko, ko se je v letu 1848 obravnavala državnopravna pripadnost slovenskih dežel: „Mi hočemo ostati avstr. Slovenci, ne da bi pripadali k Nemški zvezi ali pa h hrvatstvu“ (Stojanu 19. marca 1848, AZN I, 74). Sam zaveden Slovan, je odklanjal panslavistično agitacijo svojega učenca Majarja-Ziljskega.

Ker je izdal „Ahaclovo zbirko“ (1833) v istem času, ko je izhajala Čbelica, nekateri sklepajo, da je ta „prikrito bila naperjena proti Kranjski Čbelici“, da Slomšek „ni bil brez pridržka za pot Kranjske čbelice“ (L. Legiša v Matični Zgodovini slovenskega slovstva II, 63, 154). Sklepanje bi moglo biti sklepčno, če bi namen celovške zbirke bila visoka literatura. Tudi hipotetično vrednost pa omenjenemu mnenju odvzemo lastne Slomškove izjave v pismih Čopu. Ko se Slomšek 23. aprila 1834 pri Čopu pozanima za Prešerna, ki ga imenuje „našega genialnega pesnika“, z obžalovanjem sprašuje: „Kako Zbeliza ne more spet iziti?“ (AZN I, 10). V pismu z dne 29. aprila 1834, kjer izraža upanje, da bodo vedno bolj cvetoče nedeljske šole pomnožile število bravcev slovenske knjige, naroča pozdrav Kastelcu „ko z veseljem pričakujem četrtega zvezka Čbelice“ (AZN I, 11). Razširitev slovenske obravnave na vsa področja tudi visoke kulture je terjal že Pohlin in ta točka je ostala ves čas v programu preroda.

Mož s tako živo narodno zavestjo in pedagog za zanesljivim čutom za moralne vezi narodne skupnosti, je moral do dna spo-

znati in odločno obsoditi — tudi za prihodnost — tisto slovensko napako, ki je pogubna obstoju in napredku posebej maloštevilnih narodov — needinost: „Razkolnost je bila in bo Slovencev dedna pregreha“ (Bleiweisu 4. januarja 1852; AZN I, 317). „Takó seme razkolništva neprestano med Slovenci kalí in vsak napredek opoverá in kasní“ (istemu 30. decembra 1852; AZN I, 322).

Njegovi ugotovitvi in obsodbi ni ušel tudi drug pogosten pojav slovenskega življenja: le besedno pogajanje za edinost, ki pa dejansko še bolj veča razklanost, zaradi katere se majhen narod ne more uveljaviti v svetu: „Slavo ženemo in zlogo, zlogo željimo, po so to večidel besede, kajti v djanji vsakdo v svoj rog trobi in po svoje pisari. Tako srote se toliko razdrobimo, de nas nikjer čutiti ni“ (Bleiweisu 22. novembra 1859; AZN I, 322).

Slomškova skrb za edinost se kaže celo v prav drobnih zadevah. Ko je pregledoval rokopis Stojanove izdaje Evangelijev in listov, ki je l. 1845 izšla, ga v pismu sprašuje, zakaj se je v besedilu pasiona oddaljil od ljubljanske izdaje (17. aprila 1844; AZN I, 50).

Bolela ga je — kot vse kaže, tudi „dedna pregreha“ slovenska — nezrela negotovost v temeljnih narodnih ciljih in terjatvah (ki se javlja tudi v vsakih deset let novih „narodnih programih“): „Res se nam Slovencem godi, kakor pišetom, ki čivkajo in bi radi izleteli, pa ne vedo kam, in kako, in če nas sosedje povprašajo, kaj bi radi, jim ne vemo povedati, prav za prav kaj“ (Bleiweisu 16. januarja 1861; AZN I, 323). Podoba je, da je ta slovenska lastnost ostanek avstrijskega šolanja v liberalni demokraciji s tipično začetniškim političnim literaturizmom in eksperimentiranjem ustavne Avstrije. Slomšku je bilo „nenehno ‘probiranje’ v Avstriji“ prav zoprno (Wurzbach XXXV, 152).

Šele služba spirituala v celovškem semenišču dveh severnih slovenskih škofij je dala Slomšku sredstev, pórnega časa in veljave, da je mogel začeti z uresničenjem svojega načrta iz prvih bogoslovskih let: učiti Slovence s slovensko knjigo. Prve sodelavce si je poiskal med slušatelji slovenskega tečaja, ki bi ga mogli imenovati Slomškovo literarno šolo. Z mladimi duhovniki iz te šole je celjsko okrožje pravzaprav šele zaznatno stopilo v slovensko prerodno literarno delo. Z izdajanjem svojih in svojih učencev in prijateljev spisov je Slomšek utrl pot v Mohorjevo družbo.

Ko je svojo prvo knjižico ponudil založniku, jo je ta odklonil, „ker slovenskih knjig nihče ne kupuje“. Tudi v založništvu in knjižni potrošnji pomeni Slomškov nastop odločilno spremembo.

že „Slovenske pesmi, po Koroškem in Štajerskem zbrane“, ki jih je izdal 1833 zato, da bi pregnale npravno oporečne popevke, so bile velik knjigotrški uspeh. V petih letih jih je bilo treba ponatisniti, potem sta izšli še dve izdanji, kar bo pač kazalo, da so bile bolj ljudske, kot mislijo tisti, ki ljudskost enačijo z vulgarnostjo. Nekaj jih je kar ponarodelo.

V prvi vrsti je Slomšek v svojem knjižnem načrtu mislil na mladino. Že leta 1821 je upal, da bo iz celovškega zbora bogoslovcev „lepi sad Slovincem izzoril, lepi sad te učenosti, iz katerega se bo mladi rod Slovenski oživel“ (ČZN 1922, 7). S sveto priganljivostjo je dopovedoval svojim tovarišem, kako slovenski mladeniči in dekleta z vnemo iščejo slovenskih učiteljev, in jih vzpodbujal z vizijo „novih narodov“, ki rasto iz zakonov dobro vzgojenih mladih ljudi.

Dekletom namenjeno delo „Keršansko devištvo“ (danes bi ga onaslovil: Krščansko dekle), ki je izšlo 1834, je bila prva slovenska knjiga, za katero so se bravci naravnost trgali. Že naslednje leto so jo morali ponatisniti, potem pa tretjič tiskati že spet čez dve leti, 1837. Slovenska mladina je res nestrpnost čakala na svoje narodne učitelje.

Fantom je Slomšek spisal „vademecum“ (Stojanu 21. avgusta 1837; AZN I, 29) „Življenja srečen pot“ (prvič izšel 1837). S tem „molitvenikom“, ki mu je priložen prvi slovenski „zemski obraz od Evrope“, je hotel Slomšek fantom razširiti tudi svetna obzorja, zvest svoji celotnostni vzgoji. K 52 hagiografskim očrtom so dodane zgodovinske in zemljepisne, celo naravoslovne pripombe. Pri sv. Cirilu in Metodu razpravlja o slovanstvu in pojasnilo sklene z naukom: „Torej mladenč, ki te je poštena Slovenka rodila, tud po slovensko moliti učila, svoje matere se ne sramuj, ino očeta spoštuj vse svoje žive dni. Ne pozabi, da je Slava tvoje ime, zato se tudi nosi, da boš slave, časti in hvale vreden“ (286).

Mimo mladine je hotel s knjigami oskrbeti predvsem njene učitelje, duhovnike, ki jim je spisal, mož Pisma in očetov, dve temeljiti homiletični deli po tri zvezke: „Evangeljska hrana“ (1835) in „Apostolska hrana“ (1849), tudi v zborniku „Mnemosynon slavicum“ (1840) nudi pridige, osnove za pridige celega leta je priobčeval v Drobtinicah od 1850 do 1856.

Že v prvem nagovoru slovenskim tečajnikom v Celovcu 1821 je Slomšek ugotovil: „velki vzrok, de Slovenci drugim ljudstvom tak daleč zadi stojimo“ je v tem, da „do zdaj tako malo in redko bukel Slovenskih najdemo“ (ČZN 1922, 8).

Kot spiritual v Celovcu je že 1838 mislil na družbo za pocieni dobro ljudsko knjigo. K uresničitvi zamisli je pristopil, ko

je, kanonik v Št. Andražu, naslovil na vlado ilirskega kraljestva v Ljubljani, kamor je tedaj spadala Koroška, dne 9. januarja 1845 prošnje, naj dovoli ustanoviti družbo za izdajanje dobrih slovenskih knjig za ljudstvo. Vlogi je lavantinski škof Franc Kutnar pripisal toplo priporočilo. Toda ilirskemu guberniju se je zadeva zdela „politično važna“ in je prošnjo poslal na Dunaj (Mal, ČZN 1937, 109). Ljubljanski policijski direktor Uhrer je vlogo pospremil s poročilom, kjer se je čudil, da se vprav višji šolski nadzornik Slomšek, ki bi se moral po uradni dolžnosti poganjati za to, da se razširi znanje nemščine, loteva takšnega podjetja, ko se na deželi že itak malo znana nemščina polagoma pozablja... (Priatelj, ZMS 1909, 258). Dvorna študijska komisija je 9. marca 1845 — svojemu zaupnemu uradniku — prošnjo zavrnila, ne da bi navedla razlog. Ko je za rešitev izvedel, se je sicer mirni Slomšek tako razburil, da je hotel pustiti mesto na ordinariatu in oditi nazaj na kmete (Priatelj, ZMS 1909, 255).

Odlok dunajske vlade je komentiral Slomšek v pismu Piklu 14. maja 1845; poudarja, da je vzrok odklonitve strah protislovenskih sil pred organizirano povezavo slovenskih kulturnih delavcev, in izpoveduje svojo zvestobo svojemu previdnostnemu poslanstvu: „Meni je s tem odvzeto težko breme — toda tudi dobri stvari izbito dno. Posamez se naše moči potarejo in ohromijo. To vidijo sovražne moči in ustavljajo vse dobro z domišljijami vsake baže; vendar me to nikakor ne bo zadrževalo, delati v viši čast božjo in blagor tistega ljudstva, med kterega me je previdnost postavila. Naše vodilo bodi: Malo, nič govoriti — veliko delati — vse pretrpeti“ (AZN I/1, 6).

Prepoved knjižne družbe je spretno obšel z vsakoletnim zbornikom „Drobtinicami“, češ „Naša knjižna družba je zatrta, toda pisanje in razširjanje knjig je še vedno dovoljeno“ (Stojanu 20. maja 1845; AZN I, 61). Prvi in drugi zvezek tega letnika „učiteljem in učencem, staršem in otrokom v pouk in kratki čas“ je še sam uredil, vse življenje pa je nad Drobtinicami očetovsko bedel, do smrti sodeloval in jih usmerjal. Njegova pobuda so tako pogoste življenjepisne in zgodovinske črtice, ki so prava značilnost Drobtinic. Obravnavele so vso „našo domovino“ (Stojanu 21. avgusta 1855; AZN I/1, 45). Kaj je nameraval z Mohorjevo družbo, najlože razberemo iz vsebine Drobtinic. Izšlo jih je 31 letnikov, za Kosarjem je nadaljeval z izdajanjem Drobtinic (od 1887 do 1898) Slomšku tako duhovno sorodni Frančišek Lampe.

Slomškovo zamisel ljudske knjižne založbe sta povzela njegov učenec Andrej Einspieler in Janežič. Ko je Ljubljana na njun poziv k ustanovitvi družbe molčala, je Slomšek svetoval, naj Korošci začno na svojo roko (Sket, SV 1892, 40). Koroška vlada je

Društvo sv. Mohora potrdila 28. avgusta 1853. Zakaj niso družbe poimenovali po sv. Modestu, ki ga je Slomšek poznal kot „apostola Slovencev“ (Piklu 5. junija 1847. AZN I/1, 15)? Na sv. Cirila in Metoda je že l. 1851 krstil znano bratovščino za zedinjenje ločenih Slovanov. Razvijati se je družba začela šele, ko je l. 1860 postala cerkvena bratovščina. Njeno organizacijo so posneli koroški Nemci z St. Joseph-Bruderschaft in Hrvatje s Hieronimovim društvom.

Po Slomškovem „načrtu za knjige“ (Kosar, Slomšek - knez in vladika, 62) naj bi njegova knjižna družba izdala tudi novo slovensko izdajo svetega pisma. Prvo pobudo, naj bi izdali nov prevod s komentarjem tedaj zelo cenjenega Allioliija, (ki ga je pridobil za nov nemški prevod Sailer in je s svojo izdajo leta 1830 premagal racionalistične biblije med nemškimi katoličani) je dal Stojan leta 1845 (Slomškovo pismo Stojanu 8. oktobra 1845, AZN I, 62). Slomšek je sprva menil, da je treba pustiti načrt zoreti, ko pa je med 23. in 26. oktobrom bil v Celovcu, ga je vendar obravnaval, posebno z znanim biblicistom p. Placidom Javornikom OSB, sklenili so z delom začeti (Stojanu 3. novembra 1845; AZN I, 63). Izšle so le prve tri Mojzesove knjige v Javornikovem prevodu (1847-54), ker je izdajo novega prevoda biblije prevzela Ljubljana. Ko je ljubljanska izdaja, ki jo je uredil semeniški rektor Jurij Volc, izšla, je Slomšek — brez vsake zamere — pisal Bleiweisu (na pepelnico 1857, AZN I, 322): „Tudi sv. Pismo je čedno, izverstno delo in mi toliko dopade, de mi ni žal, de smo to izdajo Kranjcem prepustili, prepričan sem, de bi ne bili premogli kaj takega tako doveršiti“.

V njegov tedanji knjižni načrt spada tudi izdaja Življenja svetnikov. Hoffman-Veriti-Albrechtovo „Shivljenje Svetnikov“ iz leta 1828 v štirih zvezkih je bilo že zastarelo. Načrt je uresničil Slomšek šele kot škof, sam je odločil program in metodo, izključil je vse, kar ni bilo za kmeta in rokodelca (Kosar, Slomšek- Fürstbischof, 254).

Do srede dvajsetih let devetnajstega stoletja razsvetlensko krščanstvo jožefinske zvrsti obvladujoče oznamenjuje religiozno življenje na Slovenskem. Hladna svetloba poznega janzenizma je skoro ugasnila, toda hlad je ostal, hlad uradnega jožefinskega krščanstva. Ko je zajej evropski zapad val restavracijskega katolicizma, ko je že od l. 1808 na bližnjem Dunaju sv. Klemen Dvorak prenavljal versko in kulturno življenje, je pri nas vladala mrtvica. Ukaz časa je bil: povezati cerkev na Slovenskem s prenovitvenim gibanjem vesoljne cerkve.

Čeprav je vse slovenske pokrajine oblikovalo jožefinsko državno cerkvenstvo, je pa samo na Kranjskem prišlo do posebne

oblike poznega janzenizma, ki jo v evropskem obsegu moremo imenovati slovenski janzenizem, ki pa je v slovenskem okviru samo kranjski. Nevarnost je bila, da pokrajinska razcepljenost slovenskega naroda dobi še novo ostrino iz izolirujoče se duhovne in miselnostne diferenciacije slovenskih deželnih škofij. Intelektualist in moralist Čop je janzenistom v dobro štel „versko in moralno izobrazbo, s katero se kranjsko ljudstvo odlikuje od svojih slovenskih in neslovenskih sosedov“ (v poročilu za Šafarikovo zgodovino južnoslovenskih literatur). Prevelike neuravnovešene razlike v tej izobrazbi bi tudi mogle postati nevarne za že tako šibko integracijo Slovencev.

Med tistimi možmi, ki so slovenski katolicizem včlenili v evropsko duhovno obnovo po francoski revoluciji, in ki so ves slovenski narod znali zajeti v nerazstrankarjenem duhovnem gibanju, je gotovo največji Slomšek.

Kranjski nasprotniki janzenizma so se prvič spet znatneje pokazali ob svetem letu 1826, se pravi ob ekstenziji svetega leta 1825 iz rimskega mesta na katoliški svet. Leon XII je s tem jubilejem želel pokazati moč prenovljenega katolicizma — bilo pa je edino redno sveto leto, ki se je v devetnajstem stoletju v Rimu praznovalo z običajnimi obredi. V Nemčiji je l. 1826 prišlo do prvih množičnih verskih katoliških manifestacij. Na Slovenskem se je novi duh počutil bolj skromno: izšle so tri knjižice: Potočnikov prevod „Premišlovanje za čas svetega leta“, Luka Dolinarja „Pesem od svetiga leta 1826“ (s prevodom jubilejne bule), Baragovi verzji „Opominvanje eniga duhovniga pastirja na svoje ovčice sredi svetiga leta 1826“. Vendar so utrle pot novi dobi.

Čez štiri leta je izšla — po šestdesetih letih prva slovenska knjiga o Mariji — Baragova „Od počeešenja in posnemanja Materie božje“ (1830), čez dve leti pa je nekdanji Hofbauerjev dunajski spovedovanec izdal prevod „Visite“ sv. Alfonza Liguorija in pokazal na vir navdiha in pobude mladih nasprotnikov janzenizma. Biti učencem velikega zmagovalca nad italijanskim janzenizmom je v tedanjih avstrijskih razmerah pomenilo, biti bojevnik za oprostitev cerkve iz vezi jožefinskega državnega cerkvenstva.

Hofbauer je v Slomškovi oceni bil „nesmrtni borec Clemens“ (Piklu 20. marca 1847; AZN I/1 15). Še kot škof je imel Slomšek na svojem klečalniku sv. Alfonza knjižico „Obiskovanje Jezusa v najsvetejšem zakramentu in Marije“. Učil se je pri njem vsaj v spiritualskih letih. Da je obiskal redemptoristovsko postojanko v Mariboru že v prvem letu nje obstoja — 1833 — kaže na njegovo naklonjeno poznanje Liguorijevega in Hofbauerjevega reda (drugače F. Ilešič v Popotniku 1903, 274). Slomšek je pisec „Pesmi od svetega Alfonsa“, ki je bila objavljena kot

·dodatek k svetnikovemu življenjepisu izpod peresa Slomškovega ščitenca, „svetega kaplana“ mariborskih okoliških viničarjev p. Ojevica C.S.S.R. (Glaser, ČZN 1939, 205). „Kratko popisane življenja sv. Alfonsa M. od Liguori“ je izdal samostan „zbirališa najsvetejšega Odrešenika“, ki je v Mariboru oskrboval „slovensko faro“, v letu Alfonzove kanonizacije 1839 (toda z letnico 1840). „Svetoslavja“ novega svetnika se je Slomšek udeležil (kot piše Stojanu 14. gnivca [decembra] 1839; AZN I, 43) in bil med slavnostnimi govorniki; tedaj so peli tudi pesem o sv. Alfonzu.

Druga knjiga Slomškovega vsakdanjega duhovnega branja je bila Filoteja sv. Frančiška Saleškega. Obe značilni potezi salezijanske duhovnosti: usmerjenost k optimizmu in veselju ter priravnaljšivost na individualnosti in življenjske položaje, sta tudi Slomškovi značilni lastnosti. Ko je Stojan prevajal Filotejo, ga je Slomšek opozarjal, naj pri prevajanju upošteva, da je Saleški pisal „za izobražene francoske dame“, medtem „ko mi ljubemu slovenskemu podeželskemu ljudstvu pripravljamo hrano za dušo“ (25. septembra 1840; AZN I, 41). Stojan se je prevajanja „Bogoljubne“ (AZN I, 26), lotil na Slomškovo pobudo. Slomšek je prevod toliko popravil, da je po vsej pravici mogel predlagati (25. septembra 1842; AZN I, 42) za slovensko izdanje ta-le naslov: „Sv. Franciska Salezija Filoteja ali prijazna roka pobožno živeti. Poslovenil neki dušni pastir Lavantinske škofije. Pregledal in priporočil Anton Slomšek, vuzeniški fajmošter“. Če bi hoteli Slomška uvrstiti v določeno smer katoliške duhovnosti, potem more biti govora samo o salezijanski duhovnosti. Celo enakega temperamenta sta bila z velikim zastopnikom „pobožnega humanizma“. Kot Saleški je Slomšek sovražil vse zunanje posebnosti v pobožnem življenju, zato se mnogim zdi tako malo svetnik. Kosar je popolnoma pravilno ravnal, ko je skušal prikazati svetniške poteze Slomškove v primerjavi z „njegovim svetnikom“. „Duh Saleškega je duh ‘našega Slomška’“, je vedel tudi Slomšku kongenialni Frančišek Lampe, pisec doslej najboljšega slovenskega prikaza ženevskega škofa (v Drobtnicah XXVIII).

Slomškovo duhovno podobo je oblikovalo tudi katoliško razsvetljenje, posebno Sailerjev krog. Joh. M. Sailer (u. 1832) je ena najbolj pomembnih in rodovitnih središčnih osebnosti nemške katoliške obnove v začetku 19. stoletja. S polovico svojega dela pripada še osemnajstemu stoletju, toda s tem, da si je osvojil vse znanje svoje dobe in se dal vzpodbujati tudi razsvetlenskim idejam, je mogel prerasti in premagati razsvetlenski racionalizem. Težišče njegovega dela je v praktični teologiji in v vzgojeslovju. Pospješevanje šolstva je štel med naloge dušnega pastirja in je po svojih učencih veliko prispeval k ljudski vzgoji

in šoli. Ugotoviti obseg in pota Sailerjevega vpliva na Slomška je še neizpolnjena naloga slovenske cerkvene zgodovine in pedagoške znanosti.³ Gotovo je prevajanje Krištofa Schmidta ena izmed oblik Sailerjevega vpliva pri nas. Ta prenovitelj nemške otroške povesti, eden prvih Sailerjevih učencev in zvest prijatelj vse življenje, je pedagoška načela svojega učitelja ponazarjal s svojimi povestmi. Danes jim teologija očita prevelik optimizem. Mili in poljudni ton nemških katoliških razsvetljenčev je oblikoval tudi Slomškov stil. Že kot spiritual je celovškim gojencem dal prevesti tri Schmidove „Perjetne perpovedi za otroke“ (Celovec 1832), zelo mu je bilo drago Schmidovo „Življenje svetnikov“, ki ga je poslal 1847 Piklu v porabo (30. marca; AZN I/1, 9). Med moralnimi teologi je Slomšek najbolj cenil Sailerjevega prijatelja Egidija Jaisa OSB (u. 1822). Stojanu, ki ga je vprašal za svet, piše: „Po moje so Jaisove ‚Opombe‘ (Bemerkungen über die Seelsorge, Salzburg 1817) o pastoralni še vedno najboljše napotki“ (31. maja 1835; AZN I, 35). Salzburški profesor Jais je odločilno pripomogel k zmagi nad racionalizmom v moralni teologiji. V slovenskih deželah, kjer je bil vpliv dunajskega razsvetljenstva zelo globokosežen, je bila pozitivna razravnava z njim zgodovinska nujnost in edina uspešna metoda. Naši preroditelji so si pri tem opravilu mogli pomagati z dosežki obnovljenega južnonemškega katolicizma.

Pedagoško šolanje Slomškovo pri nemških katoliških razsvetljenčih najbolj pokaže idejna analiza njegovega najboljšega vzgojnega spisa „Blaže in Nežica“ (1842).³ Šolsko delo duhovnikov je Slomšek vedno čislal za pastoralno opravilo. Ko je odhajal na škofovsko konferenco salzburške province 1848, kjer so obravnavali šolsko vprašanje, je pisal Vodušku: „Cerkev je mati šole in brez nje biti ne more“ (26. avgusta; AZN I, 110). To stališče je utemeljeval tudi na konferenci avstrijskega episkopata. Zdi se, da je prvi avstrijski minister za uk in bogočastje, grof Thun, od tu izvedel za Slomškovo pedagoško izvedenstvo. Enajstletno Slomškovo sodelovanje s Thunovim ministrstvom je slovenski šoli tudi v narodnem pogledu izredno koristilo. Slomškovo šolsko delo je v ustavni dobi uničil liberalizem. Med Slomškovimi devetimi šolskimi knjigami, ki jih je — razen ene — izdalo dunajsko naučno ministrstvo, Slomškovo pojmovanje ljudske izobrazbe najbolj razodeva „Ponovilo potrebnih naukov za nedelske šole na kmetih“ (1854). Obširni knjigi — 724 strani — bi po vsej pravici dali ime naše prve ljudske realne enciklopedije.

„Mož, ki je v svojem velikodušnem srcu nosil ves slovenski narod, katerega ime so pa tudi vsi Slovenci kakor drago svetinjo v srcu nosili“ (Kosar, Slomšek-vladika, 36) je bil 5. julija 1846

posvečen za škofa v Salzburgu, odkoder je — kakor je rad poudarjal — nekoč tudi prišlo krščanstvo k Slovincem. Prvi delavec za slovenski narodni prerod, ki je prejel polnost svečeništva. Na duhovnih vajah v benediktinskem samostanu Maria-Plain pri Salzburgu je premišljeval velikansko delo, ki so ga naredili benediktinski škofje — evangelizatorji in stavbeniki cerkve v zgodnjem srednjem veku. Prebujajoči se slovenski narod je sedaj dobil svojega apostola, ki naj bi pristopil, kar je bilo zamujeno pred tisoč leti, prvega škofa, ki je pastoriral Slovence kot ude slovenskega naroda, prvega škofa, ki je cerkvi na Slovenskem uradno dal slovenski obraz, prvega škofa, ki je bil religiozni voditelj vseh Slovencev, ki je v svoji pastirski skrbi družil vse Slovence v enoto — v duhovno Zedinjeno Slovenijo. Ko se je župnik Valentin Predonik iz Žalca po posvetitvi zahvalil nadškofu, je poudaril, da se novoposvečenega škofa ne veseli samo njegova škofija, temveč ves slovenski narod. Njegovi višjepastirski besedi je takoj prisluhnila vsa Slovenija. Novice so njegov prvi pastirski list ponatisnile.

Pred škofovskim posvečenjem se je Slomšek zadal za „svoj apostolski poklic živeti in umreti“. Od vsega početka je bil tako dušni pastir, da ga je pozneje njegov dobri poznavalec, graški karmelit p. Sartori mogel imenovati „generalnega župnika škofije“. Šel je po poti reformnih škofov avstrijskega predmarca, svojega soposvetitelja linškega škofa Georga Th. Zieglerja, prvega moža katoliške romantike, ki je postal škof, briksenškega Bernarda Galura, ustanovitelja tedaj slavnega semenišča, predvsem pa svojega graškega soseda Romana Sebastijana Zängerleja, ki je kot Ziegler bil benediktinec: vizitacije, pastoralne konference, eksercicije za duhovnike, misijoni za ljudstvo. Duhovniške duhovne vaje je uvedel že leta 1847, prvo leto po priporočilu Pija IX. Obenem je polagoma razstramljal strukture franciskejskega poznega jožefinizma. V prvem pastirskem pismu duhovnikom je nastopil zoper janzenistično prakso v upravi zakramentov, ljudstvu pa je priporočil pogosto obhajilo.

Toda že l. 1848 je marčna vstaja potegnila tudi avstrijsko cesarstvo v vrtinec evropske revolucije. Sekularizacija se je poskusila tudi v Avstriji uveljaviti s sredstvi demokracije. Potrebne so bile nove pastoralne metode.

Revolucijo l. 1848 je škof A. M. Slomšek odločno odklonil. V pastirskem pismu je obsodil tudi kmečki upor l. 1551. Današnje zgodovinpisje v domovini, ki mora obžalovati, da l. 1848 „niti najnaprednejša skupina voditeljev ni še spoznala revolucionarne sile, ki se je skrivala v kmečkem nezadovoljstvu s tedanjim družbenim redom“, se seveda zgraža nad tedanjim Slomškovim rav-

nanjem. Če bi bilo bistvo politike žrtvovanje rečešnjih narodnih interesov Revoluciji, bi bila ta sodba prava, če pa morajo — z vso tradicijo evropske politične filozofije — politične odločitve vsebovati skrb za kontinuiteto, skrb za konkretnost, skrb za perspektive, potem je bilo Slomškovo ravnanje edino pametno in pridovno. Celo s stališča prav umevanega Marxa, ki za revolucijo zahteva izpolnjene neke pogoje. Slovenska revolucija l. 1848 podstavlja slovensko zaveden narod, ki ga tedaj v množicah še ni bilo. Obupni narodni položaj „Korošcev“ je Marxu izzval znano zaničljivo sodbo, Slomšku pa je bil povod za toliko bolj vneto konstruktivno delo. Bo že resničen paradoks: revolucija na Slovenskem je bila mogoča šele potem, ko je Slovence Slomšek navadil na šolo, Mohorjeva na knjigo, krščansko-socialni kaplani na organizacijo.

Čeprav je sodil: „Začetek naše slobode je slab“, je (v pismu Vodušku dne 27. marca 1848 ; AZN I, 103), med terjatvami novega časa razločeval „pravične reforme“ in kleru prepovedal, da bi se nasproti takim reformam sovražno zadržal. Med pastoralnimi navodili o času primernem ravnanju diecezanskega klera (Kosar, Slomšek-Fürstbischof, 169) je izdal to-le načelno smernico: „Bodimo prijatelji napredka, toda samo prijatelji napredka k dobremu. Podpirajmo s krščansko ljubeznijo in pomagljivostjo prizadevanje nove dobe za osnovanje času primerne vladavine in sodelujmo tako, da bo tistim, ki so nam zaupani, razširjena državljanska svoboda v blagoslov. Ponavljajte zatorej ob vsaki priložnosti to-le za naš čas hudo pomenljivo resnico: „Kolikor večja je naša svoboda, toliko večja je naša odgovornost pred Bogom.“ Zavračal je le napačno, „divjo svobodo“, ki ji je odmenil velik del pastoralne poslanice l. 1850, zoper napade in razbrzdanost pouličnega liberalstva je napisal pastirsko pismo l. 1860.

Veliko časovno nevarnost pa je gledal v komunizmu. Ta mu je bil tema pridige na šesto pobinkošno nedeljo 1848 v šentandraški stolnici, kjer je uvidoma silno bistro razvidel v smrti pariškega nadškofa Affreja „grozno predigro evropske prihodnosti“ (Kovačič, KB 1937, 97). Nadškofova smrt med dvema sovražnima barikadama mu je napovedovala prihodnji položaj cerkve med taborom bogatincev in taborom nemaničev, ki ji oba očitata pristranost.

Svoje pojmovanje sodobja je Slomšek najbolj sintetično razodel v znameniti pridigi ob uvedbi lazaristov v njih prvo postojanko pri sv. Jožefu nad Celjem 26. septembra 1852. Poglavitna zla novega usodnega časa so mu: nevera, socializem in „njega grobi brat“ komunizem, revolucija. Do kraja se je zavedal navzdolne tendence časa, vendar je vedel za rešitev civilizacije: „Pra-

vijo, 'svet se je postaral, človeški rod je izgubljen, Evropi se bliža konec'. Da, ako prepustimo človeštvo njegovemu naravnemu hodu, njegovi pogubni smeri, — ne, ako se moč od zgoraj, ki se hrani v Jezusovi religiji, v njegovi cerkvi, spet razlije v vse razrede človeškega rodu in jih milostno obišče" (Kosar, Slomšek-Fürstbischof, 224).

Slomškove mladostne pridige na Bizeljskem in pri Novi cerkvi kažejo zelo razvit čut za socialno pravičnost (Kovačič, KB 1937, 97). Ko je prišel v Labotsko dolino, je bil blizu ozemlju najstarejše industrializacije na Slovenskem. Pedagoga je zadelo predvsem izrabljanje otrok v predilnici v Št. Pavlu pri Preboldu (ust. 1837). Izzvalo mu je prvo slovensko pesem na motiv socialnega izkoriščanja industrijskega delavca: „vbogega otroka v faberkah“ (Drobtinice 1846) (Silvo Kranjec, GMS, 1939, 380). V pismu Stojanu sam poroča o namenih pesmi: „Ne otrok v faberke! Poslal sem lastno pesem ‚Vbogo dete‘ v letnik 1846, da bi Vaše kraje opozoril na to zlo“ (4. jan. 1846; AZN I, 65). Socialno vprašanje je pojmoval — kot skoro vsi sodobni katoličani — kot moralno, ne kot tudi strukturno: „Razkošje, ki vlada med gospodo, in neurejen način življenja med ljudmi brez lastnine (takoimenovanim proletariatom) sta motna vira našega socialnega zla, ki mu je središče nekrščanska vzgoja otrok“ (Pastirski list 1849; Kosar, Slomšek-Fürstbischof, 203). V konkretnjši stik z modernim socialnim vprašanjem je prišel šele v Mariboru, ko je zapustil podeželsko mestece v Laboški dolini. Takoj je začel priganjati k ustanovitvi Vincencijeve konference in katoliške gospe pridobil, naj za vzgojo ogroženih proletarskih otrok pokličejo sestre. Tako so šolske sestre prišle v Maribor. Sicer je bila škofija kmečka; sam se je v šali imenoval „kmečkega škofa“ (Wurzbach XXXV, 149). Kmečki stan je visoko cenil: poleg duhovskega mu je „narzlahtnejši stan“.

Marčna revolucija je vkljub kratkotrajnosti vendar odprla perspektive nove prihodnosti in dala živo čutiti potrebo po novih sredstvih v vodstvu krščanskega ljudstva.

Slomšek je bil med prvimi, ki so se zavedli nujnosti katoliškega časopisja v novih razmerah. Že 19. marca 1848 je pisal Stojanu, da bo potrebno izdajati religiozen časopis in omenil možnost, da bo začel izhajati v Ljubljani, sicer je za urednika izbral Voduška (AZN I, 73). Ko je Pogačar zaradi časopisa obiskoval duhovnike po Sloveniji, je Slomšek njegovo prizadevanje takoj podprl in svojemu kleru velel, Pogačarjev načrt podpreti (Stojanu 9. oktobra 1848; AZN I, 76). Le za primer, da „ljubljska Danica zajde“, se je nameraval lotiti lastnega časopisa „Sveta Nedela“ (Vodušku, vel. sredo — 1850, AZN I, 136). Še

nekaj dni pred smrtjo je naročal: „Moja želja je, da ima vsaka župnija vsaj eden izvod Zgodnje Danice, ako bi dušni pastir ali kdo drug v župniji ne zmozel tega stroška za obči blagor, naj se naroči en izvod na moje stroške in se kot skupna lastnina rabi.“ (Kosar, Slomšek-Fürstbischof, 256).

Slomšek je na začetku tudi našega katoliškega društvenega življenja. Že v začetku oktobra 1848 je pisal Stojanu o „Bratovščini sv. Križa“, ki bi jo po namenih najlozje primerjali s Pija XI Katoliško akcijo, in poudaril: „Upeljava ‚Katoliškega društva‘ — ‚Bratovščine sv. Križa‘ bo vedno bolj tudi za naše kraje življensko vprašanje“ (AZN I, 73). V pastirskem pismu 8. septembra 1848 ugotavlja, „da z navadnimi sredstvi v sedanjem izrednem času nič ne dosežemo, nas je poučila žalostna izkušnja zadnjih dni. Podoba je, da so v naših dneh katoliška društva potreba časa in od Boga dano sredstvo za ozdravitev socialnih bolezni“. Za pričo navaja Pogačarjev nemški časopis „Zeit und Ewigkeit“ in Zgodnjo Danico (Kosar, Slomšek-Fürstbischof, 203). Toda z novoto so bile težave, duhovščina na škofov poziv in prav navdušeno odgovorila, „vendar jaz ne obupam“, je glede zadržanja klera pisal Vodušku 30. septembra 1849 (AZN I, 122). Vsakega novega društva se je veselil; 3. oktobra 1849 je pisal Piklu, da so v Dobrni ustanovili katoliško društvo, v Celju pa Bratovščino krščanskega nauka, hkrati je povedal svoj namen, vsa ta društva med seboj povezati, in izrazil željo, da bi tudi v Brežicah, kje je bil Pikel dekan, ustanovili društvo, ki bi se potem razširilo po Posavju. „Vse dobro potrebuje časa, le poguma in vztrajnosti ne smemo izgubiti“ (AZN I/1, 22). „Za pisanke“ je 13. marca 1850 poslal za vse ude Piklu društvene podobice in pripisal, da bo vesel, „če bo o uspehih društva češče dobil novice“. Na nek Piklov pomislek odgovarja: „Da društva, kakršna imajo na Nemškem, niso za naše Slovence, je tudi moje prepričanje, da pa moremo tudi mi z dobro vodenimi verskimi društvi prineesti v naše pogostoma mrtvične občine novega življenja“, je tudi Vaše prepričanje (AZN I/1, 23). Uspehi niso izostali in že 7. februarja 1850, je mogel poročati metropolitu Tarnoczyju, da se je „nравnost zaradi novo uvedenih bratovščin in verskih društev obrnila na bolje“ (AZN I/1, 40). Mladeniška in dekliška, moška in ženska društva je ustanavljal po končanih misijonih, kakor so imeli navado delati redemptoristi.

Revolucijo je dunajski dvor hitro zatrl, vsaj ta njen pouk je pa le sprejel, da je treba cerkvi v novih razmerah dati svobodo. Marčna ustava 1849 je cerkvi priznala pravico, samostojno urejati svoje lastne zadeve. Avstrijska škofovska konferenca od 29. aprila do 20. junija 1849 je nato vladi predložila spomenico, ki je

dala cerkvi v Avstriji novo orientacijo in vedla k konkordatu. Novega duha dihajo že aprilske uredbe, ki jih je cesar na Thunov predlog potrdil 18. in 23. aprila leta 1850, skoro vse jožefinske vezi so tedaj padle.

Tudi za ljudske misijone, ki jih je jožefinska zakonodaja prepovedovala, policija pa štela za nevarna zbiranja ljudstva. Devet jih je vodil Slomšek sam, prvega na Ponikvi 1851, poslednjega v Mariboru 1861. Da bi zagotovil slovenske ljudske misijone, je sprva mislil ustanoviti družbo slovenskih misijonskih duhovnikov (Vodušku 16. aprila 1851; AZN I, 145), potem je poklical lazariste. Že leta 1845 je pisal Piklu, (7. maja, AZN I/1, 7), da je cesar dovolil v sekovski škofiji ljudske duhovne vaje, ki jih prirejajo tudi na Tirolskem. Z ljudskimi duhovnimi vajami so skušali obiti zakonodajo, ki misijonov ni dovoljevala. Kaj je v tedanjih časih to sredstvo izrednega dušnega pastirstva, ki se je silno razmahnilo v restavracijski Franciji, odkoder ga je mainški krog nemške katoliške obnove prevzel, pomenilo, kaže slovito poročilo o misijonu v Strassburgu, ki ga je napisal sam Görres kot očevidec (Katholik 9. septembra 1825).

Od vseh pobožnosti, ki so jih Slomšek in drugi začetniki slovenskega verskega preroda zapustili slovenski cerkvi, je najbolj podomačena majniška pobožnost. Prvič so to rimsko pobožnost obhajali v ljubljanskem semenišču leta 1851 na predlog bogoslovca Jerneja Lenčka in pod vodstvom spirituala Jurija Volca. Iz semenišča so mladi kaplani majniško pobožnost nesli na deželo, prve šmarnice so obhajali v Horjulu, kjer jih je uvedel Janez Volčič, ki je s knjigo „Šmarnice Mariji naši materi darovane“ leta 1855 pobožnosti dal slovensko ime. Leta 1854 so bile v ljubljanski škofiji na deželi že v navadi. V ljubljanski stolnici so jih imeli prvič 1856. Med prvimi šmarničarji je Slomškov dragi učenec Mihael Stojan (Marijin rožni cvet, 1855), tudi poznejši poslanec Lovro Pintar (Marija Devica, 1856). Največ „šmarnic“ je napisal Luka Jeran, prve 1859, potem še osem, tudi v svoji prvi knjigi „Srce Marije“, (1854) nudi majniško pobožnost. Šmarnične pesmi, ki so izhajale v Zgodnji Danici, je po večini uglasbil Gregor Rihar, njegova melodija je veliko pripomogla k razširjenju pobožnosti. Slomšek je majniško pobožnost uvedel v Št. Andražu 1857, v Mariboru pa 1860. To ali naslednje leto je naročil: „In vsako leto, kadar pride maj, obhajajte šmarnice!“ Kakor so cerkvice po hribih dale slovenski pokrajini novo podobo, tako so šmarnice slovenski pomladi vtisnile marijanski pečat, postale naravnost narodopisna značilnost.

Sodelovanje pri Zgodnji Danici je Slomška še posebno povežalo z ljubljanskim krogom katoliških preroditeljev, kjer je bil

najbolj ugledna osebnost prošt Jožef Zupan (umrl l. 1886). Na škofa Slomška so se v Ljubljani sklicevali kmalu po nastopu nadpastirske službe: „Nad nekim višjim duhovnim pastirjem imamo živ in djansk zgled, koliko blagoslova zamore nad keršanstvo z božjo pomočjo priklicati, kdor se zave duha časa in ga ve v prid obračati.“ Da je Jeran v tem članku res mislil na Slomška, priča Marn (Jezičnik XXVII-1889, 12). Zdi se, da je v Jeranovem spisu celo nekaj prikrite kritike škofa Wolfa, ker se pisec pri-tožuje nad „keršanskimi učeniki“, ki ne ravnaajo v narodnem vprašanju tako kot njegov zgled — škof Slomšek (ZD 1850, 91; Dolinar, RKA 1941, 118). Na avtoriteto „mil. lavantinskega škofa“ opira Jeran načelni članek „Slovinci in Nemci“, ki so ga iz Zgodnje Danice (1861, 192) ponatisnile Novice (Dolinar, RKA 1941, 120). Josip Marn, ki je že kot bogoslovec kazal svojim to-varišem 1852 na Slomškov zgled, ko jih je vzpodbujal, naj primejo za pero, je ob Slomškovi smrti imenoval velikega škofa „drugega Metodija“ in „apostola Slovencev“ (Kosar, Slomšek-vladika 97). O Jeranu je Slomšek imel zelo visoko mnenje, „takih mož jaz že-lim“, je pisal o njem Stojanu že l. 1846 (AZN I, 69). Marna je par mesecev pred smrtjo vabil v Maribor „preden umre“ (Kosar, o.d. 97). Vez med Ljubljano in Mariborom je bil predvsem Jera-nov sošolec Kosar.

Močna škofovska osebnost Slomškova je vplivala tudi na ljub-ljanskega škofa Wolfa. Ko se je Wolf l. 1848 vrnil s škofovske konference na Dunaju, je vzkliknil: „Sedaj šele vem, kaj je ka-toliški škof.“ Odkar je spoznal slovenski apostolat škofa Slomška, je začel mecensko podpirati slovenska literarna podjetja. Novo izdaja Sv. pisma je ukazal l. 1854, tudi sklad za slovar je iz tega časa.

Od Slomškove generacije, dokončno od Jeran-Kosarjevega ro-du vlada v slovenskih semeniščih enoten duh, slovenska duhovščina je med slovenskimi stanovi prva dosegla vseslovensko povezavo in zavest. To je bilo velikanskega pomena za slovensko narodno inte-gracijo. Od teh mož vodi tudi naravnostna pot do katoliškega shoda 1892.

Ena prvih nalog slovenskega katoliškega gibanja je bila obramba cerkve v tako imenovani konkordatni borbi. Avstrijski konkordat z 18. avgusta l. 1855 je bil rezultat dveh sil: cerkvenega prenovitvenega gibanja in pa neoabsolutistične države. Liberalni duh časa, ki ni imel vrednotilne zmožnosti za religiozne vrednote konkordata, ga je čislal le za aspekt neustavne države, zato je prizadevanje avstrijskega liberalizma za politično in ustavno pre-uredbo nujno vedlo k rušenju konkordata. Prvi napad je Slomšek še doživel, ko je protestant — poslanec Karl Maager zahteval

odpravo vseh zakonskih omejitev za protestante, kar je „protestantski patent“ 8. aprila l. 1861 uzakonil. Slomšku je konkordat pomenil le kot zagotovilo cerkvene svobode, nekemu svojemu dobremu znancu naj bi tedaj pisal, da nikakor ne visi na določbah konkordata in se ne bo jezil, če bo uspelo najti način spremembe, ki ne bi kršila prava, samo da bo ohranjen princip cerkvene svobode; protestantski patent tudi temelji na principu svobode (Wurzbach XXXV, 151). (Naslovnik tega Slomškovega pisma je verjetno A. Hoffinger). Boj zoper konkordat pa se je vedno bolj ostril v pravo gonjo zoper svobodo cerkve. Zlasti ob generalnem napadu na konkordat jeseni l. 1867 je proticerkveni boj odmeval tudi na Slovenskem, kjer je polemiko s slovenskimi liberalnimi nasprotniki konkordata vodil Slomškov prijatelj Jeran (Dolinar RKA 1941, 117 in 120). Slovenci niso zadnjič dajali prednost ideologiji pred rečešnjim narodnim pridom. Konkordatna šola je zaradi narodne zavednosti slovenske duhovščine v narodnem pogledu nudila več možnosti kot dunajski centralni uradi. Z ustavo so prišle seveda tudi volitve in tako je Slomšek moral v pastirskem listu za l. 1861 govoriti o „hudih časih in dobrih volitvah“. Kot povsod v Srednji Evropi je svetovnonazorski liberalizem izsilil politični nastop katoličanov kot obliko cerkvene obrambe v liberalno-demokratski vladavini, tudi na Slovenskem. Časopisni izraz tega koraka je konec l. 1872 ustanovljeni „Slovenec“, zamisel kroga duhovnikov, ki mu je načeloval kanonik Fr. Kramar, od l. 1873 Vidmarjev generalni vikar.

Nekdanji borci zoper ježefinizem, ki je avstrijske dežele privele tik shizme, so v rimskem apostoliku vedno gledali več kot krajevnega škofa. Konkordat in problem zagotovitve svobode papeževemu delovanju v času italijanskega zedinjenja, pa tudi ogroženost s strani liberalizma so vezi okrepili. V pastirskem pismu 1859 poziva Slomšek k molitvi za papeža — ki je prav to leto izgubil velike dele svojega ozemlja. Tudi v pogledu odnosa do rimskega sedeža je Slomšek pri začetkih nove orientacije⁴ slovenskega katolicizma, slovenska cerkev je v svojih začetkih povezana z apostolskim sedežem. Ta miselnost je kmalu zajela ljudstvo, prve množične verske manifestacije so se na Slovenskem vršile ob petindvajsetletnici pontifikata Pija IX 1871 (Dolinar RKA 1941, 117). Romanja v maju 1862 na kanonizacijo japonskih mučencev, ko se je tudi Slomšek odzval papeževemu povabilu škofom, je rimska kurija nameravala kot demonstracije katoliškega sveta za papežovo suverenost. Še noben škof, ki je imel na skrbi Slovencev, papežu ni tako s srcem govoril „od pobožnega srca Slovencev“ (Kosar, Slomšek-knez in vladika, 72) kot Slomšek Piju IX. Prvič je zavedno slovenski škof pripovedoval cerkvenemu središču

o verskih razmerah slovenskega naroda. Pij IX, ki je v začetku svojega pontifikata — 1848 — poslal pastirsko pismo vzhodnim kristjanom, se je posebno razveselil Slomškovega poročila o napredku „Bratovščine sv. Cirila in Metoda“.

Da dan Slomškove posvetitve za škofa — 5. julija 1846 — previdnostno sovpada z dnevom, ko praznujejo na Moravskem spomin svetih bratov Cirila in Metoda, je v svojem tedanjem priložnostnem govoru navzoče opomnil pobežni dekan Tomaž Koren, potem pa je dodal: Slomšek je postal med nami njun naslednik, vedno nam je govoril, naj stopamo po stopinjah sv. Cirila in Metoda. Ciril-metodijske inspiracije Slomškovega slovenskega apostolata so se njegovi najbližji sodelavci zavedli že od početka Slomškovega vladikovanja. Ciril-Metodijsko usmeritev slovenske katoliške dejavnosti pa je hotel institucionalno zagotoviti tudi po svojem škofovanju, zato je ustanovil molitveno Bratovščino sv. Cirila in Metoda s sedežem na Slovenskem. O svoji nameri je na smrt bolan iz Celja 1851 obvestil v Brežicah, na duhovnih vajah zbrane duhovnike. „Veselo in enih misli je bilo povabljenje sprejeto,“ je z zadovoljstvom ugotovil naslednje leto, ko je Bratovščino Rim potrdil (Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije, 376). S to edino versko družbo, ki je bila na slovenskih tleh ustanovljena za namene vesoljne cerkve, je slovenskemu narodu oporočno pokazal, katera dejavnost v organizmu cerkve posebej ustreza in katere mesto posebej pripada poslanstvu slovenskega naroda. Njegovi sodobniki so Slomškovo bratovščino umeli kot katoliško usmeritev slovenske narodne dejavnosti. „Zaradi tega niso poslednji domorodci naši, kateri v prelepi slovenski, družbi sv. Cirila in Metoda za spreobrnjenje naših slovanskih bratov prosijo,“ je komentiral Slomškovo ustanovo Jeran v Zgodnji danici (1861, 72; Dolinar, RKA 1941, 125).

V smislu apostolstva sv. Cirila in Metoda se je Slomšek trudil za slovensko škofijo na Štajerskem. V pogajanjih za novo razmejitev lavantinske dieceze je zagovarjal narodnostno pripadnost kot kriterij za dodelitev prebivalcev k lavantinski škofiji, ko je terjal, da se morajo lavantinski škofiji s sedežem v Mariboru pridružiti vsi štajerski Slovenci, četudi politično pripadajo v graško okrožje, medtem ko sta vlada in sekovski škof hotela, da nova meja med mariborsko in graško škofijo teče po politični meji med mariborskim in graškim okrožjem. Šele ko je bil v nevarnosti ves načrt ureditve lavantinskega vprašanja, je Slomšek s težkim srcem, toda le ad interim privolil v vladne meje. Posrečilo se mu je celo, da je bila v salzburški dogovor 22. oktobra 1858 med tremi prizadetimi ordinariji: krškimi, sekovskimi in lavantinskimi sprejeta določba, da je meja po političnih okrožjih ne-

zadostna in le začasna, in da moreta sekovski in lavantinski škof popraviti mejo, kjer bo potrebno (§. 2). Toda Gradec ni nikdar hotel sprememb — v korist Slovencev (Kovačič, Zgodovina 379-383). Tako je postala stara salzburška lastniška škofija, ki je pred 1756 do Jožefa II bila, izvzemši marenberško dekanijo, popolnoma nemška, druga čisto slovenska dieceza in obsegla s ptujskim okolišem celo del ozemlja Metodove nadškofije. Tisočletna krivica zgodovine je bila popravljena, čeprav ne popolnoma. Samo dve leti ločita 1859 od nastopa liberalnih vlad, ki bi vprašanje gotovo bolj nacionalistično sodile, bil je res zadnji čas. Iz kroga ljubljanskih prijateljev „slovenskega apostola“, „drugega Metoda“ je leta 1861 izšla misel slovenske cerkvene province in ljubljanske nadškofije (Dolinar, GSKA 1961, št. 22/23, str. 2), misel, ki ne bi bila uresničljiva brez Slomškove ustanovitve mariborske škofije.

Slovenski raziskovalci Slomškovega življenja so gledali v njem „utelešenje najbolj plemenitih slovenskih lastnosti“ (Kovačič, Slomšek 139), „predstavnik eksistenčnih pravic majhnih narodov“ (Hohnjec, BV 1939, 21), „posvetitelja značilnih slovenskih lastnosti“ (J. Turk avktorju ustno), zdi se pa, da vse te oznake povzema „oče slovenske cerkve.“ Zatorej Slomšek-svetnik pomeni Slovincem več kot kateri drugi svetnik slovenskega rodu. Če v prvem slovenskem svetniku slovenski narod doseže svojo zrelost v cerkvi, v svetniku-Slomšku slovenska cerkev dobi svojo posvetitev.

Opombe:

¹A. Slodnjak s. v. Biografija v Enciklopediji Jugoslavije I, 574 ne pozna Kosarjeve slovenske monografije o Slomšku, ki je bila prevedena na češko (Fr. Klima, Brno 1882).

²„Odkritje,“ da je na Slomškovo prozo vplival Avguštín, je produkt domišljije ob površnem poznanju Slomška, dovoljuje pa tudi skepsa o natančnejšem poznanju Avguštínove pozne latinizete.

³Kar je pisal E. Bojc o Slomškovem „duhovnem vrtnarstvu“, je nezrelo začetništvo. Edini kvalitetni deli iz zadnjega časa o Slomšku sta V. Brumnova disertacija o njegovem „Blažetu in Nežici“ (Maribor, Tiskarna sv. Cirila, 1936) in na izsledkih iste pripravljena izdaja „Blažeta in Nežice“ v solarjevem „Cvetju.“ (Ljubljana, DSM, 1942). Še slabše kot s preučevanjem Slomškove pedagogike, je s študijem Slomškove teologije. Lani in predlanskim sta Slomška obravnavali dve disertaciji, predloženi izven Slovenije. K takim poizkusom je treba opozoriti na še danes veljavne kritične pripombe glede disertacij o slovenskih tematih na zamejskih univerzah, ki jih je ob Münchenski disertaciji p. Romana dr. Leona Tomina pristavila prof. Marja Boršnik. Take disertacije so metodično mogoče le pri profesorjih, ki so priznani specialisti v slovenski tematiki, ne pa pri sicer lahko častitljivih docentih, ki o Slovencih komaj vedo, da „so,“ o Slomšku so pa prvič slišali od doktoranda.

⁴V zgodovini slovenske cerkve je Slomšek med začetniki misijonskega in treznostnega gibanja, tudi predhodnik tomizma.

FRAGMENTI TREH SPEVOV

F r a n c e P a p e ž

Cum Phaethonteis flagrasset ab ignibus axis...
et cum diluvium mersisset fluctibus orbem.

Laktancij: De ave Phoenice, 11, 13.

I.

Zemlja — najstarejša med bogovi.
Živa snov, ki hrani stare domove na severu...
Tudi zemlja in kri...
Ko mislim na to, se pojavi ob meni čas
v svoji nesmrtni obliki —
čas besedí, čas bojev, čas miru —
in vse je isto.

Če so bogovi,
so sredi nas.
Čez noč se dvigne roža iz zemlje,
domovi po gričih so univerzum velikih stvari.
Sladki trenutki, ko je domovina skrivnost,
ko ležim globoko v travi,
v morju,
in vem, da sem sredi svojega sveta.
Otrok mi gleda v oči
in ko se dvignem, so sanje tako resnične,
kot sta resnična začetek in konec.
Zemlja izbriše rane srcá...

Na drugi strani vsega je živ duh.
Rože ob morju govoré,
pripovedujejo
in čudeži so tako blizu,
da je vsa ravnina ena sama eksistenca.
Sredi morja sem,
sredi ognjev,
v dimu rdečih večerov,
pa ne vem, kje sem...

Morje je použilo toliko teles,
hlodi plavajo počasi po vodah,
ki se nekje dotikajo božanskih tal
in vedo za vse mornarje, ki so izginili brez sledu
in tudi za nas, ki se vračamo
leta in leta
proti dozdevnim domovom.

Kdor je bil v ognjih,
sredi razdejanega mesta,
na vodah,
toliko dni po cestah na poti domov,
živi samo še za najčistejše zlato.

Morje se v megli izpreminja,
ko da bi se s časom objemalo
in včasih se zdi, da smo blizu obale,
da je tam zemlja
in vse, kar je bilo v njej —
pa ni nič,
le stare, božanske vodé oblivajo rane,
ki so za nekaj trenutkov zelo bolele,
nato pa se je vse umirilo.

V bojih poljubljamo pesek na plaži,
sanjamo, izginjamo v dimu,
med kamenjem,
v valovih.
Ko bomo nazadnje obujeni
in se bomo zbrali v zemlji, ki hrani
neuničljive domove —
ko bomo vstali iz ognjev in vodá,
bo skrivnost bivanja tako jasna,
tako nujna,
sonce nad ljubljeno pokrajino tako blizu,
da bo vse spet kot začetek.

Samo aktivnost je potrebna...
Smrt je drugačna, kakor se zdi.
Sanje so en način življenja,

pa tudi način umiranja.
Bršljan se je razbohotil po zidu...
Na pohodih se spominjam ljubezni
in sladkih, prvih besed,
ki so odkrivalo nebo in zemljo
in vse dolgo, čudno življenje.
Življenje in zemlja sta najbolj sorodna
in z njima tudi smrt.
Lepe so stvari v svojih prostorih;
sonce se je razgorelo,
morje nas vabi še dlje.
Vendar samo poezija in polne, začetne besede
varujejo
pred prevaro časa,
pred starimi idejami,
pred zanesenim poželenjem vsega.

Stari obrazi žive v nas
in zemlja je polna podob.

Morje začenja vračati izgubljene popotnike.

II.

Življenje — valujoča snov in agonija
izvršenih dejanj.
Gledam, kako omamlja telesa,
kako se kri in meso izpreminjata
in je končno vse samo žerjavica,
skrita v pepelu.
Kaj se pravi biti?

Ko se pozno v noč vračam proti domu,
so podobe v samotnem trenutku vesele
in žalostne.
Zamisli si — sama ravnina...
Na cesti ali na stranpoti je mesto za bičanje,
za ogenj in za globino morjá
in ko se zdi, da je konec,
pa pride spet otrok,

govori in poje
in jaz samo gledam, priznavam in potrjujem.

Kraj, ki ga oblegamo, je vse bolj neresničen.
Ko ne vidim več niti zidov,
ampak samo pepel,
ki pada počasi na zemljo,
me objame tesnoba — brez načrtov sem,
brez znanja, sredi vodá,
v gozdovih ali kjerkoli.
Iti naprej se pravi iti v nemir,
vrniti se — umakniti se bojem,
prihodnjemu ognju
in tudi samemu sebi.

Zemlja se izpreminja, dviga in pada;
jesen je — orumenelo listje veter odnaša,
odnaša...
Orumenelo življenje.
A tudi pomlad je že tu — gozdovi so ozeleneli,
na vsakem hribu se belí cerkvice.
Trije svetovi:
ljudje, bogovi in divji ples biti.
Od doma grem, ko je tema
in ko se zdani,
me že objema čas
s svojimi nalivi začetka in konca,
s svojimi starimi in novimi prividi.
Iti moram v taborišče,
kjer sem videl več kot desettisoč otrok,
ki niso imeli svojih posteljic.
Prah in kri sta zlato in vino...
Noč prihaja
in pripravlja nagle odhode,
nevidna svidenja,
dolge sanje.
Včasih se oglasi nebo —
rumena, stara luna
blodi
po obzorju.

Globoko na dnu pa divjata voda in ogenj.
Vozovi trohnijo, blato prekriva orožje.
Veselo plešejo stvari
in še sam sem vesel.
Tečem preko mostu,
noč je in ni.
V temi vidim ognje in sonce,
v dalji slišim petje,
ki spet odmeva preko polj.
Ah, dobro je življenje —
pitni in žgavni dar v prsih.
Vojna je konec in začetek vere
in vsega drugega;
besede, dragocene
domače besede
so, ki me dvigajo iz prahu in pepela.

Nepozabni dnevi,
obrazi,
besede...

Kako je vse, kar ostane, enostavno!

III.

Ples in optimizem pa sta božanski prvini
in vse drugo je ljubezen.
Nazadnje sem vesel, da so težki dnevi
takšni, kot so
in da ne vem, kdaj vstopam
v najnižje kroge
in v mesto, ki gori, gori...
To, kar je, pleše po svoje
in tudi smrt je ples in kdo ve, kaj še.
Ampak vse naj bi bila ljubezen!

Velika znamenja so na severu
in sladki trenutki, ko je vse skrivnost,
ko ležim sam
na planjavi,

med bori
ali v visokem resju
in vem, da sem doma in sredi svojih bogov —
pa sem sredi bojev,
sredi mesta,
med bitji, ki so vsa zaznamovana,
ko da bi bila večnost v tej zemlji.

V isto reko stopamo,
v iste ognje, po isti ljubezni,
pa smo in nismo —
ne vemo, kdaj izgine mir,
ne kdaj se vrne.
Samo ples, težak in resničen ples
v prahu in na soncu
rešuje.

In kmalu objame vse jesen —
stara znanka jesen,
z najlepšimi barvami,
z najbolj skrivnostnimi dnevi.

Čas je edini, ki ostaja z nami.
Pod goró in na morju spijo junaki.
Bili smo fantje na vasi —
na oknih rožmarin,
na hrastovih mizah polno rdečega vina.
Zdaj pa je vse čakanje novih sanj,
potovanje mimo tisočerihi otokov
in ponavljanje besed,
ki smo jih spoznali za efektivne.
Mojster iz prejšnjih dni,
v svojem času in zdaj,
pa še vedno in nenehno naroča ohraniti
in z ljubeznijo oblikovati lastni jezik.

Ljubezen je v zamaknjenju,
pa tudi sredi aktivnega posega
v luč.
Nazadnje smo namreč postavljeni
pred eno samo

veliko dejstvo,
ki se mu ni mogoče ogniti,
niti ga prekriti,
ne zamolčati.
Čas je tako tenak in prozoren,
da je takoj mogoče videti
na drugo stran,
preko plamenov, preko razpenjenih valov,
sem in tja.

Tu, kjer se zemlja in ogenj
borita za sladko eksistenco,
je optimizem v znoju,
optimizem v vinu in v kruhu
in v tem, da iščemo
smisel
veselemu življenju
in žalostnemu življenju.

Pojemo, da vzdržimo
in potujemo proti krajem,
ki so vsako pomlad bolj skrivnostni.

Dolg in čuden je čas.

Vesel sem, da sem v zemlji.

TROJNO ZDRAVJE

Alfonz Čuk

Naša doba se večkrat označuje kot doba tesnobnosti. Človek dvajsetega stoletja, ki je doživel grozoto dveh svetovnih vojn, ki je izkusil spremembe neštetihi političnih, socialnih in kulturnih prevratov in revolucij, ki živi pod stalnim Damoklejevimi mečem atomskega uničenja, se ne samo upravičeno boji za svoj obstanek, temveč dvomi o samem smislu svojega življenja. Eksistencialisti govorijo o eksistenčni tesnobi, ki sega do samega bistva našega obstoja. Ne samo lastnina, kultura, vera, socialni in politični ustroj, temveč goli obstanek je danes človeku ogrožen. Protestant-ski teolog Paul Tillich je napisal knjigo z naslovom „Courage to be“ (Pogum, da smo). Po drugi strani pa je tudi res, da se sodobni človek ne da ohromiti od te tesnobe, temveč se krčevito trudi, da bi našel zadovoljiv smisel svojemu obstoju, in si prizadeva, da bi živel polno, bogato in zdravo življenje. Noče samo životariti, temveč razživeti se v vsej razsežnosti in globini, ki mu je dostopna. Znanost in tehnika tekmujeta, kako bi človeku življenje podaljšali in zboljšali. Zasluga medicine, higijene in raznih oblik socialnega skrbstva je, da „dolgotost življenja našega“ vedno bolj raste celo v primitivnih deželah. Znanstveniki že predvidevajo čas, ko bo vsaj v najbolj naprednih deželah človek lahko brez posebnih težav učakal 100 let. Geslo postaja: Živeti življenje, ki je vredno človeka, dolgo, polno, zdravo, brezskrbno, normalno.

Kaj je normalno življenje? Kaj je nenormalno vedenje? Ta vprašanja so danes na dnevnem redu posebno v severnoameriški skupnosti. Zdravnik, duhovnik, psiholog, učitelj morajo biti vedno pripravljeni, da odgovorijo na vprašanja: Ali je vse v redu z menoj? Ali sem res pri dobrem zdravju? Pri zdravi pameti? Ta vprašanja so lahko samo znak tesnobe, ki gloda modernega človeka in razkriva njegovo nezaupanje do samega sebe. Ta samozaskrbljenost je seveda upravičena pri človeku, ki se čuti kot neznamen atom v brezbrežnem vesolju, kjer titanske sile tekmujejo med seboj in groze, da ga ugonobe.

Vprašanje o normalnosti in nenormalnosti našega vedenja je samo po sebi izredno važno in vredno preudarka. Normalno je vse, kar se sklada z normo ali pravilom, nenormalno, kar se od norme oddaljuje. Bistvo vprašanja je seveda, kaj je norma. Katero je tisto pravilo, ki označuje naše življenje in ravnanje kot normalno ali nenormalno? Danes je veliko zmešnjave o pojmu

normalnosti in abnormalnosti prav zaradi tega, ker je velika nejasnost o pojmu norme. Lahko pojmujemo normo v dvojnem pomenu, statističnem in vrednostnem. Ta dva pojma se večkrat krijeta, večkrat pa tudi ne. Statistična norma se nanaša na povprečno ali večinsko vedenje neke skupine ljudi. Normalno v tem smislu je to, kar dobršen del ljudi dela. Ako večina duhovnikov v neki škofiji kadi, potem je pač normalno, ako posamezni duhovnik kadi. Ako povpreček ljudi kje krade, preklinja in mori, potem je to zanje v statističnem pomenu normalno. Za ljudožrca, ki živi v ljudožrski skupnosti, je normalno, da živi od ljudožrskega jedilnega lista. Za komunista je normalno, da ne veruje v Boga, da ne hodi v cerkev in da ne moli. Takoj čutimo, da je statistični pomen normalnosti preozek in nezadosten. Normalno ni samo to, kar odgovarja ravnanju večine, temveč zlasti to, kar odgovarja nekemu vrednostnemu pravcu, ki ni nujno moralnega značaja. V tem pomenu je normalno to, kar je zaželeno, kar je za človeka primerno in dobro, kar pripomore k njegovemu zdravju in uravnovešenosti. Čisto jasno je, da je naše ravnanje lahko statistično normalno in vrednostno nenormalno, kot je razvidno iz nekaterih zgornjih primerov. Obratno je tudi res. To neskladje je lahko za posameznika vir velike zmede. Opazi se že pri otroku, ki ugovarja materini prepovedi, da bi zahajal na cesto, češ, saj drugi otroci smejo iti. Lahko rodi veliko gorja pri mladostniku, ki ga zgled vrstnikov večkrat omaje v zvestobi do tistih norm pravilnega vedenja, ki jih je prejel od doma, cerkve, domačega okolja sploh. Kolikokrat se vede ali nevede sklicujemo na statistično normo: drugi tako delajo, zakaj bi jaz ne smel? Vsak izmed nas je neštetokrat postavljen pred dilemo: kje je pravec mojemu vedenju — zgled večine ali moj lastni preudarek, pritisk družbe ali moja vest, statistika ali vrednota? To neskladje med obema pravcema normalnosti postane lahko silno nevarno, ko se opremi z orožjem znanstvenega aparata. Naj navedem primer. Dr. Alfred Kinsey je s skupino znanstvenikov z univerze Indiana v Združenih Državah več let temeljito raziskoval spolno vedenje ameriškega človeka. Delo je bilo izvedeno v čisto materialističnem duhu in je tudi s strogo znanstvenega stališča precej pomanjkljivo. Vendar je postalo nekaka biblija seksologov in vseh tistih, ki si prizadevajo za temeljite reforme in spremembe na tem področju. Izsledki te raziskave so pokazali veliko neskladnost med dejanskim spolnim vedenjem (statistično normo) in med družabno normo o spolnem vedenju, ki je v bistvu krščanska. Razprava izzvenj v priporočilu, naj se spolna pravila spremenijo in prilagodijo dejanskemu vedenju. Z drugimi besedami povedano, statistična norma naj postane edina norma spolnemu vedenju.

Skladnost med statistično in vrednostno normo je ideal, ki se ne bo nikdar popolnoma ostvaril. Nerealistično bi bilo pričakovati, da bi vsi ljudje, ali celo samo večina, tako ravnali, kot bi morali. Važno pa je, da se posameznik trudi, da svoje življenje vedno uravnava po vrednotah, ki jih smatra za pomembne. Kar se našega osebnega življenja tiče, lahko razlikujemo trojne vrednote, ki so podlaga trojni normalnosti našega vedenja. Te vrednote se nanašajo na trojno plast našega vedenja. Za človeka je normalno vse to, kar prispeva k njegovemu fizičnemu ali telesnemu zdravju (fiziološka norma), duševnemu zdravju (psihološka norma) in duhovnemu zdravju (moralna norma). Predno preidemo k podrobnemu orisu teh treh norm, je umestno omeniti nekaj splošnih pojmov.

Človek je organizem, v katerem se v najvišji meri razodeva strnjena enota v bogati mnogoličnosti. Telo in duh, fiziološke, psihološke in duhovne funkcije se križajo in spajajo v ustroju, ki ga imenujemo zdrav, normalen, pravilno delujoč, uravnotežen človeški organizem. Vkljub naponom in sredobežnim silam preveva ta organizem temeljna težnja po rasti in zdravju. Ta težnja se razodeva v dvojnem stremljenju: po ravnovesju in po samoizpopolnjevanju. Človek je kot ladja, ki pluje v daljavo proti cilju, a se mora v vsakem trenutku vožnje ohraniti v ravnotežju sredi valov. Ameriški fiziolog Walter B. Cannon je študiral „modrost človeškega telesa“, ki je od narave obdarjeno s čudovitimi fiziološkimi napravami in mehanizmi, ki ga ohranjajo v ravnovesju. Skoval je celo poseben grški izraz za ta mehanizem; *homeostasis*. Javlja se npr. v ohranjevanju enakomerne temperature, enakomernega krvnega pritiska, pravilnega razmerja med kislinami in krvnimi telesci itd. Kakor hitro se ravnotežje zruši, nastopi bolezen. Pojem homeostaze se da raztegniti tudi na psihološko in duhovno področje. Človek ne more duševno in duhovno rasti, ako ni v ravnovesju. Stremljenje po ravnovesju je pogoj stremljenju po razvoju in spopolnjevanju. Vsak organizem teži k temu, da doseže svoj razvojni cilj, da na najbolj popolen način uresniči možnosti, ki ležijo v njegovi naravi. Nedorozel ali zakrnjen organizem je nenormalen, ker ne sledi težnjam narave, ki so težnje razvoja in zdravja.

Razvojno stremljenje človeškega organizma se mora uresničiti na vseh treh področjih, v fiziološkem, psihološkem in duhovnem življenju. Ta področja so, dasi različna, med seboj tesno povezana. Lahko govorimo o odmevnosti ali resonančnosti našega vedenja. Človek, ki je lačen ali bolan, praviloma nima smisla za duševne in duhovne vrednote. Fizično zdravje je podlaga psihološkemu in duhovnemu zdravju. Na drugi strani večkrat vidimo,

kako globoko duhovno življenje odmeva in prepaja šibko in bolno telo. Moderna medicina pozna celo vrsto bolezni, ki imajo poleg organskega včasih čisto psihološki izvor. To so tako zvane psihofiziološke ali psihosomatične bolezni kot npr. želodčni in črevesni čiri, migrena, kožni izpuščaji, naduha, i. dr. Iz lastne izkušnje vemo, kako vpliva bolezen na duševnost in večkrat temeljito spremeni naše mišljenje in čustvovanje. Bolnik je večkrat človek, ki je izgubil ne samo fizično, temveč tudi psihološko ravnotežje. Povezanost in odmevnost človeških funkcij so lepo osvetlili znanstveni poizkusi, po katerih se je dognalo, da se celo to, da se bavimo z abstraktnimi mislimi, pozna na fizioloških funkcijah, npr. pri spremembi možganskih valov (elektroencefalogram). Iz mistične teologije nam je znano, da so mistični pojavi, kot je ekstaza, večkrat združeni s popolno otopelostjo in brezčutnostjo telesnih opravil.

Ko govorimo o normalnosti ali nenormalnosti našega vedenja, si to večkrat krivo predstavljamo kot dve skrajnosti, ki se javljata kot belo ali črno, kot vse ali nič, kot dve presledni količini ali dimenziji. Normalnost-nenormalnost je raje zdržna razsežnost, ki pelje stopnjema in po odtenkih od ene skrajnosti do druge. Nihče ni popolnoma in v vsem normalen in nihče ni stododstotno in v vsakem oziru nenormalen. Smo več ali manj zdravi in več ali manj normalni, kar zavisi od neštetihih okoliščin. Četudi smo normalni in se za take smatramo, imamo lahko trenutke, ki so neskladni z našim navadnim stanjem (nenormalne epizode).

Fiziološke, psihološke in duhovne vrednote, ki so temelj kriteriju normalnosti, niso sorojene (koordinirane), temveč druga drugi podrejene tako, da so moralne na vrhu in fizične na dnu. Kdo določa to hierarhijo vrednot? Empirična znanost tega ne zmore, pač pa je to zadeva filozofije (etike) in teologije. To je dokaz, da znanost sama nima zadnje besede pri vprašanju normalnosti ali nenormalnosti človeškega vedenja.

Da preidemo k obravnavi posameznih vrst zdravja, je treba, da se najprej vprašamo, kaj je fiziološko normalno za človeka. Vse, kar se sklada z njegovim telesnim zdravjem, vse, kar prispeva k razvoju telesnega organizma, vse, kar zadosti dvojni težnji, homeostazi in samospolnjevanju. Nenormalno je vse, kar škoduje fizičnemu zdravju. Nekaj je lahko fiziološko normalno, toda nraevstveno nenormalno (npr. splav). V takem primeru, ko pride do spopada med dobrinami raznega reda, se mora nižja vrednota umakniti višji. To pa ne pomeni, da je postala nižja vrednota v svojem redu nevrednota. Laž je nraevstvena nenormalnost, ni pa nujno, da je tudi fiziološka ali psihološka nenormalnost, dasi nas lahko zapelje do nevšečnosti tudi na teh področjih.

Samoskrunjenje, ki ga vršita otrok ali mladostnik, je objektivno smrtni greh in zato moralna nenormalnost. Ni pa nujno, da ima vedno in v vsakem oziru zle posledice tudi na fiziološkem in psihološkem področju. V katoliškem asketičnem slovstvu se večkrat pretirava, ko se s črnimi barvami rišejo usodne posledice npr. spolnih grehov na fizično in psihološko zdravje. Lahko rečemo, da je tako pretirano strašenje psihološko nezdravo in zato nenormalno. Seveda, večkrat je res, da grehi povzročijo nereda tudi v našem telesnem in duševnem zdravju.

Zdravje ni samo nekaj negativnega — odsotnost bolezni —, temveč tudi nekaj pozitivnega. Fizično zdravje je telesno blagobitje, ki vključuje pravilno (normalno) delovanje vseh fizioloških sistemov v prid celega človeškega organizma in ima kot posledico ravnovesje sil in funkcij ter nemoten razvoj in rast človeka. Duhovno zdravje ni samo odsotnost greha, temveč pravilno urejen odnos do Boga, ki predpostavlja stanje nadnaravne milosti in v odraslem človeku krepostno življenje. Greh in nepopolnost sta npravstvena nenormalnost. Življenje po milosti in kreposti je duhovno normalno življenje.

Najtežje je opredeliti psihološko zdravje in uravnovešenost. Ko govorimo o normalnem ali abnormalnem vedenju, imamo v mislih predvsem to vrsto vedenja. Psihološka normalnost nedostaja ljudem, ki so slaboumni, ki trpijo na raznih nevrozah ali psihozah, ki jih imenujemo duševno bolne in neuravnovešene. Ti ljudje so lahko fizično zdravi kot riba in moralno neoporečni, vendar ni dvoma, da so bolni in nenormalni. V kakem pomenu? Freud je zelo preprosto in točno označil za psihološko normalnega takega človeka, ki je zmožen delati in ljubiti. Značilnost duševno bolnih ljudi je, da nimajo pravega odnosa do svojega poklicnega dela in do soljudi. V bistvu seveda nimajo pravega odnosa do samih sebe. Njih samolik je nedozorel ali zmaličen, zato je skvarjen in premaknjen iz žarišča tudi njihov odnos do stvarnosti, posebno do tistih vidikov stvarnosti, ki so za naše življenje bistveni.

So psihologi, ki bi radi označili psihološko neuravnovešenost z ozirom na zahteve okolja in družbe. Po tem pojmu je normalen človek, ki je zmožen spraviti svoje osebne potrebe in težnje z zahtevami in pričakovanjem družbe. Človek, ki krade, da se nasiti, medtem ko bi lahko delal, ravna nenormalno ne samo s stališča moralnosti, temveč tudi s stališča psihološke norme: skuša namreč zadostiti svojim osebnim potrebam na način, ki ga družabno okolje ne odobrava. Ta opredelitev, ki poudarja prilagoditev (adjustment) zahtevam družbe kot pogoj za duševno zdravje, ima

svoje dobre in slabe lastnosti. Bilo bi idealno, da bi bila družba (družina, država, socialni ustroj, kultura) tako pravilno zasnovana, da bi lahko poedinec avtomatično našel v njej vso pomoč in podporo, da razvije svoje telesne, duševne in duhovne sile, ne da bi izgubil svojo individualnost. Pravi pomen družabnega ustroja je, da ustvari vse pogoje, ki so ugodni za razvoj človeške osebnosti. Na žalost ne more niti najboljša družba vsega tega nuditi človeku. Med osebnostjo in družbo je vedna napetost, ki včasih privede ne samo do moralnih, temveč tudi do psiholoških konfliktov. Psihološka uravnovešenost se ne da opredeliti z ozirom na zahteve okolja. Zgodovina je polna velikih osebnosti, ki so bile v stalnem sporu z družbo in so prav zaradi tega postale velike. Odpornišvo in upornišvo do socialnega reda, ki ga smatramo za nepravilnega, bohemstvo in originalnost niso nikake zapreke pri rasti in razvoju psihološko dodelane in uravnovešene osebnosti. Osebnost pomeni individualnost. Vsakdo mora priti do svoje edinstvene podobe po svoji edinstveni poti. Bog nas je res ustvaril po svoji podobi, toda načinov, kako ostvariti v sebi božjo sličnost, je praktično brez števila. Kadar hoče družba oblikovati človeka po svoji podobi, je posledica navadno enostranska in šablonska podoba, ki pomeni konec individualnosti in zmago masovnosti in kolektivnosti.

Važno je pomniti, da je psihološka uravnovešenost nekaj relativnega, kar se da opredeliti le z ozirom na neštete činitelje. Razvojna doba je tak činitelj. Otrok, mladostnik, odrasli, vsi trije so normalni na svoj način in svoji starosti primerno uravnovešeni. Toda ako bi se odrasli človek obnašal tako kot otrok, bi takoj rekli, da je čustveno in umsko nezrel, torej — neuravnovešen. Spolne razlike so tudi važne: kar je psihološko normalno za žensko, je morda manj prikladno za moškega. Tudi narodne in kulturne posebnosti je treba upoštevati pri pojmovanju duševnega zdravja. Vedenje Severnega Amerikanca ali Argentinca se včasih zdi Slovencu neumestno, otročje ali celo neumno. V resnici je lahko popolnoma v skladu z njihovo psihološko normo. Družabna in poklicna vloga, ki jo nekdo igra, je tudi pomemben faktor. *Quod licet Jovi, non licet bovi*. Duhovnik, filmski igravec, raznašavec časopisov ali farmar, vsi so lahko po svoje normalni, in vendar, kaka razlika v širini in globini njihovega vedenja in ravnanja!

Da povzamemo: psihološko zdrav in urejen je človek, ki skuša v okviru svoje razvojne dobe in spola, poklica, narodne in kulturne skupnosti uspešno zadovoljiti svoje težnje in potrebe, učinkovito uresničiti vse svoje zmožnosti, ustvarjajoče spolniti svojo osebnost in postati sebi vir zadoščenja in okolju vir koristi.

To je človek, ki se zaveda, da je izoblikovanje osebnosti najvišja dobrina v naravnem psihološkem redu. Obenem pa priznava, da je družabno bitje, povezano z neštetiimi drugimi osebnostmi, na katere vpliva in od katerih se pusti vplivati. Psihološko normalen človek ne živi v svojem prisanjanem svetu, temveč skuša najti pravi odnos do stvarnosti na splošno in do sočloveka še posebej. Zaveda se, da je življenje trd boj, zato se ne izogiba naporu in nevarnosti, temveč rešuje svoje probleme pošteno, realistično, brez samoprevare, ne da bi se zatekal k manjvrednim ali celo psihološko škodljivim samoobrambnim mehanizmom, kot so alkohol, mamila, zanikanje realnosti in laž, zločinstvo, obdolževanje drugih, pretiravanje in bahaštvo, solzavost, bojazen pred tveganjem itd. Psihološko uravnovešen človek se zaveda svoje vrednosti in vrednosti drugih ljudi, ne beži pred trpljenjem in se naslaja ob življenju, se da voditi od razuma, a ga ni sram čustev, raste in zori neprestano, dela in ustvarja. Gibalo njegovega vedenja je ustvarjajoča ljubezen. To ni samo nauk krščanstva, to je tudi izsledok, do katerega se je priborila po čisto znanstvenih poteh moderna klinična psihologija. V tem je tudi globlji pomen Freudove psihoanalize, ki si zastavlja kot končni smoter pomagati človeku, da bo pravilno ljubil sebe in druge. Pri Freudu je spolni nagon večkrat označen z ljubezensko težnjo sploh. Psihoterapija vedno bolj odkriva resnico, da se psihološko zdravje pridobi in ohrani samo v toplem, globoko iskrenem in razumevajočem razmerju človeka do sočloveka.

Kakšni so odnosi med tremi vrstami zdravja, ki smo jih opisali? Možne so razne kombinacije, kot je razvidno iz razpredelnice. Ideal je seveda človek, ki je telesno čvrst, psihološko veder in ubran in duhovno prešinjen z ljubeznijo in milostjo božjo (1. možnost). Lahko bi ga označili z malo dopolnjenim Juvenalovim izrekom: *spiritus et mens sana in corpore sano*. Na drugi skrajni točki bi bil človek, ki boleha na vseh treh področjih: grešni človek, ki je živčno zlomljen in telesno hirav (8. možnost). Med tema dvema skrajnostima je šest drugih možnosti. Možnost 2 je primer grešnika, ki je telesno in duševno zdrav. Možnost 3 je primer grešnika, ki je telesno zdrav, a duševno iztirjen. Možnost 4 je primer psihološko neuravnovešenega človeka, ki je drugače fizično in duhovno v redu. Peta možnost se pripeti z bolnikom, ki je duševno in duhovno normalen. Možnost 6 je z ozirom na duševno zdravega človeka, ki pa hira telesno in duhovno. Sedmi primer je možen pri človeku, ki je sicer duhovno normalen, toda fizično in duševno bolan. Ako si pri tem mislimo, da so pri vsaki vrsti zdravja možni nešteti odenki, lahko uvidimo, da je v stvarnem življenju možnost kombinacij skoraj neskončna.

RAZPREDELNICA

Razne kombinacije treh vrst zdravja. Znak + pomeni prisotnost, znak — odsotnost zdravja.

Možnost	Zdravje		
	Telesno	Psihološko	Duhovno
1	+	+	+
2	+	+	—
3	+	—	—
4	+	—	+
5	—	+	+
6	—	+	—
7	—	—	+
8	—	—	—

Med vsemi možnimi kombinacijami so zlasti zanimive tiste, pri katerih se psihološko in duhovno zdravje križata (druga, četrta, šesta in sedma). Te bi se dale izraziti z dvema vprašanjema: (1) Ali je mogoče, da je grešnik psihološko uravnovešen človek? (2) Ali je mogoče, da je moralno dober človek psihološko neuravnovešen?

Prvo vprašanje postane bolj razumljivo, ako ga točneje formuliramo. Ali je možno, da je kdo, ki živi v grehu in se tega zaveda, istočasno umsko in čustveno uravnovešen, psihološko zdrav? To je brez dvoma možno, če je kdo samo objektivno v grehu, pa se tega ne zaveda. Kaj pa, če ni v dobri veri? Vsaj teoretično moralna nenormalnost ne vsebuje psihološke nenormalnosti. Tudi grešnik ima možnost, da se ohrani pri duševnem zdravju. Versko in moralno življenje je seveda velik pripomoček in zagotovilo urejenega psihološkega življenja, ni pa nujen in edini pogoj. Če bi ne bilo tako, bi morali zaključiti, da so vsi ljudje, ki vedoma in hoté žive v grehu, obenem tudi nevrotiki, psihotiki, psihopati, itd., za kar nimamo dokazov. Dejstvo je, da se človek lahko prilagodi celo grehu, da doseže neki kompromis z vestjo s tem, da jo pomiri ali celo zaduši, kar mu dopusti, da živi v nekem smislu zadovoljivo in vsaj psihološko uravnovešeno življenje. Seveda je tako ravnovesje izredno nestalno in negotovo. Vkljub temu bi bilo zgrešeno, ako bi iz moralne nenormalnosti sklepali na psihološko.

Preidimo k drugemu vprašanju! Ravno tako nedopustno bi bilo, ako bi hoteli zaključiti, da se psihološka neuravnovešenost nujno družijo z moralno nenormalnostjo. Res je, da se je v minulih stoletjih večkrat istovetila blaznost z obsedenostjo. Duševne bo-

lezni so se pripisovale grehu in vplivu hudobnega duha. Med „čarovnicami“, ki so končale na grmadi, je bilo gotovo mnogo histeričnih, bebastih in drugače umsko bolnih žensk. Na žalost se še danes nismo povsem otresli teh starokopitnih predsodkov. Med izobraženci in celo med duhovniki se še dobijo ljudje, ki mislijo, da nas molitev ali spoved sama moreta ozdraviti duševnih bolezni. Kar se tiče vpliva religiozних faktorjev, ni v bistvu nobene razlike med fizično in duševno boleznijo. Kakor ni rak, slepota itd. nujno in direktno posledica greha — in zato imamo Kristusovo besedo pri Jan 9, 3 —, tako tudi ni nujno, da so histerija, manija, shizofrenija, itd. posledica nemoralnega življenja. Nihče se ne zgleduje nad človekom, ki je bil operiran in je popolnoma ozdravel, pač pa ljudje z nezaupanjem gledajo na človeka, ki se je vrnil iz umobolnice. Takega človeka se bo večkrat do smrti držal žig sramote, pa naj je njegovo vedenje še tako normalno in umirjeno. Težko se je znebiti starih predsodkov. Kdo je lahko bolan na enem področju, ne da bi to prizadelo ostalih področij. Življenje nudi nešteto primerov dobrih in krepostnih ljudi — med njimi so celo duhovniki, redovniki in redovnice —, ki doživijo „živčni zlom“ in končajo v umobolnici. Biti moramo zelo previdni in usmiljeni, ke take primere ocenjujemo. Zavedati se je treba, da so mnoge duševne bolezni organskega značaja. Razne okvare živčnega sistema, posebno možganov, lahko povzročijo prave psihotične reakcije, ki se včasih težko razlikujejo od psihogeničnih psihoz. Psihološki zlom se lahko pripeti ne samo, ker je del fizičnega ustroja odpovedal, temveč tudi, ker so važni psihološki obrambni mehanizmi in dinamizmi podlegli prevelikemu naporu bolestitnih doživetij. Dobro moralno življenje nam je sicer v močno oporo in uteho tudi pri psiholoških pritiskih življenja, toda samo po sebi nas ne more obvarovati nevroz in psihoz, kot nas ne more obvarovati sladkorne bolezni, visokega krvnega pritiska ali srčne kapi. Višja ali nižja psihološka odpornost često ni ne naša zasluga ne naša krivda. Morda je pogojena po fizičnem ustroju, ki smo ga ob rojstvu prinesli na svet. Morda je bila naša vzgoja v družini pomanjkljiva in nas ni usposobila, da bi znali pravilno ravnati v primerih razočaranj, preizkušenj in življenjskih konfliktov. Morda so naši psihološki prijemi učinkoviti v več ali manj normalnih razmerah, a popolnoma nezadostni v izrednih naporih. Med vojno je bilo mnogo primerov mladih fantov, ki so doma zdravo in normalno živeli, a so se po nekaj tednih ali mesecih življenja na fronti duševno zrušili in potrebovali psihiatrične oskrbe. Nastal je celo nov tip duševne bolezni, ki jo Amerikanci evfemistično imenujejo „combat fatigue“ (bojna utrujenost). Podobnih primerov je veliko tudi v civilnem življe-

nju. Nihče ne more trditi, da je pri nastanku teh primerov vzrok kaka moralna zadolženost.

Ako je resnično, da so vsaj nekatere duševne neurejenosti možne pri ljudeh, ki so versko in moralno dobri, to ne pomeni, da so taki psihološko okvarjeni ljudje tudi zmožni bogatega in globokega svetniškega življenja. Ta problem odnosa med svetostjo in psihološkim zdravjem je danes med katoliškimi psihologi in psihiatri predmet velikega zanimanja in mnogih razprav. Severnoameriški duhovnik in psiholog Thomas V. Moore je l. 1959 izdal knjigo pod naslovom „Junaška svetost in umobolnost“ (Heroic sanctity and insanity), v kateri obdeluje ta vprašanja pod teološkim in psihološkim vidikom. Ti problemi so zlasti pereči pri proglasitvi nekoga za blaženega ali svetnika. Namen kanonizacije ni samo proglasiti nekoga za junaka svetniškega življenja, temveč postaviti nam za zgled, ki naj ga posnemamo. Ima torej izrazito socialen značaj. Pri preiskavi, ki vodi do beatifikacije, se življenje in vedenje kandidata temeljito preišče. Praksa kongregacije obredov je, da se v dvomu o psihološki uravnovešenosti kandidata ta dvom razčisti. Ako se temeljito ne pojasni, je to zadosten razlog, da se proces pretrže. Pij XII. je l. 1953 v nekem govoru prikazal mnenje Cerkve v tem pogledu: „Jasno je, da je duševno zdravje temeljno tudi v verskem in nadnaravnem področju. Ne moremo si misliti, da bi bil poln razvoj verskih vrednot in krščanske svetosti možen v človeku, ki ni že od začetka duševno zdrav in v svojem ravnanju uravnovešen.“ (AAS, 1953, 45, str. 726). Papež govori o svetosti na splošno, ne samo o heroični svetosti. Pravi, da prava svetost ni mogoča, ako ne temelji na psihološkem zdravju. Nikakor ne trdi, da je duševna bolezen nemogoča v ljudeh, ki so že dosegli neko stopnjo svetosti. Izraža misel, da se ni mogoče odpraviti na pot svetosti z okvarjenim duševnim zdravjem. Papež tudi ne izključuje možnosti, da bi celo svetniki ne doživeli kratkotrajnih nenormalnih epizod. Seveda tukaj ni niti govora o takih psihopatičnih simptomih in pojavih, ki so v direktni opreki s svetniškim vedenjem, npr. izbruh sovraštva, preklinjevanja, obupa nad Bogom, opolzkega govorjenja itd. So pa drugi pojavi, ki so tudi psihopatičnega značaja, pa niso po svoji naravi, zlasti ako so kratkotrajni, nezdružljivi s svetniškim življenjem, npr. neke vrste halucinacij, globoka depresija, skrupuloznost, nesmiselni dvomi, tesnobni napadi i. dr. Včasih se ti pojavi, zlasti ko jih srečamo v življenju nekaterih svetnikov, pripisujejo vplivu hudobnega duha. Dasi je to možno, vendar ni nujno in se da lahko razložiti psihološko. Resni katoliški znanstveniki dopuščajo to možnost pri nekaterih svetniških osebnostih kot npr. pri sv. Tereziki, sv. Alfonzu Ligvorskem in sv. Fran-

čišku Saleškem. Te epizode so zlasti možne v začetku svetniškega življenja, ko svetost še ni ustaljena, ali pa v veliki starosti (sv. Alfonz), ko se telesni oslabelosti pridruži umska ošibitev in včasih tudi možganska okvara.

Zakaj je globoko svetniško življenje možno ob slabem telesnem zdravju, ni pa možno brez trdnega psihološkega zdravja? Svetost, ki je tukaj mišljena, ni objektivna svetost novokrščenega otroka, ki je lahko slaboumen in vkljub temu v milosti božji. To je osebna svetost doraščajočega ali doraslega človeka, pri kateri je neobhodno potrebna uporaba duševnih zmožnosti, mišljenja, čustvovanja in hotenja. Taka svetost ne predpostavlja nujno dobrega funkcioniranja vseh telesnih organov. Kdo je lahko popolnoma ohromel ali gluh ali slep, ne da bi ga to oviralo pri svetniškem prizadevanju. Pač pa svetost predpostavlja uspešno in svobodno uporabo duševnih zmožnosti, brez katerih je nemogoče moralno življenje, ki sloni na svobodni odločitvi, na duhovni zvezi z Bogom v molitvi, v ljubezni in v iskrenem in razumevajočem odnosu do soljudi. Vse to je nemogoče, ako človek ne zna svojih čustev obvladati, ako ne zna potrpeti, ako ne zna pravilno oceniti stvarnosti, ako trpi na prividih in fiksnih idejah, na blodnih domišljijah in prinudnih dejanjih. Nekateri znaki psihopatičnih ljudi mejijo na moralno področje in so pravo nasprotje svetniškega življenja. Taki ljudje se navadno umaknejo iz okolja in zaprejo sami vase, postanejo sebični in egocentrični, čustveno nedozoreli in pogostoma sovražni do soljudi. Duševno bolni ljudje niso po Freudu zmožni ne dela ne ljubezni. Kako naj taki dosežejo svetost, ki obstaja bistveno v ljubezni do Boga in do bližnjega in v vestnem izpolnjevanju poklicnih dolžnosti, si je težko predstavljati.

Naše življenje je kot plemenita semenska klica, ki nam jo je Stvarnik zaupal z namenom, da jo negujemo in privedemo do vsestranske zoritve in popolnosti. Ta zoritev mora obsegati vse tri plasti naše osebnosti, fizično, psihološko in duhovno, ki so med seboj tako tesno povezane, da vsaka neuravnovešenost na enem področju odmeva na ostalih področjih. Popolna ubranost in dozorlost bosta prišli do izraza šele na sodni dan ob povečanju našega telesa in cele človeške osebnosti. Takrat bosta pod vplivom božje milosti vzpostavljena popolna harmonija in ravnotežje med silami in zmožnostmi našega organizma. Takrat bomo dosegli popolno normalnost in popolno zdravje. Do takrat pa se trudimo in ubijamo, zorimo in se razvijamo, lovimo ravnotežje in omahujemo pod težo življenjskih izkušenj in trpimo kot v porodnih bolečinah, dokler se ne izoblikuje v nas ČLOVEK, ustvarjen po božji podobi in sličnosti.

SAMOTNE DALJE

I g o r

Preklel sem ljudi.

A prekletstvo je padlo v moje trhlo srce,
kajti tisti hip sem spoznal, da sem človek.

Zbežal sem pred samimi seboj

in v neurju grizel strele zdivjanega mesa v svojem telesu.

Z razuzdanimi močmi sem sledil samemu sebi

in se klical in iskal v gromov rjoventju.

Rad bi se dohitel

in si med ognjem bliskov pogledal sam sebi v oči

ter se kot neznanec znanega neznanca vprašal:

Kdo si? Kaj hočeš od mene?

Zakaj mi slediš in bežiš pred menoj v vihar?

V vrtincih orkanov je mir?

Zakla! sem si srce, da je v bolečini oživel iz omrtvelosti

in ga drgetajočega življenja zažgal.

Na njegovem plamenečem kresu sem zavrel svojo kri,

da je prekipela

in sem pel, ko je hlapela v vsemir

ter očiščena spet rosila v moje razrvane žile.

Bičal sem strasti — uporne črede v prostranosti zbesnelih pamp —

in jih krotil, da sem pil njih mir in srh v nevihtah tulečih noči.

Preklel sem sebe — človeka,

da sem v kletvi ubil svojo človeško žival,

ki je rjula v mojem mesu

in gohtala moje trohneče kosti.

Sel sem v noč, da bi nihče ne videl mojih solza,

ki so se iztekale v kota suhih in ožganih ust

ter slino pretapljale v jok.

Ihtel sem v osamelost vetrov

in jokajoč vriskal v bolečino.

Žoglenela zemlja je krikala v moje stopinje in širila razpoke.

Hrepenela je v moje solze, ki naj bi ji dale dežja.

Razpel sem roki, da bi objel nebo in ga prosil,

naj trepetajoče zemlje srce položi v mojo dlan.

(Pred menoj se je planjava razpela v lok in se napela kot telo noseče žene.

Stopil sem v skrivnost njene oploditve in prisluškoval utripom nerojenega življenja. Spoznal sem, da je prišla ura mojega rojstva, kajti z vso tajno sem bil v zemljo spočet in pripet na njena tkiva.

V bolečini in drhtenju je zemlja onemela, ko me je trgala iz svojega bistva in me vrgla v porod. Nerodno sem poljubil njene prsi in pil iz njih moč prerojenja. Nato sem zaspal, otrok, ki ga je mati podojila in ga zakrila s svojim telesom pred dražečo svetlobo veseljstva.

Spustil si, Bog, svojo gorečo roko pred moje oči, da si mi oslepil pogled, kajti, če bi Te videl v obraz, bi v nemoči in stiski umrl. A čutil in živel sem Tvoj mimohod: pretresel je vse moje bitje, da se je brez teže in gmote potapljal v Tebi. Zadnji žar Tvoje plameneče bližine je upepelil greh moje vélike kletve. Iskal sem Te v zvezdah vsemirja in v etra večnem valovanju, ker v slabosti mesa nisem zaznal, da sem v Tebi, da diham Tvojo navzočnost; dokler me ni ogenj Tvoje moči spremenil v prah, da Te iz zemlje rojen in rešen molim: Bog!

Dohitel sem se in se spoznal.
Iz kletve človeške živali
sem kot Človek zašepetal molitev.

V S A K D A N J E G L O S E

Milan Komar

GENERACIJE.— „Le šest let so mlajši od mene, pa že govoré drug jezik, imajo druge poglede in se težko razumemo,“ toži mlad profesor teologije nad svojimi slušatelji. Generacije so postale silno kratke zaradi splošne brzine časov. Pa tudi zaradi vedno bolj razširjenega empirizma in pragmatizma, ki človeku ubijata čut za vse, kar ni „hic et nunc“. Verjetno bodo postala obdobja generacij še krajša. Ko bo diferenciacija pritirana do skrajnosti, se bo proces verjetno obrnil. Potreba po integraciji bo tako preča, da bomo vsi prisiljeni usmeriti pozornost v splošne resnice, v to, kar nas druži in kar ohranja veljavo nad muhasto meno časov.

MODA IN KONFORMIZEM.— Pristaši mode, tudi intelektualne, so pogosto konformisti. Ni namreč mogoče govoriti o modi, če novost še ni bila lansirana, sprejeta in osvojena, pa čeprav samo v ožjem krogu. Za mnoge je edino to odločilno. Taki sledé določenim krogom. Se konformirajo. Drugi se pa konformirajo širšim krogom. Trenje med njimi je v bistvu le trenje med različnimi konformizmi. Veliko novosti sploh nikdar ne prodre v modni obtok. Uveljavijo se postopoma, brez lansiranja v ožjih ali v širših krogih. Aktualnost ni vedno socialen pojav. Ljudje, ki res sledé znakom časa in jih prav tolmačijo, so velikokrat obsojeni na samoto in družabno neveljavo.

PREDANOST.— Ni obrazbe brez predanosti. Je ni brez učitelja, ki se velikodušno predaja svojemu opravilu in z njim svojim učencem. Je ni brez učenca, ki se velikodušno predaja učitelju in z njim stroki, v kateri se hoče izobraziti. Poklicev tudi ni brez predanosti. Kdor se ne preda klicu svojih intimnih nagnenj in klicu božje volje, ne pride do svojega poklica. Brez predanosti ni zakonskega življenja, katerega bistvo je medsebojna predanost. Predati se pomeni dati se popolnoma, brez rezerv. Tu pa trčimo na eno osnovnih teženj naše dobe: vsi mislimo, čutimo in se kretamo pridobitno. Zato je predanost težka, skoraj anahronična, če jo gledamo samo z ozkega stališča naše dobe. V grehu samem pa tiči sankcija. Kjer ni predanosti, ni človeške kvalitete: ni formiranih ljudi, ni globokih, doživetih poklicev, ni močne ljubezni.

Zato je postalo življenje strašno dolgočasno. Vsestranska prido-
bitnost, — pa vsestranski dolgčas.

DELITEV DELA.— Kjer ni poštenosti, ni delitve dela, kajti
človek mora vse vedeti, da ga ne okradejo. Če kupuje meso, mora
poznati različne vrste mesa. Če kupuje les, mora poznati različne
vrste lesa. Če gradi hišo, pa ničesar ne ve o stavbnem materialu,
ga bodo gotovo osleparili. Kaj torej pomaga, če gospodarska or-
ganiziranost napreduje in se delo vedno bolj deli, ako istočasno
poštenost nazaduje.

WILLE ZUR MACHT.— Volja po moči je v bistvu pleonazem,
kajti vsaka volja je že moč. Če je tako, pomeni volja po moči isto
kot volja po volji. Če pa ima kdo le voljo po volji, se pravi, da
nima prave volje. Rad bi, pa ne zmore. Zato je „Wille zur Macht“
lahko tudi izraz intimne nemoči. Izkušnja nas uči, da je večkrat
res tako.

PLITVOST IN NEVEZANOST.— Razni so vzroki plitvosti.
Eden izmed njih je nevezanost. Človek, ki se noče vezati, se ne
more zares posvetiti nobeni stvari; brez posvetitve pa ni globine.
Globina veže in ustali človeka. Nevezanost pa ga poplitvi in na-
redi nestalnega.

KOL IN DREVESCE.— Posadili so drevesce in mu postavili kol
v oporo. Pa se je zgodilo, da se je drevesce posušilo, kol pa je
ozelenel. Zelo zanimiv in redek pojav. Vendar je zgodovina polna
primerov, ko so poraženci in okleščenci ozeleneli, zmagovavci pa
se posušili. Zmaga in poraz sta relativna pojma. Zunanji poraz
še ne pomeni, da je v poraženem že vsa notranja sila zatrta.
Pogosto je ravno narobe.

UT UNUS PARTURIAT PRO PLURIBUS.— Gorje delavnemu
človeku v lagodni družbi! Ubili ga bodo. Z laskanjem ga bodo pri-
silili, da bo delal sto stvari zanje. Apelirali bodo na njegov patriot-
tizem, na vero, na odgovornost pred zgodovino. Prepričani bodo,
da imajo pravico do njegovih uslug. Strogo pravico. Prav vse bo
moral narediti. Še mlade imeti zanje, da po kmečko prevedemo
Ciceronovo tožbo, „ut unus parturiat pro pluribus“.

PRILIČENJE.— Kdor se je samo priličil tujemu okolju, bo težko
daleč prišel. Priličenje je zunanje, brezosebno privzetje nelastnih

navad, kretenj in drž. Prodreti v tujo družbo in se uveljaviti v njej ni lahek opravek. Pogosto primanjkuje moči za borbo. Te pa je treba iskati v sebi, velikokrat zelo globoko v sebi, kjer ni mesta za brezosebnost in zunanja privzetja. Tam je človek to, kar je. Na drugi strani pa tudi v globljih plasteh tujega okolja prav malo veljajo čisto zunanja privzetja njihovih drž. Človek bi celo trdil, da je prav to hitro in površno priličenje največja ovira za pravo vraščanje v novo družbo. Na zunaj je zadeva opravljena in s tem pomirjena vest doseljencev in domačinov. Notranja odtujenost pa traja še v drugi in tretji rod. In natura non datur saltus.

NOVOTARSTVO IN NEGIBNOST.— Odkar te poznam, se boriš za novo in rušiš staro. Dolgo vrsto let te opazujem in nič novega ne odkrijem v tvojem zadržanju. Vedno isti motiv. Brez variacij.

MRZLE OČI.— Profesor sociologije pripoveduje, da nekateri njegovi kolegi sploh nimajo smisla za življenje družbe. Čeprav ga proučujejo, jih družbeni pojavi kot taki ne zanimajo in se vsa njihova pozornost osredotoča na znanstveni postopek raziskav. Privlačuje jih bolj umski sestav in stroga izdelava, kot pa raziskovana stvarnost sama. Živijo v svetu urejenih idej. Dejanska stvarnost jim je važna le, kolikor dobavlja material za umske sisteme.

Tudi v drugih strokah je opazati čedalje več ljudi, ki operirajo z idejami in metodami, zadevna stvarnost jih pa ne zanima. Taki so medicinci, ki jim je konkreten človek tuj ali celo zopern; juristi, ki jim pogled ne nese čez formalizme; filozofi, ki jim je veliko za to, kaj je ta ali oni avtor trdil, pa jih malo briga, kako stvari stoje.

Taki ljudje niso prijatelji življenja, vendar jih navadno strašno mika, dobiti vajeti življenja v svoje roke. Toda gorje, kadar se to zgodi! Za ta primer velja teza Ludwiga Klagesa, ki je napisal, da se „duh vrine v življenje, da tam opravi veliko klanje.“

KOMUNIKACIJE.— Tehnika je zmanjšala razdalje, zboljšala zveze in, kar se tiče materialnih ovir, izredno olajšala stike. Samo kar se tiče materialnih ovir, pa nič več. Človeške komunikacije žal ne trpe samo zaradi materialnih ovir. Tuj časnikar je hitro v prekomorski deželi. Hitro jo prepotuje. Toda z ljudmi se ne sreča, jih ne vidi, jim ne čita duše. Ni časa in ni ljubezni. Potem se hitro vrne, hitro vrže na papir svoj članek in ko tuja publikacija z njegovim člankom pride v deželo, o kateri govori — kar se navadno zelo hitro zgodi — je poznavavcu razmer popolnoma

jasno, da do stika ni prišlo. Površne sheme, sodbe „ab exstrinsecu“. Duhovne zveze ni. Razdalja je neskončna. Še bolj neskončna zaradi kontrasta vedno bolj popolnih tehničnih zvez.

JEZ NORITA MLADEŽ.— Vsega je imel v obilju, ko je rasel. Ko je dorasel, mu ni bilo treba boriti se za položaj. Nikdar ni okusil zatiranja, poniževanja in nepriznanja. Zakaj se torej tako ježno zvija in upira, kakor da bi ga imeli zaprtega v kletki ali bi mu sedeli na glavi? Ovire ni zunaj, ovira je v njem. Vsak človek mora v boju s samim seboj in s težavami notranje rasti. Kdor ne sledi temu zakonu narave, trpi, kot da bi tičal v kletki ali bi mu kdo sedel na glavi. Zvija se in upira proti samemu sebi. Zato ga tudi koncesije nasprotnikov ne pomirijo.

PER OMISSIONEM.— Vozimo se v osebnem avtu po srednje široki cesti. Pred nami je drug osebni avto. Pred njim majhen kmečki poltovornjak. Še pred njim džip. Dalje, druga vozila. Procesijo lagodno vodi velik kamion za živino s prikolico, ki pelje sredi ceste, zapira pogled in ne pusti, da bi ga kdo prehitel. Treba bi bilo s hupanjem prisiliti našega prednika, da bi ta isto storil s svojim prednikom, ki bi nato moral zbuditi iz mrtvila kmečki poltovornjak in tako naprej, da bi se končno nesramni živinski dinozaver umaknil na desno, kar je po vseh predpisih dolžan. Skratka, čaka nas strahovit napor. — Nauk: Moralna pasivnost okrog stoječih neverjetno pomnoži nered in krivico enega samega človeka, čigar početja bi brez te resonance verjetno sploh ne opazili. Vzpostavljanje reda postane prav zaradi tega težko, kakor da bi morali premakniti kitajski zid.

JASNOST IN KLAVSTROFOBIJA.— Nekaterim ljudem je vsaka jasnost, določnost in dognanost neprijetna. Zdi se, kot da bi se znašli v tesno zaprti sobi. Oni pa potrebujejo odprtih oken in vrat. Še več: prav vsa okna in vrata in line in preduhi morajo biti odprti. Ne toliko zaradi zraka. Marveč, da vsak trenutek, kadar koli in kakor koli, smuknejo ven in izginejo po francosko. Kjer se človek ne mara vezati, tam navadno ne mara jasnosti.

VSAKA DOBA IMA SVOJ ČAR.— Vsaka doba ima svoj čar in svoj blesk. Domotožje po minulih časih, je znak širokega duha, kadar ni pretirano. Ne samo naše, tudi drugo in drugačno je lahko lepo in vredno spoštovanja. To velja tudi za druge in drugačne čase. Topogledi progresizem, ki ne zna hvaliti sodobnosti, če ne udriha čez preteklost, je psihološki brat vaške omejenosti.

KONCENTRACIJA NULITET.— V družbi se včasih zgodi isto kot v pekovskem kruhu, ki mu primešajo kemikalij, da hitreje vzhaja. Zračni mehurčki se zberejo, praznote se koncentrirajo. Celi kosi štruce so votli. Zdi se, kot da bi praznosta težila k praznoti. V smislu zakona: svoji k svojim. Prazen človek na važnem mestu se hitro obda s praznimi ljudmi in preden se je družba osvestila, je koncentracija izvršena.

BITI NA TEKOČEM.— Kdor hoče biti na tekočem v kaki stroki, mora biti najprej dobro podkovan v njej, stalno zasledovati njen razvoj in jo spremljati do zadnjih doprinosov. To se pravi biti na tekočem. Nemogoče je biti „à la page“ brez kontinuitete. Knjigovodstvo podjetja je na tekočem takrat, kadar so vsi izdatki in dohodki zabeleženi točno in v časovnem redu. Če je knjigovodstvo zanemarjeno, ga ne spravimo na tekoče s tem, da vpišemo le zadnja vplačila in izplačila. Vendar tega mnogi ne razumejo. Ne-ka katoliška organizacija se je celo po svojih statutih specializirala v modernizaciji na sploh. Osredotočiti se je hotela na sodobnost kot tako, brez kontinuitete. Seveda je kmalu propadla. Sedanja moment se ne da izolirati od toka časa. Zadnji poganjki drevesa spomladi so zadnji poganjki drevesa. Sami po sebi nimajo nobene biološke avtonomije. Res je, da je vedno nekaj absolutnih novosti, ali teh je navadno zelo malo.

PORODNE BOLEČINE.— Slikar pripoveduje: „Cele dneve delam skice, se gnjavim, jih trgam in mečem v koš. Občutek jalovosti je neznosen. Končno dobi ideja obliko. Koncentracija je vedno močnejša. Duh je jasen in roka sigurna. Toda ko je slika končana, sem za v posteljo.“

LJUBEZEN IN BIVANJE.— Jacques Maritain je napisal v prvi izdaji „Art et Scolastique“: „Slama človeška je Partenon in katedrala v Chartresu, Sixtinska kapela in Missa in Re...; slama, ki bo zgorela poslednji dan. Ustvarjena bitja nimajo rešitelja.“ — V naslednji izdaji je dodal pripombo z opravičilom: „Danes čutim potrebo, da se opravičim zaradi lahkomišelnosti, s katero sem zapisal gornje besede. Človek mora biti zelo neizkušen v ustvarjenih rečeh ali pa zelo izkušen v božjih, da lahko tako govori. Prezir do ustvarjenega bitja je na splošno značilen za neko konvencionalno slovstvo, ki je težko prebavljivo. Ustvarjeno bitje je vredno pietete in ne prezira. *Eksistira samo zato, ker je ljubljeno.*“ (Podčrtali mi.) Povedano z drugimi besedami: brez božje ljubezni bi ustvarjeno bitje sploh ne eksistiralo. Vendar to ne velja samo

za božjo ljubezen. Tudi vse naše stvaritve toliko eksistirajo, kolikor je naše ljubezni v njih. Ljubezen jim da existenco. In kolikor je od nas odvisno, naša ljubezen tudi poveča existenco bitij, ki jih mi nismo ustvarili. Predvsem naših soljudi. V vzdušju ljubezni vsakdo bolj zaživi, bolj biva.

ODPIRAJOČ ZAKLJUČEK.— „La conclusione aperitiva“.* Kakšen posrečen izraz! Ko pridemo do konca svojih razmišljanj, ko se vsa pota strnejo in se vse misli zedinijo, se spoznanje ne konča, ampak šele začne. Obzorje se razmahne, obsije nas svetlejša luč. Vrsta novih vprašanj se nakaže. Konec je začetek in zaključek odprtje. Pri pristnem filozofiranju je res vsaka konkluzija taka.

VODORAVNA TIRANIJA.— Sociologi, ki preučujejo bande mladostnikov, ki se pojavljajo v velemestih, so ugotovili, da je očetovsko avtoriteto nadomestila avtoriteta skupine ali klana. Namesto vertikalne horizontalna avtoriteta. Ta se kar hitro sprevrže v tiranijo. Kdor se ji ne pokorava, je likvidiran. Večkrat tudi fizično. Pojav te vodoravne tiranije pa še daleč ni omenjen samo na bande mladostnikov. Povsod, kjer peša čut avtoritete v starem smislu besede, se skoraj avtomatično poveča vodoravni pritisk okolja. Družba se brani pred razpadom. Bodi, kot so vsi drugi, to je osnovna zapoved te nevarne tiranije. Bodi siv! Ne meči sence na nikogar! Ne rasti! In če si zrastel, se delaj, kot da nisi! Mi smo vsi enaki. — Medtem ko za obrambo proti stari tiraniji obstoji vse polno pravnih pripomočkov, ustanov in gibanj, ki ščitijo človečanske pravice, smo glede te nove nevarnosti še čisto v začetkih. Med pravicami svobodnega človeka še ni zajamčena pravica do samosvoje osebnosti in drugačnosti proti tiraniji okolja.

VELJAVA IN NEVELJAVA.— Vse, kar je danes veljavno zaradi mode, zahteve momenta ali pritiska družbe, je jutri zatrdno neveljavno. Kolikor večja je danes aktualnost, toliko večja bo jutri zastarelost. Komur je res za kako resnico ali zadevo, želi, da ne bi bila ta nikdar tako aktualna, da bi bila že jutri zastarela.

LJUBEZEN IN POLITIKA.— Nacionalsocialistični teoretik Carl Schmitt skuša določiti bistvo politike z dualistično dialektiko: sovražniki — prijatelji. Ozadje tega poizkusa je manihejsko: na-

* Izraz sem našel pri Mazzantiniju. Zdi se mi pa, da ni njegov, ampak drugega pisca.

ši — nasprotni = dobri — slabi. Čeprav je to pojmovanje zelo razširjeno in sicer bolj v dejanskih praktičnih oblikah kot pa v opravičujočih teoretičnih izdelavah, zato ni manj zmotno. Brez ljubezni ni prave politike. Nasprotovanje je sicer neizogibno na tem področju, vendar je sekundaren pojav. Ko sovraštvo raste, pada ustvarjalna sila. Politično opravilo pa je v bistvu družbo-tvorno, to se pravi, ustvarjalno. Moč politike je moč ljubezni.

UDINJANJE *.— Ob Picassovi osemdesetletnici je nekdo napisal sledečo ugotovitev: Picasso je edini sodoben slikar, ki se je zares in popolnoma udinjal. Njegova izredna zmožnost udinjanja ni nič drugega kot sposobnost neposredne reakcije na sprotne dogodke. — Mnogi ne poznajo drugačnega udinjanja. Udinjanje je zanje udeležba v javnem, zlasti političnem življenju in v tekoči kroniki. To pa je udinjanje zaradi udinjanja. Podobno kot odločitev zaradi odločitve. Pameten človek pa se odloči in udinja, kadar je to prav in primerno njemu in okoliščinam. Kdor se udinja kroniki, se ničemur ne udinja, razen če je žurnalist. Brez dvoma bi bilo mogoče govoriti tudi o piktoričnem žurnalizmu, kar pa nima ničesar opraviti s problemom udinjanja kot takim.

---

* Uporabljam „udinjanje“ za francoski „engagement“, italijanski „impegno“, španski „compromiso“.

DVOJE PESMI

Milena Merlak - Detela

NASILNA BUDNOST

Pavi vozijo čez tišino,
ulice so poslikane s kljuni,
s kremplji so tlakovane ceste:
rumeni repi udarjajo v črna okna.

Z izkljuvanim levim očesom,
z razpraskanim čelom
omahujem med plotovi:
črn zahod jih zbija iz rumenih vzhodov.

Visoke sive stene
se zapirajo okoli mene,
v sivem zaboju kljunato kričijo pavi,
črna smrt nosi rumeno luč.

V strahu vstopam v mir,
stene padajo za menoj kot pokrovi,
vstopam v skalnato pokrajino;
črn oblak kreše rumene bliske.

Utrujeno se vračam v srce,
trudno in brez veselega čakanja,
prihajam na pozabljeno pokopališče;
rumeni pavi kljujejo črne križe.

Moja lobanja odmeva od udarcev.

OGNJENI PTIČ

S perutnicami razžarja zrak,
spremlja in prehiteva veter,
žerjavico meče na slavoloke,
padla debela posiplje z iskrami.

Opolnoči ne spi v gnezdju;
majhen leti proti vrhu neba,
v samoti trže iz prsi ugaslo perje,
noben puh mu ne upepeljuje srca.

Ognjeni ptič je sončni ptič,
nanj prežijo ugasle ptice,
skrivajo se v oblake, grmijo nevihto,
dremljejo v puhastih gnezdih.

Ne beži pred njimi.

S kljunom iz pojoče žerjavice
trže oblake, pomirja nevihto,
s pogledom ugaša bliske,
omamljene mladiče oživlja z dotikom ognja.

Ognjeni ptič ljubi ugasle ptice,
prižiga jih s sončno žerjavico,
njegova pesem se ne utrinja,
iz njegove žerjavice vzplamteva velika tišina.

v
SRECANJE NA LILIJSKI POTI

(Razgovor z Igorjem Šentjурcem)

Rafko Vodeb

Nichts lebt so sehr wie das Wort. Es ist die einzige Brücke, kann erwecken oder töten, beleben oder betäuben. Wir sind durch das Wort, und bleiben durch das Wort.

(Šentjурc: *Der unstillbare Strom*, 109)

Po dvodnevнем dežju je bil septembrski München res žalosten.

„In to je šele začetek,“ je vzdihnil gospod Janez in se s spretno kretnjo izognil veliki luži. Za hip je zmanjšal brzino, pogledal v zrcalo in zavil na cesto v Garmisch-Partenkirchen.

„Šest mesecev dežja, megle, snega in revmatizma,“ je bridko pristavil in zganil z rameni, kot da ga že grabi. Meni pa je živo stopilo pred oči, kako slovesno nam je zvenel tisti „Ga-Pa“, ko smo, petnajstletniki, poznali vse tekmovalce in znali na pamet vse dosežke na zimskih olimpijskih igrah l. 1936.

Po nevarni, spolzki, vijugasti cesti sva bila čez pol ure v Starnbergu. Od jezera sva zavila v Cvetlično naselje in v labirintu ulic in poti z nežnimi, dišečimi imeni poiskala Lilijsko pot. Lilij septembra seveda ni bilo; iz živih mej in z gredic pred vilami pa je v mračno popoldne svetilo zrelo bogastvo jesenskih barv.

Igor Šentjурc naju sprejme sproščeno in po domače, srednje velik, plečat, v športni srajci in svetlih hlačah. Kratko pristriženi kostanjevi lasje mu dajejo mladeniški izraz, vendar je za skoraj razigrano sproščenostjo čutiti nekaj resnega in tehtnega, živahno pa zadržano dinamičnost. Povabi naju v veliko, na travnik odprto dnevno sobo. Sedemo pred steklena vrata, med pisalno mizo s knjižno omaro v ozadju in med jedilnim kotom. Na travniku se tri deklice igrajo z mladim nemškim ptičarjem.

„Prvih deset let sem preživel v Slovenjem Gradcu, kjer je bil oče ravnatelj na meščanski šoli. Iz političnih razlogov je bil l. 1937 premeščen v Ptuj. Kot učiteljev sin sem pač moral na gimnazijo, čeprav so mi bile šolske klopi vedno prava mora. Le dr. Jarc me je rad imel in jaz njega.“

„Nemška okupacija vas je torej dobila v četrti. Imate kakšne posebne spomine iz tistih dni?“

„Oče je bil rezervni stotnik. Nemci so ga zajeli, a je kmalu prišel domov. Sodeloval je pri prvem partizanskem odred, pri Lackovi brigadi. Lacka so Nemci prijeli, a je na srečo molčal.

Jezil sem se, ker so sestri dali dodatne živilske karte za arijce, meni pa ne, ker sem imel nekoliko manj razvito teme... No, kljub temu sem moral spet v šolo, ponavljal četrto, se naučil na pamet Hitlerjev življenjepis, se vpisal v peto — potem so nas pa v štiriindvajsetih urah izgnali. Oče je že prej sam izginil globoko v Nemčijo, v Braunschweig. Mati je dobila službo pri STUAGu v okolici Dunaja in me dala v zavod v Horn. Ugajalo mi je, ker sem nekaj predstavljal: bil sem edini Slovenec. Rekel sem si: Fant, zdaj se boš pa prvič zares učil. In sem se, pa še kakò! Vse na pamet; zgodovino, deset strani Schillerja; posebno pa angleščino. Materi sem se smejal: Zdaj sprašuj profesorje! Ona pa se je čudila in me vpraševala, če sem bolan... Zelo važen je bil šport: tudi tu sem bil med prvimi.

Toda idila je bila kratka. Že l. 1943 so nas vtaknili v možno zračno obrambo v Linzu.

Potem so nas odpeljali na Češko in Poljsko, kjer smo kopali jarke proti partizanom; pušk nam pa niso dali v roke. Zastrupila se mi je noga; tako sem prebrodil do pomladi 1945, ko so me poslali na fronto. Ušel sem in kot ruski vojak prišel od Blatnega jezera do Dunaja, se prijavil v jugoslovansko vojsko, odpotoval v Beograd, od tam k prvemu slovenskemu bataljonu v Skoplje in z njim v Trebnje na Dolenjskem. Šele tam so me naredili za komunista, postal sem celo vojaški politični delegat. Vendar mi vojaško življenje ni prav dišalo: jeseni sem si dal izrezati slepiča in se vrnil v šolo, v šesto šolo v Ptuj. Lahko si mislite, kako je bilo! Razrednik se me je bal. Še pred maturo sem postal funkcionar SKOJ-a, se oženil in šel študirat v Ljubljano; vpisal sem se na slavistiko. K predavanjem nisem mogel veliko, bil sem namreč načelnik agitpropa pri slovenski športni zvezi (pardon, pri Fizkulturni zvezi Slovenije!); skrbeti sem moral za pravo ideološko linijo... Sicer pa ne vem, kaj imajo vse te podrobnosti opraviti z literaturo...“

„Važne so za avtorja, o katerem govorimo, za njegovo psihologijo, torej za literaturo.“

„Prav. Leta 1947 so se spomnili, da še nisem odslužil vojaščine in tako sem naslednje leto prebil v Titovih Užicah.“

„Kdaj pa so se vam začeli rojevati prvi dvomi glede komunizma?“

„Kritični proces se je začel, ko sem bil malo pozneje drugi komandant mladinske delovne brigade v Pesnici in sem slišal o strniškem taborišču.“

„Kaj pa ste takrat mislili na primer o Teharjih“, se zgane gospod Janez, ki mu ondotno taborišče ni čisto neznano.

„Da se jim prav godi, ker so izdajavci. Če pa bi bil vedel, da je bil tam kdo, ki sem ga poznal kot poštenega človeka, bi se mi pa seveda čudno zdelo. Tako sem zvedel, da so v Strnišču do smrti pretepli fanta iz Ptuja, ki sem ga dobro poznal in sem vedel, da ni storil nič hudega med okupacijo. In še več podobnih primerov. Tedaj sem polagoma začel razločevati med teoretičnim in praktičnim komunizmom. Docela sem ozdravel med terorjem, ki je zavladal tudi v strankinih vrstah po resoluciji 1948 proti kominformu. Posebljena groza. Kar sem takrat doživel, sem v glavnem opisal v *Molitvi za ubijavca*. Tudi tisti prizor, ko se član partije iz strahu obesil in pusti pismo, da je zvest komunist, ker se boji, da ga bodo sicer še po smrti preganjali. Vse to se je res zgodilo.“

„In po vojaški službi?“

„L. 1949 so me dali glavnemu uredniku Poleta za pomočnika. Polet je bil glasilo športne zveze.“

„Tokrat ste nenadoma začeli pisati. Kaj vas je nagnilo k temu?“

„Pesmi sem pisal že v gimnaziji. Zgovorno je tudi dejstvo, da sem se vpisal na slavistiko. Vendar tisto Sliko, ki jo je objavil Tovariš, sem napisal iz jeze, ko sem bral partizansko opisovanje vojne. Vojna je bila čisto drugačna. Ne morem trditi, da bi me bilo takrat pisanje samo posebno mikalo. Ujezil sem se, pa sem napisal.“

(Spomnil sem se, da je tudi Cankar Izidorju v Obiskih nekaj podobnega zaupal. Pozneje sem poiskal tisto mesto: „K delu me najbolj podviza - jeza. Politične in literarne oslarije zapeljejo človeka k pisarjenju, da si srce ohladi. ...Ko bi jeze ne bilo -- Bog jo blagoslovi!“).

„Uredniki so postali pozorni. Kmalu ste bili v Novem svetu.“

„Da. Objavil sem zgodbo, ki je bila za tiste čase skoraj predrzna: oznovec zasleduje bivšega domobranskega častnika, ki prihaja s Tržaškega skrivaj domov. Nekoč se srečata in drug drugega zadeneta. V zadnjih trenutkih pred smrtjo pride oznovec do zaključka, da je bil domobranec pravzaprav boljši kot on, ker se je boril za izgubljeno stvar, torej zgolj iz idealizma.“

Tako sem prišel v krog mladih pisateljev okoli Besede. Pri natečaju Ljudske pravice za najboljšo črtico sem dobil prvo nagrado. Poleg tega me je nagibalo k pisanju moje poklicno delo:

kot športni časnikar sem pogosto potoval v Zagreb in Beograd, pri tem sem opazoval ljudi in razmere, se pravi stvari, ki so presegle športni okvir.“

„Tako smo prišli do PP.“

„«Poletova priloga» je bil takrat ljudski tednik; dobiček je bil namenjen Poletu. Ko sem prevzel uredništvo, je imela 6-7.000 naklade; tiskali smo jo na polovičnem časopisnem formatu. Urejevanja sem se lotil z vnemo. Sprva sem delal vse sam. Zvečal sem format, uvedel literarni koticček in posegel tudi na politično področje; preskrbel sem si reportažo iz Haloz, iz katere je moralo biti vsakemu jasno, da se v šestih letih nove vlade socialni in gospodarski položaj ni prav nič spremenil. Ljudje je list zanimal, število bravcev se je naglo večalo.

Toda izredni, bliskoviti uspeh smo dosegli s posebno izdajo 17. junija 1952 ob vstaji v Vzhodnem Berlinu. V Ljubljani je bila tiste dni neka nemška časnikarka. Z njeno pomočjo smo telefonirali v Berlin, dobili izvirno reportažo in slike po zračni pošti. Ko so dnevnik pisali še zelo previdno in skopo, smo mi objavili vse podrobnosti. Zgolj dejstva. Ljudje so se trgali za časopis: hoteli so vedeti, če je taka vstaja mogoča, če je mogoče upati na uspeh.

No, mi smo imeli uspeh, množica je bila z nami. Postali smo pogumni. Sprejeli smo v službo časnikarja, ki se je javno sprl z visokim strankinim funkcionarjem ob vprašanju, kaj je svoboda. Izgubil je službo in vsa uredništva so dobila ukaz, da ga nihče ne sme vzeti v službo. Mi pa smo ga vzeli. Vse to se je seveda razvedelo. Za ljudi smo bili že prava opozicija. Naklada je poskočila na 120.000 izvodov, česar ni dosegel dotlej še noben slovenski časopis. Ljudje so stali v vrstah pred tiskarno...“

„In stranka je vse to mirno gledala...“

„Gledala že, mirno pa gotovo ne. Kar tako z enim udarcem nas niso mogli zbrisati z obličja zemlje, ker bi to ljudi preveč vznemirilo. Vzeli so nam tiskarno. Tiskovna komisija CK v partiji nam je sporočila, da ni več papirja: obenem pa je seveda polglasno pristavila: Poboljšajte se! (Mi pa smo bili prvo res socialno podjetje, ker smo si delili dobiček vsi, od ravnatelja do služkinje, ki je brisala prah). Odpeljal sem se v Vevče, kjer sem dobro poznal predsednika delavskega sveta, ki je bil star športnik. Direktor je izjavil, da ni papirja, pa konec besedi. Predsednik delavskega sveta je to potrdil. In kljub temu sem imel v nedeljo zvečer papirja za leto dni. Najel sem barako pri železnici. Delavcem v Vevčah sem obljubil, da bodo dobivali do smrti časopis zastoj.

Med tem se je sestala komisija CK in nam sporočila svoje pogoje: list sme izhajati le na šestih straneh in na polovičnem formatu, sicer ne bo papirja. Odgovoril sem, da ga več ne potrebujem. Debelo so me pogledali in vprašali, kje sem ga dobil. Vsak urednik ima pravico in dolžnost, sem dejal, da si preskrbi papir. Uredniki drugih časopisov, ki so bili navzoči, so dobro vedeli, da to ni čisto res, bili so ljubosumni, celo zavistni. Med ljudmi se je razvedelo, da nas hočejo na vsak način zatreti, zato so list še pridneje kupovali.

Toda dnevi so nam bili šteti. Začeli so pri direktorju založbenega podjetja. Za to važno mesto sem bil našel primernega moža: slaven partizan, vnet partijec, sicer pa nič kaj nevaren človek, ki mu je bil dovolj direktorski stolček in nova svetla obleka in ki se ni prav nič vtikal v dejansko vodstvo podjetja. Nenadoma so ga zaprli. Žena mi je čez tri dni prišla povedat, da se je bil napil in v pijanosti govoril proti Titu. Seveda sem takoj vedel, za kaj gre. In ko sem tisti dan med ploho vedril pred nebotičnikom v isti veži kot neki major UDBE, ki sem ga dobro poznal, je ta pripomnil, da je bil direktor prvi, a ne zadnji; in njegov pogled mi je povedal veliko več, kot sto stavkov.

Kamenja pa ne bom tolkel v Dalmaciji, sem si dejal, vložil prošnjo za potovanje v Nemčijo, kupil še en kovček, sporočil nekemu ministru, da grem na študijsko potovanje, in čez dva dni odšel s 100 dolarji v žepu.

V Münchenu sem se javil pri Amerikancih. Bili so prijazni. Čez mesec dni pa sem vložil prošnjo za politični azil in sem prišel v taborišče Walka, ki so ga že takrat upravljali Nemci. Tam so mi brez ovinkov rekli, naj se lepo vrnem in predsedem tisto kazen, ki je določena za begunce; za urednika ne znam dovolj nemščine, za ročno delo pa imajo še svojih preveč. Nisem se vdal, oni pa tudi ne. Ko je sveženj z mojo prošnjo prišel na površje, je vsakokrat romal spet na dno kupa, do prihodnjega zasliševanja. Zato sem moral delati skrivaj; hodil sem po hišah, žagal drva, kjer so jih še uporabljali, delal na vrtu, da mi le ni bilo treba živeti v taborišču: od Nemcev nisem maral miloščine.“

„Ste tudi kaj pisali?“

„Z neko študentko sem prevedel eno svojih črtic iz Novega sveta. Nekoč sem sedel v parku na klopi, s komolci na kolenih in z glavo v dlaneh; v žepu nisem imel niti ficka. Naveličano sem segel po časopisu, ki ga je nekdo pustil pod klopjo. Sindikalno glasilo iz Berlina. Pogled ujame ime znanega švedskega pisatelja. Črtica opisuje začetek pisateljske poti: šel je k uredniku, mu izročil rokopis, sedel in izjavil, da se ne gane, dokler urednik rokopisa ne prebere. Hitro skočim domov, vzamem svoj prevod

in napišem pismo: Bral sem črtico švedskega pisatelja. V enakem položaju sem. Pošiljam vam črtico. Legel bom in čakal na vaš telegram: da ali ne. Če bo da, priložite brzozjavno nakaznico za honorar; če bo ne, boste čez nekaj dni brali, da sem umrl od gladu.

Čez tri dni sem dobil nakaznico za 75 mark. Prva pot je bila v gostilno; še nikoli mi ni nobena jed tako teknila.“

„Ste začeli potem pisati takoj naravnost v nemščini?“

„Postal sem zastopnik Nemške izobraževalne službe: po hišah sem prodajal knjige, oziroma pridobival naročnike. Kmalu sem bil *Obervertreter*, višji zastopnik. Kupil sem si nalivno pero: zdaj lahko začneš! V Augsburgu sem po kavarnah napisal utopistični roman. Petsto strani. Petkrat sem ga prepisal, petič že na pisalni stroj.“

„Niste imeli pomislekov glede jezika?“

„V tujem jeziku se gotovo nikoli tako lepo ne izraziš kot v materinščini; moreš pa pisati enako natančno. In to je bistveno, da moreš izzvati na primer neko občutje.“

„Vidim, da imate na polici celo vrsto novih znanstvenih umišljenih romanov? Ste s svojim imeli uspeh?“

„Ta literatura je moj hobby. Tisti roman sem ponudil založbi, pri kateri sem bil v službi. Lektor se je namrdnil: Še nemški ne zna, pa hoče biti pisatelj! Potem sem šel k ravnatelju v Stuttgart: hotel sem postati urednik. Ravnatelj pa je dejal, da je boljši dober zastopnik kot slab urednik... No, vzeli se me kljub temu za urednika pri ilustriranem časopisu «Lies mit»; toda glavni urednik je bil nacist in tako tudi iz tiste moke ni bilo kruha. Potem sem si izbral «Abendzeitung». Bil sem urednik, vem, kako je treba pisati za take liste. Napisal sem začetek utopistično-kriminalnega romana in z avtostopom odpotoval v München. Šel sem naravnost na uredništvo.

„Želite?“

„Rad bi govoril z gospodom Stieglerjem.“

Gospod Stiegler je imel mračen obraz.

„Želite?“

„Tole sem prinesel.“

„Kaj pa je?“

„Začetek romana.“

„No, dajte.“

„Toda prebrati morate takoj. Zdajle. Sicer nesem drugam.“

„Pa nesite.“

„Morda vam bo žal.“

„Hum...“ Iztegnil je roko, odprl in začel brati. Bral je do konca, kjer je bilo seveda najbolj napeto. Potem so se usipala

vprašanja: Kdo sem, če sem res sam napisal, če bi znal dokončati... Novi roman so napovedali z oglasom čez celo stran. Potem sem sproti nadaljeval, iz dneva v dan. Šele sedaj mi je urednik zaupal, da se je tedaj naklada zvišala za 10.000 izvodov.“

Vrata na vrt zazevajo in sobo poplavijo Andrejka, Klavdija, Bettina in nemški ptičar. Na pomoč moramo poklicati gospo, ki je sicer zelo blaga, a zna narediti red v hiši. Ptičar mora ven, trojica pa pod odejo.

„Roman je imel naslov *Der Teufel braucht Liebe* in je izhajal pod psevdonimom Igor Georgew. Pozneje je izšel v knjigi, tudi v žepni izdaji.“

Nalije nam rdečega in si znova natlači pipo:

„Tedad me je popadla nekakšna umetniška kriza in sklenil sem, da bom pisal samo visoko literaturo. Toda kmalu sem prišel tako daleč, da nam je ostal pri hiši le še pisalni stroj. Andrejka je bila majhna, morali smo tudi jesti. Zastavil sem pisalni stroj: za 15 mark sem si najel drugega, z ostalimi 85 markami smo živeli dvajset dni, da sem napisal *Boomerang* in ga poslal «Quicku», tokrat pod pravim imenom. Čez pet dni je prišla brzojavka. Sprejeli so roman, podpisali pogodbo in mi dali lepo vsoto na roko. Tedaj sem sklenil: nič več literarnih popadkov, dokler ne bo poskrbljena družina.

Naslednji roman je bil *Molitev za morivca*. Napisal sem ga v dveh mesecih.“

„Godi se v Budimpešti med zadnjo revolucijo. Kako ste ga mogli napisati, ko vendar niste bili tam?“

„Madžarsko poznam, psihološki okvir pa tudi. Saj je povsod isto in enako, kjer so vmes komunisti; hočem reči isti ideološki, psihološki in človeški problemi. Zato sem tudi opustil madžarska imena.“

„Vidim, da pišete zelo hitro. Kaj pa prejšnja priprava?“

„Snov nosim v sebi 2-4 leta. Veliko mislim in študiram, da se vživim v miselni svet junakov. Tako se počasi snuje novi organizem, nekaj v zavesti, nekaj v podzavesti. Potem mi je naenkrat vse jasno kot na dlani — in napišem.“

„Kakšno vlogo ima po vašem mnenju navdih, inspiracija?“

„Navdih je podlaga, neka osnovna naravnost, zmožnost. Vse drugo je pridelano. Zato lahko delam tudi po naročilu, vsaj deloma. Vzemimo roman *Der unstillbare Strom*. Založnik je hotel imeti roman o vlogi zdravnika na fronti. O zdravniških strokovnih vprašanjih ne vem veliko. Toda tu ne gre za strokovni roman. Izhodišče je nasprotje ubijavec-rešitelj. Roman, ki ima nad 500 strani, sem napisal v šestih mesecih. Sicer je po mojem

šele skica. Moral bi še veliko dalje in globlje. Toda založnik Kindler je bil nestrpen, moral sem končati. Končal sem, potem pa odpovedal pogodbo, čeprav je bila finančno zelo ugodna. Predelal sem štiri romane, da so mogli na svetlo, seveda pod tujimi imeni.“

„Ima pisatelj kakšno nalogo, poslanstvo?“

„Pripovedovati mora in tudi nekaj povedati. Na dnu mora biti neka ideja. Oblika in vsebina sta neločljivi. Ne gre samo za obliko. Pisatelj (literat nisem) ima eno samo nalogo: iskati resnico v malih stvareh. Skušam se ji približati. A resnica ni v obliki; oblečem jo lahko v različne oblike, če sem esejist, filozof ali pisatelj. Če pa hočem povedati neko idejo, je naravno, da si skušam pridobiti čim številnejše občinstvo. Pripovedujem tako, da rada bereta profesor in kmet. Mi je čisto vseeno, če mi očitajo, da je to «pridobitvena literatura», ali če pravijo, da je *Molitev za ubijavca* preveč napeta. Kaj Faust ali Hamlet nista napeta? Čisti literatje so zame egoisti. Zato sem se sprl s «Skupino 1947». Sicer pa: ostanejo le pisatelji, ki znajo pripovedovati. Občudujem Mauriaca.

Rad bi bil nekakšen bard ali guslar v prozi; in seveda z vsemi modernimi tehničnimi dosežki. Pripovedujem pravljice in zgodbe, ki imajo neko jedro, neko idejno podlago; in skušam jih pripovedovati zanimivo. Če si dolgočasen kot večina novatorjev, te ne bo nihče bral. Čemu potem še pisati? Za koga?“

„Kolikor se spominjam, je bila ob francoskem prevodu *Molitev* vsa pariška strogo literarna kritika povsem ugodna.“

„Tudi tu — in posebno v Ameriki in na Angleškem — je bilo veliko ugodnih kritik. Formalisti so me seveda napadli in zaradi njih me je prijemal tudi založnik. Literati pišejo za kritike, jaz pa bi rad pisal za ljudi, za vse. Shakespeare je pisal po naročilu, za denar, tendenčno in je moral upoštevati tudi služabnike, ne samo gospodo v loži. Prav gotovo pa ni pisal samo za dvornega norca. In tudi tisto ne drži, da z navadnimi prijemi in sredstvi ne moreš izraziti naše dobe. Človek je v bistvu vedno isti.“

„Mnogi vam zamerijo, da ne pišete nič več po slovensko.“

„Sem pač slovenski pisatelj, ki piše nemški. Saj bi rad pisal slovenski; in verjetno tudi bi, če bi mi bilo pisanje postranski poklic. Tako pa — družina in jaz moramo živeti od mojega peresa. Če bi pisal slovensko v tujini, se ne bi mogel uveljaviti. Če pa se uveljavim, ni več toliko važno, v katerem jeziku je izvirnik. Tista strešica na Š v mojem priimku se mi zdi važnejša; in ta je ostala, v izvirniku in v prevodih.“

„Vaše trenutno delo?“

„Poleg romana za revijo «Stern» prirejam *Molitev* za televizijo, pišem scenarij za film *Golem* in za pomlad sem Kindlerju obljubil Djilasov življenjepis; za tega se zanimajo založniki iz desetih držav.“

„Pa mislite že tudi na kaj večjega, recimo na «življenjsko delo»?“

„Za pisatelja je vedno nevarno, da se prehitro izpove do dna, že s prvim ali s prvimi deli, in se potem neprestano ponavlja. Ni več tiste notranje izpovedne nuje in zato tudi ne več prave dinamike. Skušam se zavestno izogniti tej nevarnosti.“

Imam pa v načrtu obširen *Evropski roman*, o katerem ne bo nihče mogel reči, da je «pridobitvena literatura». Zanima me predvsem psihološko ozadje evropske in narodne miselnosti v okviru splošnih človeških vprašanj. Tu bom imel priložnost, da bom postavil tudi nas na evropski oder, kajti v ospredju bosta Nemčija in Slovenija, se pravi Nemci in Slovenci.“

Ropot v nadstropju je utihnil, znak, da so deklice že v sanjski deželi. To potrdi tudi gospa, berlinčanka, ki more končno prisedeti k nam, na svoj novi gugalni stol. A ne za dolgo. Večer se je že nagnil in pred večerjo si moramo ogledati še hišo, posebno prostor, o katerem govori gospodar z vidnim ponosom in zadoščenjem — njegovo mizarско delavnico. Skoraj vse pohištvo je njegovo delo, od obešalnika v veži do knjižne omare in salonske mizice. Težkam obličje, tipljem rezila na dletih, vdihavam vonj po zdravem lesu in vidim, da je ob skobeljniku najin pogovor še skoraj bolj vnet in živ, kakor ob knjižni polici. Potem pokukam še v otroško sobo: najmlajša spi z zaprtimi pestmi in se v spanju smehlja. Pisateljeva delovna soba: manjša in preprostejša kot meniška celica; kavč, mizica in stol.

Ko se vrnemo v pritličje, je večerja že na mizi. Štirje ljudje, si mislim — pravzaprav smo čudna družba: dva katoliška duhovnika in nemška evangeličanka, domobranec s Teharij in partijski funkcionar...

Slovo je prisrčno. Dlan na dlan ni zgolj vljudnostna gesta, ampak izraz notranjega srečanja.

Domov se voziva skoraj molče. Cesta je mokra in nevarna, a gospod Janez je pozabil na dež in meglo, na skorajšnji sneg in celo na revmatizem.

NEKE VRSTE OKOSTENJAK

V l a d i m i r K o s

Ob pet in pet smo vsi zašepetali: Zbogom.
Ni bilo več dvoma; sonce je umiralo
s smehljajem prek krvavih ustnic, zlomljenim —
a nismo vedeli, zakaj.

Takoj smo, samodejno, tiho luč prižgali
kolodvoru, dimnikom, ženám.
Podjetju Hlad s svilenkasto tančico, z žebli smrekovine.
Vsi smo vedeli, zakaj.

Vendár — kot zmeraj, kadar bližamo se nébu,
nebogljeni —
nismo čutili osti strahu.
Le škrb okostenjak obzorij, potopljenih

v neke vrste pesem dalj.

črke besede misli

r u d a j u r č e c

BOJ Z MLINI NA VETER

ALI —

OD SODOBNOSTI DO SODOBNOSTI

Ljubljanska vodilna revija *Naša sodobnost* je zaključek desetega se npr. v istem jubilejnim članku le s pol stavka spomni revije, z novim imenom, opustila je svojilni zaimek in postala samo *Sodobnost*; prestavila se je za trideset let v preteklost, ko je takratna *Sodobnost* izhajala kot „glasilo slovenske inteligence“. Novi reviji je na pot napisal uvodnik urednik Drago Šega in ga naslovil zelo skromno: „*Nejubilejno razmišljanje*“.

Vsi jubileji so pomenbni in zaslužijo, da jih slavimo. Toda Drago Šega se npr. v istem jubilejnim članku s pol stavka spomni revije, ki je bila predhodnica *Naše sodobnosti*. Pred njo je bila revija *Novi svet* skorajda sedem let edina slovenska literarna revija v domovini. Toda z njim se je zgodilo še manj jubilejno; v zadnji številki sedmega letnika je z nekaj vrsticami naznanil, da bo nehal izhajati... V predzadnji številki je namreč Juš Kozak napisal esej „*Komu zvoní?*“ In komu je zvonil? Izrekel je obsodbo nad vsem, kar se je do tedaj v reviji objavljalo: obsodil je socialistični realizem in pozival mladi pisateljski rod, naj se oddalji zlasti od ždanovščine. Če mlajši rod res pristno čuti, tedaj naj da slovo sleherni narejenosti in naj v umetnosti in znanosti ustvarja tako, kakor mu srce velewa. Doživetje naj sloni na iskrenem spoznanju in ko ustvarja, naj se umetnik bori tudi za svojo popolno notranjo svobodo... Esey je bil del krize, ki se je že razplamtevala s prvimi debatami med Josipom Vidmarjem in Borisom Zihrlom. *Novi svet* so ustavili, rodila se je *Naša sodobnost*, kjer je urednik Ferdo Kozak dobil uredniški soodbor, v letu 1955 pa je uredništvo prevzel Šega s še širšim odborom urednikov. Ime je bilo spremenjeno, toda mladina se nove revije ni oprijela. Imela je svoja *Mladinska pota* in nato revijo *Beseda*. Kmalu se tudi pri njej nastale težave. Mladina ni hotela razumeti, da so ji dali revijo zlasti iz vzgojnopoličnih razlogov. Izšle so prve antologije mladih: *Pesmi*

štirih so izšle in izšla je zbirka *štirih mladih pisateljev*. Zbirka bi morala iziti tudi s prispevkom Igorja Šentjurca; tik pred izidom je ta pobegnil (in živi danes kot znan pisatelj na Bavarskem). Drugi izmed štirih Lojze Kovačič je napisal v Reviji 57 novelo, ki je povzročila ukinitve revije in sodni postopek proti njenemu uredniku Pučniku; obsojen je bil na večletno ječo.

Po vsem tem je sedaj izšla v Šegovcm spominskem eseju trditev, da *Sodobnost* ni več osrednje in edino slovensko literarno glasilo: izhajajo še *Perspektive* kot glasilo mladega rodu in prav v zadnjem času se je pojavilo še eno glasilo baje tudi mladih: *Problemi*. V zanimivi misli navaja Drago Šega: „Trčili smo ob pojav, ki sicer ni šele od danes ali od včeraj, ampak se vleče za slovensko inteligenco kot izvirni greh vsaj od politične prebuje slovenskega naroda dalje. Proti njemu je nastopal že Levstik, da ne govorim o Cankarju, ki je tako rekoč nenehoma s prstom kazal nanj in na njegovo dvomljivo moralno vsebino... Ta pojav obstaja tudi danes; čeprav raste iz čisto drugih okoliščin in je dobil bistveno nove oblike, nove poudarke in tudi nova opravičila, se zaradi tega njegova vrednost ni kaj prida izpremenila. To so tako imenovana malodušnost, letargija in oprezni pasivizem, ki vladajo med znatnim delom naše inteligence. To je tista moralna drža, ki zmiguje z rameni in z mučeniško grimaso zamahuje z roko, češ, kaj pa moremo, saj ni svobode, saj se ne da nič napraviti... Kakor da bi bila svoboda nekaj, kar prihaja kot darilo, kar se od zunaj po nekem neznanem poudarku podeljuje ali odvzema... kakor da se za svobodo ni treba bojevati, jo poglobljati in utrjevati vsak dan znova, in to v imenu resnice, družbenega napredka in vse večje humanizacije odnosov“.

Deset let je kratka doba v zgodovini naroda. Vendar je slovensko kulturno življenje skozi vodilno revijo šlo tako, da sicer zasluži razmišljanje, a nič kaj jubilejno, biti more samo nejubilejno... Drago Šega odpira pogled v preteklost tja do Levstika in Cankarja in prihaja do zaključka, da tudi danes ni svobode in da se je treba zanjo boriti vsak dan, zmeraj in povsod.

Njegov vidni sklep o tej nadaljni borbi pa je, da se je revija prestavila za trideset let v preteklost, kajti prav pred tridesetimi leti je začela izhajati v Ljubljani *Sodobnost* in Šega je revijo tudi na zunaj z imenom povezan nanjo.

I.

Šegove vrstice niso optimistične, besedilo preveva turobnost; sicer to ne velja samo zanj, tako je bilo pisanje že v *Novem svetu* in v dosedanjih letnikih *Naše sodobnosti*. Kadar pri nas govorimo o načelnih smernicah, smo okorni, v jeziku težki, še vedno nekje sredi poti, okoli nas je polno domotožja, želeli bi si v širino in svobodo, pa nas zajame okorelost in že zdrknemo v strah pred pragmatizmom. Če je našo književnost v sredini 19. stoletja prevel janzenizem svoje vrste, se pojavlja v naših časih isto v *Sodobnosti*: misli se lomijo

pod pezo tistega, kar je izmerjeno na vatle pravovernosti in bi hotelo veljati kar za nekaj stoletij naprej.

In pride vmes tak dogodek, kakor je jubilej slovenske revije, pa je njen položaj tak, da ne zasluži bodrega, jasnega pogleda čez rob razmišljanja.

Še vedno brli luč nad spomini, ki so spremljali nastanek prve *Sodobnosti* v letih 1933 in 1934. Živeli smo v letih nesvobode; vse javno, zlasti politično delo je moralo v ilegalo; ponavljalo se je približno tisto, kar se je dogajalo že v Levstikovih časih in zatem v Cankarjevih. Josip Vidmar je pri Tiskovni zadrugi izdal knjižico o slovenskih problemih. Glasno je zahteval sprostitev slovenstva v korist narodnega napredka in prave poti v svobodo. Založnica je knjigo sicer izdala, toda pri svoji reviji Ljubljanski zvon izzvala konflikt, ki je del sodelavcev okoli Josipa Vidmarja odbil od nadaljnega sodelovanja. LZ je prevzela skupina kulturnih delavcev s skrajne levice pod vodstvom Juša Kozaka in Bratka Krefka; reviji sta ostala od znanih zvesta samo stara stebra Oton Župančič in Alojzij Gradnik. Nekaj mesecev za tem je izšla prva številka revije *Sodobnost*, ki so ji bili uredniki Ferdo Kozak, Stanko Leben in Josip Vidmar. Revija je obljubljala svobodno in iskreno službo vrednotam slovenstva in med imeni sodelavcev napovedala tudi ime Izidorja Cankarja.

Za novo revijo se je zbudilo zanimanje med skupino, ki je nastopila z zbornikom Krog. Razmere same so bližanje med kulturnimi delavci raznih smeri pospeševale; sodelavci Kroga že dolgo niso imeli prilike za objavo svojih spisov. Morda je bilo najbolj privlačno, da so sodelavce obeh skupin vezale niti, ki so bile krhke, a napete. Prišlo je do prvih stikov in razgovorov; skušala se je izluščiti podoba o resničnem položaju. Nekaj nas je menilo, da je prišel čas, ko naj za objavo prispevka v reviji odločajo merila kvalitete. Pri tem smo omenjali kot zgled francosko revijo *Nouvelle Revue Française*, kjer je poleg Andreja Gida sodeloval François Mauriac, poleg Paula Claudela levičar Louis Aragon, poleg Alberta Camusa Georges Bernanos, poleg Paula Eluarda katoliški konvertit, pesnik — mistik Max Jacob.

Spominjam se razgovorov v Blaznikovi tiskarni. Sestanki so bili v nočnih urah. V starem baročnem poslopju je bilo vse tiho in mirno; tiskarna ponoči ni delala. Koraki so odmevali v veličastnosti prostora — dozdevalo se mi je, da je še polno sledov Bleiweisa in njegovih Novic izpred skorajda sto let. Srečevali smo Albina Prepeluha, ravnatelja in solastnika tiskarne, ki je, takrat že zelo bolan, navadno zadnji odhajal iz tiskarne. Pridružil se je novi reviji, dal v poslopju prostore uredništvu in upravi revije, postal njen sodelavec zlasti s svojimi spomini na prevratno dobo l. 1918. Večkrat sem prikrito upal, da bo na sestanek prišel tudi Izidor Cankar. Toda ga ni bilo; ostajalo je samo pri obljubah in natisku njegovega imena na platnicah revije...

Razgovori so bili živahni in polni optimizma, kadar je Josip Vidmar ustvaril okolje, ki ga je želel. V začetku smo od Kroga

prihajali v troje z Božom Voduškom in Mirkom Javornikom; pri tretjem ali četrtem sestanku pa smo že terjali, da morajo na sestanke še drugi naši sodelavci in prijatelji. Posebej bo to nujno, ko bomo govorili o reorganizaciji uredništva revije; želeli smo mesto enega urednika za zastopnika iz naše skupine. Iz Vidmarjevih odgovorov smo kmalu spoznali, da mu ne gre za ta način urejanja. Menil je, da morejo priti naši prijatelji in sodelavci v revijo kot posamezniki, tretjega urednika pa bi sprejel, če bi ga sam izbral... Ni razumel, zakaj bi se ohranjali kot skupina, ni si mogel predstavljati, kako bi mogel sodelovati Edvard Kocbek, ki zanj sploh ni bil pesnik in je njegove pesmi proglašal za plakate. Kocbek pa nam je iz Varaždina odgovarjal, da ne more mimo ovire, ki jo zanj predstavlja Josip Vidmar... Od *Modre ptice* se ni hotel odtrgati Miško Kranjec; čeprav sta ga pred nekaj meseci v Prekmurju obiskala Vidmar in Izidor Cankar.

Odločilna seja je bila tudi zadnja skupna seja. Prišla sta še Anton Vodnik in Rajko Ložar. V debati je med Vidmarjem in Ložarjem brž zazijal prepad; bilo je nemogoče misliti na to, da bi mogel biti naš urednik pri reviji prav Rajko Ložar.

V javnem življenju sta stopala v ospredje minister Fran Novak in ban Drago Marušič, rodilo se je bojevniško gibanje in njega idejna glasnika sta postajala Josip Vidmar in Lojze Ude. Zelo močno je posegel v delo revije Boris Furlan... Ko smo se povpraševali, zakaj se Izidor Cankar ne premakne iz zatišja, smo izvedeli njegove pomisleke: zanj je bil Josip Vidmar „briljanten šarlatan“.

Nekaj tednov za tem je *Modra ptica* prinesla duhovito pisan pamflet Miška Kranjca pod naslovom „Fox Movietone poroča...“, kjer je v obliki komentarja razlagal pomen raznih kulturnih dogodkov v Ljubljani. Ob opazovanje razmer pri *Sodobnosti* je napisal besede: „...jalovi slovenski liberalizem se skuša rešiti z oplemenitvijo cvetnega prahu iz mladih katoliških vrst...“ V *Hramovih zapiskih* sem napisal esej pod naslovom „Literatura in politika“. Izjavil sem, da bi me bilo strah, če bi opazil, da se literat udnja politični akciji... Nisem navajal imen, le tragedijo Levstika in Cankarja sem porabil za okvir in oporo svojih misli. Naslednji teden je *Ljudska pravica* prinesla podlistek, podpisan s psevdonimom, kjer je avtor žolčno napadel nekaj mojih navedb. Kmalu sem izvedel, da je *Ljudska pravica* glasilo partije, njen pravi urednik pa je Miško Kranjec in on je napisal podlistek. Tednik so tiskali v Murski Soboti.

Vse je šlo h kncu; po nekaj mesecih so začeli izhajati v reviji prispevki s psevdonimi, ki so krili Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča, Borisa Zihleria... Revija je prešla pod vpliv in nadzorstvo mlade skupine iz partije; pri LZ je ostala skupina, ki je menila, da mora ostati zvesta staremu vodstvu partije iz leta 1920.

Prej vedrim esejem o poti slovenstva so poslej sledili težko pisani sestavki o prevratnih dolžnostih našega naroda. Iz spisov Miška Kranjca in pozneje iz Prečihovega Voranca je blestela obupno risana podoba o vsebini slovenstva; sociološke in zgodovinske analize so bile polne mraza, izmed vrstic je velo po bližnji katastrofi — podoba

je bila slična doživetjem, ki so sijala iz platen Franceta Miheliča o Kurentih na Ptujskem polju, kjer je bilo nebo polno z nevihto nasičenih oblakov: celo nad cerkvijo na Ptujski gori se je z vzhoda spuščal oblak, poln groma in treska — mislec je v sliki napovedoval revolucijo, ki se bo z vzhoda razlila nad slovensko zemljo. Misli, barve, besede so se spuščale v balet, ki je bil že ples prvih apokaliptičnih jezdecev nad Slovenijo.

Dvoje: nov val idej in novo pojmovanje slovenske duhovnosti je k nam prihajalo od drugod; spet je prihajala tuja učenost — smrt, iz katere se bo rodilo novo življenje; nosila je krinko, ki je lovila v svojo senco mislece — pesnike in pisatelje; pisali so jezik pesimizma, zagrenjenega mučeništva, zagrizene ozkosrčnosti — laž se je skrivala za plašč iskrenosti, umetniško snovanje za držo preročanstva in poezija v trepetanje nemoči in nepristnosti.

Poteklo je trideset let.

Sodobnost se je prestavila v leto 1933; mar se ji zdi, da so bili tisti časi pionirski?

II.

Edvard Kocbek po izidu knjige *Strah in pogum* dolga leta ni smel objavljati ničesar pod svojim imenom (knjiga je izšla v letu 1952). Ko je stvarna nevarnost zanj postala resna, se je iz Ljubljane umaknil v Beograd.

Toda knjiga je že sprožila gibanje v umetnostnih in literarnih krogih, med Vidmarjem in Ziherlom se je še bolj razplamtevala polemika in stališče slednjega je postajalo nevzdržno, zlasti po Stalinovi smrti. Med mladino so zaveli novi tokovi, med publicisti Ljubljane in Beograda so se vneli spori, ki so skušali postaviti slovenstvo v drugo luč. Med tem je začela revija cirilmetodijskih duhovnikov *Nova pot* objavljati Kocbekove eseje pod psevdonimom M. M.; izšle so celo nekatere njegove pesmi. Že v letu 1956 je bil na Slovenskem napisan in objavljen izpod Kocbekovega peresa razsežen esej o pomenu del francoskega jezuita — etnologa Teilharda de Chardina. Ko pa je v letu 1958 Vidmar prvič omenjal, da je prišel čas, ko bi mogel v *Naši sodobnosti* objavljati svoje pesmi tudi Edvard Kocbek, je naletel na ostro zavrnitev iz vrst partije. Vendar so Kocbeku leta 1958 dovolili, da je smel v Pariz — v *Novi poti* je izšel potem njegov *Pariški dnevnik*, ki ga nekateri imajo za najboljšo slovensko prozo naših časov. V Pariz je smel, ko pa je prošil za dovoljenje za obisk Trsta, je Boris Kraigher prošnjo odločno zavrnil. Toda *Naša sodobnost* je v letu 1962 začela objavljati prve prispevke Edvarda Kocbeka.

Ko je sedaj Drago Šega izdal prvi zvezek nove revije *Sodobnost*, je bila sprememba zelo opazna. Že v prvem zvezku je nastopil Kocbek s ciklom pesmi *Zgodbe* in v njem je objavljena pesem, ki tjakaj skoraj ne spada — *Razpelo na polju*. Pesem je bila prvič prebrana v času, ko je moral Kocbek doma molčati, na tržaškem radiu in je bila prvič objavljena z drugimi takrat prebranimi pesmimi v *Meddobju*.

Poleg pesmi objavlja Kocbek zelo živahen, enovit, že drugi esej o „problematičnem Ernstu Blochu“, vzhodnonemškem filozofu marksistične smeri. Bloch namreč skuša najti sodobni marksistični filozofiji pravičnejše temelje; pri tem se opira zlasti na nekatera dela Karla Marxa iz njegovih mlajših let, ki jih niti v Moskvi niti drugod še niso smeli objavljati ali citirati. Kocbek odgovarja sedaj polemičnim mislim Franca Zadravca, ki je Kocbekove trditve v prvem eseju napadel v reviji *Problemi*. Po Zadravčevem mnenju Bloch Kocbeku ugaja „kot mislec optimizma brez iluzij“. Omenja, da ga je tudi vzhodnonemška kritika obsodila kot „zakrinkanega eksistencialista“. Pravi, da je Bloch oznanjevalec filozofske in religiozne koeksistence s krščanstvom. Zdravec očita Kocbeku, da je „Blocha spravil s krščansko mistiko, Blocha samega napravil za krščanskega konvertita in celo za intenzivno varianto tistih krščanskih socialistov, ki si že od nekdanj prizadevajo spraviti krščanstvo z marksizmom“. Ob tej misli pojasnjuje Kocbek svoje naziranje o krščanskem socializmu in marksizmu in pravi: „Povem naj le, da se krščanski socialisti ali socialistični kristjani niso nikdar prizadevali spraviti oba nezdržljiva sistema, pač pa skušajo vzpostaviti odprte bivanjske odnose med kristjani in marksisti; krščanski socialisti so doslej doživljali celo nasproten občutek, da so razlike poglobljali ali da se niso hoteli udeleževati nemogočih duhovnih kompromisov“.

Dalje zagovarja Kocbek Blochovo misel, da mora „zgodovina delovati na človeka kot profana sakralnost. Muenzer je Blochu odkril bitno verjetnost in zgodovinsko rodovitnost religioznega radikalizma... Deus absconditus je dejansko homo absconditus“. In dalje: Ernst Bloch se je dal na delo, da bi za svoj mesianizem, za svoje verovanje v pobožanstvenega človeka zbral v svojih odprtih skednjih religiozna izkustva, pa tudi religiozno znanje vseh časov...“ Bloch pripoveduje po Kocbeku, da je „segel v zakladnico krščanstva... njegovo srečanje z Mojzesom spada med najboljše dokumente sodobnega religioznega duha, in ob Mojzesu je Bloch spoznal, da se je takrat izvršila največja sprememba v zgodovini religij; končala se je astralna in mitična poganska doba in se začela doba naravnosti v Boga samega, to se pravi v prihodnost in svobodo... namesto vidnega, naravnega Boga se je pojavil Bog pravice in kraljestva navzočnosti“. Jezusu je Bloch posvetil osemdeset strani in mu je „Jezus novi, doslej nezaslišni Bog, ki je dal kri za svoje otroke, se učlovečil kot Beseda in postal sposoben zemeljske smrti...“ „Krščanstvo mu je stavbeniška umetnost upanja“.

V prvem zvezku *Sodobnosti* je še en zastopnik križarskega kroga, Francè Vodnik. V aprilski številki revije pa je Anton Vodnik s ciklom pesmi — iz istega kroga. Francè Vodnik je napisal obširno kritično poročilo o knjigi Rozke Štefan: „Pregled sodobne poljske književnosti“. Ko govori o poljski generaciji pisateljev izza druge svetovne vojne, omenja Fr. V., da je „v prvem desetletju izšlo malo dobrih del o sodobnem življenju, saj sistematičnih povesti socialističnega realizma ne prištevajo (na Poljskem) med pravo leposlovje...“

III.

V novi *Sodobnosti* piše Edvard Kocbek o trenjih v marksistični filozofiji, ko nekateri skušajo pripraviti tla za „koeksistenco“ z religioznostjo — celo s krščanstvom. Francé Vodnik je pri pisanju o literarnih razmerah na Poljskem ugotovil, da dela socialističnega realizma ne spadajo med pravo leposlovje. Torej tudi na Slovenskem ne bi smela. Obema je pred tridesetimi leti Josip Vidmar zapiral duri *Sodobnosti*, mnogo mlajši Šega, marksist, odpira vrata, da bi veter prinesel nov „cvetni prah“.

Toda tega kritičnega stanja ne izpričujeta samo dva, trije, ki so morali doslej molčati. Ze peto leto izhajajo v Ljubljani „Perspektive“, ki jih Drago Šega sam naziva glasilo mlade generacije. Med ideologi revije je na prvem mestu Taras Kermavner; bil je še pred dvema letoma tak upornik proti oficialni marksistični struji v literaturi, da ga Slovensko pisateljsko društvo ni hotelo sprejeti med svoje člane (in proti sprejemu je protestiral Jože Kastelic). Zaradi tega incidenta je izstopila iz društva, ki sicer šteje (l. 1961) 140 članov, skupina sedmih pisateljev, sodelavcev pri *Perspektivah*.

V 15. številki *Perspektiv* je Kermavner napisal članek: „O nekaterih odnošajih med družbo, kulturo in inteligenco“. O položaju kulturnega delavca v domovini in o njegovem odnosu do sistema podaja naslednjo sliko: „Pota družbe in inteligence so se vedno bolj razhajala. Birokratska deformacija je rabila inteligenco vsaj še za propagandista in mistifikatorja, liberalni demokraciji že skoraj ni več potrebna. Ta ji pušča njeno tranjanje svobodo, njeno zastrtost v spomine... Liberalizem je uzakonil posameznikovo dvojnost, njegovo razlomljenost na zasebnike in družnike. V javnosti naj kulturnik še vedno brani in podpira uradne teze, pri sebi doma pa naj misli in govori, kar želi. Zabavljanje ni bilo več družbeno nevarno, pač pa zaželeni in podpirani ventil nagrmdenih energij in nezadovoljnosti. Inteligenca si je počasi začela razdeljevati mesta v hierarhiji kulturne politike in tako zadoščati družbenim zahtevam po združnosti in lastnim po zasebnosti (se pravi po slavi, denarju, ugledu). Zasebno pa je zidala ponotranjene svetove, v katerih je zahtevala vlado Pravice, Resnice, Lepote, Dobrote...“

Kdo so bili znanivci in povečevalci tega stanja? T. K. ugotavlja: „Bili so Miško Kranjec s svojimi povestmi, Torkarjeva Pravljica o smehu, Torkarjevi Pozabljeni ljudje, Ingoličevi romani, Kosmačev Pomladni dan in Balada o trobenti in oblaku, Bevkovi spisi, Borove Zvezde, romani Mire Miheličeve, izdanje kritičnih spisov Bora, Albrehta...“ Vsi ti... Vsi ti „ves čas le sami sebe opravičujejo z izdajanjem mitov o svoji dobroti, c svojih najboljših namenih, o svoji brez krivde krivi nedolžnosti (Torkar, Pisana Žoga; Bor, Zvezde so večne; Miško Kranjec, Nad hišo se več ne kadi; Kreft, Balada o poročniku in Marjutki)“. Mladi glasnik *Perspektiv* je s tem obsodil vso književnost *Naše sodobnosti*; mladi rod sodi o njih delih, da ne spadajo med leposlovje. Niso obsojena samo dela soci-

alističnega realizma, ampak tudi dela, izza časa takozvane odjuge, ki se je razmahnila tudi pri nas po Stalinovi smrti.

Sodobnost je letos razširila krog svojih sodelavcev. Z odločno kretnjo je bil pritegnjen Kocbek in njegov krog. Mladi rod pa je obsodil Miška Kranjca in njegove, da ne morejo biti več predstavniki prave umetnostne ustvarjalnosti na Slovenskem.

Pred tremi desetletji so iz *Sodobnosti* veli močni članki o definiciji slovenstva. Najmočnejši so bili spisi Albina Prepeluha.

V ustavi, ki je bila sprejeta novembra 1945, je Slovenija postala ena izmed šestih republik federativne republike Jugoslavije. Slovenija je bila narodno in zemljepisno najbolj zaokrožena in enovita, zastavljeni so bili temeljni slovenske državnosti. Toda prvo ustavo sedaj prenavljajo. Urednik Drago Šega je sklical anketo, povabil je sodelavce *Sodobnosti*, *Perspektiv in Problemov*, da bi razpravljali predvsem o mestu, ki ga ustava določa pisatelju, pesniku in umetnostnemu ustvarjalcu. Iz debate se vidi, da postaja po novi ustavi pisatelj birokrat, glasnik sistema — država mu bo zato dajala denar za vsakdanji kruh... Taras Kermavner in Dušan Pirjevec sta takšno tolmačenje o položaju kulture hotela odkloniti, toda zaman. Kermavner je zatrdil, da more biti kultura samo internacionalna, nacionalna in osebna, nikdar pa ne more biti družabna, komunalna ali sindikalna. Dušan Pirjevec je opozoril še na eno nevarnost, da se namreč skuša slovensko kulturno delo meriti in enačiti z merili, ki vladajo na jugu države — kar nikakor ni dopustno. Slovenska kultura more biti pričevavka in znanivka duhovnega poslanstva samo slovenstva...

Na hud odpor je naletel Pirjevec, ko je omenil, da načrt za novo ustavo zgrešeno trdi, da je „socialistična republika Slovenija socialistična država in družbena skupnost delovnega ljudstva Slovenije...“, in da bi bilo pravilneje, če bi se ugotovilo, da je „republika Slovenija socialistična demokratična država slovenskega naroda...“. Skoraj z ihto ga je zavrnil Božidar Debenjak: „Dušan Pirjevec skuša s svojim predlogom spremeniti jugoslovansko federacijo v konfederacijo... je kar dovolj, če ustavni načrt pravi, da je vse v redu, če se pove, da je Slovenija socialistična demokratična država, kajti v čl. 8 ustave je povedano, da je uradni jezik republike Slovenije slovenski, in je s tem popolnoma dovolj povedano...“

Kakor da bi bil jezik edina značilnost slovenstva, ko jih je še nešteto, ki nas kot samostojno narodno individualnost označujejo in so lastne samo slovenskemu narodu in nobenemu drugemu narodu na svetu. Vračamo se torej v dobo v sredini 19. stoletja, ko je bila obramba jezika glavna točka našega narodnega in političnega boja. Pušča se ob strani položaj slovenstva v zboru sodobnih narodov v Evropi in v svetu, na korist mednarodnega socialističnega kozmopolitizma, v katerem bi naj končno utonili in izginili vsi narodi kot samostojne enote, življenjske celice.

Kakor se generacija okoli revije *Sodobnost* odpoveduje poslanstvu v gradnji vsebine slovenstva na polju kulture in umetnosti, tako se je odpovedala tudi sodelovanju pri oblikovanju pravega našega narodnega izraza, ko je zatajila poslanstvo, doslej najmočnejše izraženo v Prešernovi Zdravici; pesnik jo je zapel pred več ko 130 leti.

Pri vsem tem je moralo uredništvo revije že na zatožno klop, ker sta jo Franc Zadavec in Božidar Debenjak v *Problemih* obtožila, da je krenila na krivo pot. Prvi pravi med ostalim: „V naših revijah srečujemo v zadnjem času v različnih oblikah zanimiva pričevanja o ideološkem položaju enega dela naše inteligence. Razpon poskusov, kako zmanjšati funkcionalnost marksistične filozofije v naši znanstveni praksi pa tudi v političnih stvareh, sega od proklamacij eksistencialistične ontologije do oblik, v katerih hočejo spraviti materializem s krščanstvom. Elementov tega meglenega ideološkega stanja ni najti samo v reviji, ki nosi paradoksalen naslov *Perspektive*, marveč tudi v *Naši sodobnosti*, zlasti v portretni študiji, ki jo je napisal Edvard Kocbek...“ Božidar Debenjak pa navaja: „V *Naši Sodobnosti* (marec 1962) je Edvard Kocbek objavil svojo interpretacijo znanega nemškega filozofa Ernsta Blocha. Ob tej interpretaciji se velja zamisliti iz več razlogov: prvič, ker menim, da je netočna in izkrivljena... drugič, ker se je interpretacija pojavila na straneh revije z najstarejšo tradicijo na Slovenskem — in to tradicijo povsem drugačne vrste; tretjič, ker je to prvi in dosedaj edini slovenski članek o Blochu“.

Drago Šega odgovarja v *Sodobnosti* precej ogorčeno: „...kaj je hotel Debenjak reči o tradiciji čisto drugačne vrste? Ali lahko njegovo misel takole razumemo: Naša revija ima sicer najdaljšo tradicijo, toda ta tradicija je povsem drugačne vrste, kakor pa je bila njena dosedanja usmerjenost. To bi pomenilo, da je naša revija pretrgala s svojo tradicijo in si izbrala povsem drugačno smer. Debenjak nam mora zdaj povedati, če je res tako mislil, kakor bi lahko razumeli njegove besede... Samo ena možnost je: z jasno besedo na dan“.

Dostojevskega delo „Idiot“ sem prvič bral v gimnazijskih letih in sicer v hrvaškem prevodu. Uvod je napisal slavist zagrebške univerze — nimam več knjige in ime uvodničarja mi je izpadlo. Zapomnil pa sem si paralelo, ki jo je postavil med Don Kihotom, Hamletom in knezom Miškinom. Vsi trije so v svetovni literaturi poseben višek ustvarjalnosti, ko se bore za ideale izven človeške zmogljivosti. Don Kihot skriva lepoto svoje notranjosti v nesmrtni ljubezni do Dulcineje, ki je ni: zanj je vsebina vsega njegovega nehanja; Hamlet išče maščevanje za umor svojega očeta, pri tem zaide zaradi sveta v sebi v konflikt s svetom zunaj sebe, ko ugotovi, da „je svet skočil s tira in jaz sem poklican, da ga uredim“. Knez Miškin mora prenesti očitek, da je idiot, ker je edini, ki bi mogel osrečiti Nastasjo

Filipovno; reši se, ko se popolnoma žrtvuje zanjo. Žrtev je najvišja ljubezen.

V domovini je „svet šel iz tira“ in tisti, ki ga morajo urejati, imajo mnogo orožja, a manj vere. Odpravljajo se v boj z mlini na veter, kakor da bi verovali v zmago njihovega sveta v sebi, a se vračajo iz borbe s polomljenim peruti. Mlinska kolesa so jim iztrgala crožje iz rok. Dvema idealoma ni mogoče služiti; služba umetnosti terja samo eno pot, pot iskrenosti doživetja in eno vero — pogosto jo je treba zapreti za lastne duri s tisočeriimi ključi. In taka žrtev je morebiti celo najvišji dokaz ljubezni. Kihotova blaznost začenost v službi ideji, narodu, človeštvu.

In vrstic Draga Šege in njegovih tovarišev veje zaskrbljenost za pravovernost dogmi — iz besed nekaterih novih sodelavcev pa veje vedrina, vera, odkritosrčnost — res edini pogoji za pravo posvečenost v službi ideji, narodu, človeštvu.

Vse drugo je neiskren boj z mlini na veter.

čas na tribuni

KRŠČANSKA PROBLEMATIKA „SIVIH DNI“

Ne zanima me, kako bodo sodili o Kremžarjevi knjigi slovstveni kritiki. Tudi me ne zanima, kaj bodo sodili o njegovi „tendenci“, koliko je skladen ali v opreki z resnico itd. Zanima me drugo: ti ljudje, ki jih Kremžar opisuje s takó občudovanja vredno odkritosrčnostjo v dobrem in zlem, (rajši v zlem?), močne in šibke, (rajši šibke?)... ali so bili res kristjani po življenju? Ali so smeli trditi, da se bojujejo za krščanske ideale? Ali je bil njihov boj manj vreden ali celo nevreden, če so bili „ideali visoko... in mi tako majhni“ (str. 102)?

Seveda Kremžar daje odgovor: „Spoznanje nevrednosti ni isto kakor slaba vest“. To je res. To je celo v bistvu krščanstva, v katerem vemo, da Bog nevrednim zaupa svoj poklic k veri ali celo nje širitvi. (prim. 1 Kor. 1) Ali pa je to odgovor na vse očitke vesti in vse obtožbe? Trditi kaj takega bi se dejalo, ne biti pravičen, ne biti trezne sodbe, ne biti pri zavesti; reklo bi se zamenjavati življenje s pravljico, kjer so osebe ali črne ali bele. (prim. str. 86) Kremžar ni padel v pravljico, zato ga znajo obsojati. Nihče ne živi rad stvarnosti, v kateri vdihava zrak, ki ga je sam pomagal usmraditi. Mislim pa, da tudi krščanstvo, ki je resda čudežno kakor pravljica, ne sme biti pravljico.

„Sedemindvajseti maj“ izpričuje, kako so se nekateri dogodki globoko zapisali ljudem v spomin. Morda pregloboko. Znati živeti je znati pozabljati. Sicer življenje postane podoživljanje; še malo, pa smo v shizofreniji. Res je krščanstvo v bistvu zgodovina, čeprav drugače, kakor sodijo marksisti. Krščanstvo sicer živi za prihodnost — svoje vrste! —, a se zaveda, da je glavni dogodek v zgodovini že minul; da se vsa zgodovina poganja sicer naprej, pa vendar vrti okrog „polnosti časov“. Samo tako poseganje v zgodovino, ki s tem postaja sveta in nekako nadčasovna, je res krščansko. V ostalem pa mora vsak kristjan živeti vsak hip svoje časovnosti kot hip večnostnih razsežnosti, in živeti za drugi Kristusov prihod, ki bo pomenil dokončni višek — a to ne bo več zgodovina, ki je v času, ampak

večnost. Bistveno je ob tem to, da mora živeti vsak kristjan eno, edino, enovito in edinstveno življenje; da mora zato kljub razbitosti „jaza“, ki ga očituje naša doba, živeti preprostost in enovitost bitja, ki se je vskladilo, zistilo z življenjem, ki je Kristus. Zato je vsaka razbitost, sanjavnost, beganje v preteklost, če ne greh, pa vsaj bližnja priložnost zanj. Le sorazmerno važni razlogi opravičujejo, da se kdo poda vanjo, a ne da bi ga ta povlekla s seboj.

To se ne pravi pozabiti, pač pa odpustiti. Ne smemo pozabiti: ne bistva boja, za katerega je šlo, ne njihovih zločinov; ne naših! Klicali smo za nagibe svoje borbe krščanske ideale. Potemtakem smo bili bolj krivi, če se nismo ravnali po njih, najsi bo tudi sredi vojnih grozot, ki morda zmanjšajo krivdo, a je po sebi ne odzamejo. (Prim. Hebr. 6, 1-8). Seveda je razlika v tem, da je njihova borba bila v bistvu zgrešena in zla; naša v bistvu dobra. Pa je razlika tudi v tem: za komunista je npravno dobro vse, kar vodi k cilju; mi vemo, da se ne sme delati zla, da dosežemo dobro (Rim 3, 8). Seveda tudi komunist težko, da bo popolnoma zatrl v sebi naravni klic vesti: do neke mere bo vedno neopravičljiv (prim. Rim 2, 15-16).

Ne premagujmo komunizma z očitki, da so kradli, morili... Jutri bo morda glede tega komunizem bolj človeški kakor zahodni kapitalizem. Komunizem je v bistvu zgrešen, ker omejuje človeka na zgolj naravno stanje in mu tako zapira izhod navzgor, k Bogu, zlasti v nadnaravnem redu. Misli, da vera usužnjuje človeka, pa pozablja, da se človek ostvarja šele v transcendenci (Karl Jaspers). Tako človek po komunizmu prav neha biti človek. To je važno, drugo je postransko. Zaradi tega tudi razlike med njimi in nami ne smemo iskati v tem, da bi bili oni npravno slabi, mi dobri.

Kremzarjeva miselnost je najbolj vidna v „Stenah“: „Pa ni pot v življenje vedno zmaga, niti pot v smrt vedno poraz...“ (str. 15) Črtice bodo sijajno dokazale to teorijo. Rad bi samo poudaril: Če je kje krščansko jedro tega dela, je tu. Gre naravnost do velikonočnega misterija smrti in vstajenja oz. zmage iz smrti. Lahko bi sicer avtor bil bolj kategoričen: za krščansko življenje kot tako velja to, da je smrt življenje in življenje smrt: smrt ni poraz, ampak zmaga, in zmaga nad nasprotnikom z usmrtitvijo je poraz. A tudi v naravnem redu velja podobno; če ubijem komunista, nisem ubil njegovih idej; njegova smrt je doprinos komunistični stvari. (In kakor čudno zveni: tudi naši. Ne, ker je mrtev, marveč, ker je svoje življenje dal za to, kar je mislil, da je prav. Ali bom zato ubijal? Jaso, da ne. To je le drug način, kako izraziti Péguyev misel: vse naše ljubezni vodijo k eni sami Ljubezni.) Ko ubijem, sem pa vendarle poražen; dvakrat, ker moje orožje ne bi smela biti smrt.

S Kremzarjem lahko pokažemo, da marsikdo izmed naših vojakov ni imel junaške stopnje kreposti: preklinjajo (str. 17, 30 itd.), strahotno sumničijo (26), so maščevalni (27), predrzno sodijo in obso-

jajo brez dokazov (27), sovražijo (33) itd. Ni pa greh biti „Izdajalec“, kakor je bil Brane. Vsak ni rojen za junaka; ali je mogel računati z zadostnimi milostmi, da ne bo nikogar izdal? Ne bi si upal trditi, da Bog zmerom da milosti za to. Ali je bil Brane vsaj slabič, če že greha ni bilo? Kdo ve, česa je sposobna določena človeška narava (splošne kot take ni)! — Ne bi si upal reči, da je greh, če si štefka ni upala napisati nekaj vrstic. Seveda: besede ne odtehta nobeno zlato (Kako je zmotno tisto: beseda ni konj!) Fantje so si želeli samo dekleta ali vsaj njene besede, čeprav le napisane; ni jim teknilo to, kar jim je ona morda z vsjo ljubeznijo pripravila. Ali niso bolj krivi? Treba je razumeti znamenja, s katerimi se pomenkujemo; včasih so res besede, včasih kaj drugega: kretnja, izraz... Bog ne govori vsak dan, pa nam vsak dan daje dobrot; ali bomo zato dejali, da nas ne ljubi in rekli „Hudič“ ter pljunili na njegove dobrote?

„Bunker“ da misliti. Tu so fantje res krščanski, zakaj kristjan ve, da greši: Kdor trdi, da nima greha, je lažnivec (prim. 1 Jan 1, 8). A kristjan ve, da ima priprošnjika pri Bogu, če kdo greši (1 Jan 2, 1-2), zato se poniža in spove.

Lahko je govoriti o tem, kakšni razlogi koga vodijo, da iz vsega srca odpusti. Kaj dejansko privede tega ali onega do odpustitve, to je važno in življenjsko. Seveda je te razloge treba razčistiti in poglobiti. Tak primer je z Maksom. Ni mogel odpustiti. Kaže tisto značilno „moško“ petezo neke načelnosti, ki celo vztrajanje v grehu zna obdati z nimbom značajnosti (prim. str. 33). Kremžar nam kaže, kako vso noč premišljuje v celici; sledi v duhu vsakemu izmed rabljev: vse preganja vest. Kratki, mojstrski episi hočejo pokazati tisto vse-splošnost vesti, ki se zgraža in obsoja po dejanju, če to ni v skladu z naravnim redom, zapisanim v srcu. Toda ne pozabimo: takšne občutke ima lahko tudi rabelj, ki je izvršil pravično sodbo; lahko koga gnjavi očitke vesti tudi za prav majhno zlo, ali, če je bolesten, za navidezno, umišljeno zlo. In čisto mogoče je, da koga ne gnjavi prav nič. Morda ga je prvič, drugič; morda še tedaj ne. S takimi vprašanji se masa navadno ne ukvarja pred velikimi življenjskimi vprašanji, kot je bila npr. revolucija. Morda se s posameznikom ukvarja ali trapi posameznik, ki skuša zagovarjati ali oprati (prim. Kocbeka ob umoru Ehlicha); pa ni nujno, da bi bilo tako. Človek je lahko srečen daleč od Boga, ker pač drugo postane njegov Bog (prim. Julien Green, Albert Camus v Ch. Moeller, Literatura del siglo XX y Cristianismo, t. I.); čeprav so to izjeme. Kljub temu danes ne govorimo s Claudelom o „veselem krščanstvu“, ki nekako pozablja, da je Kristus sprejel nase vse človeške slabosti razen greha (Hebr. 4, 15), da zato vera ne izključuje ne tesnobe vesti ne nekega pomanjkanja naravne sreče ne duševnih stisk. Prav isto velja za „mirno“ vest. Vsak kristjan s svojim neprestanim tveganjem, ko se nekako v temi (in luči vere) odloča vsak hip znova za Kristusa ali proti njemu, kljub miru na dnu, trpi tesnobo na površju. In obratno je z

ERRATA CORRIGE:

- Str. 190. Nadomesti drugo vrstico z:
tega letnika proslavila na poseben način; v novi letnik je krenila
- Str. 199. Nadomesti enajsto vrstico z:
blesti kot najvišja modrost.

grešnikom! (prim. H. Urs von Baltasar, El Cristiano y la Angustia). Sicer pa je zadosti, če se spomnimo starih pravil o delovanju dobrega in hudega duha v nas, in pravil za razločevanje duhov.

Podobno je mogoče trditi za Maksovo spreobrnjenje. Gre za resnično spreobrnjenje, v bistvu morda pomembnejše in težje, kakor recimo komunističnega krvnika! Ko vidi, da si očitajo umore, sodi, da so že dosti kaznovani; tedaj „sta postali zanj sovraštvo in maščevalnost stari, obrabljeni besedi. Izgubili sta svojo strašno vsebino, menda tedaj, ko sta zmaga in poraz zamenjali imeni...“ (str. 39). S tem se Kremžar vrne na teorijo iz „Sten“; krog je lepo zaključen. A kot kristjana me ne prepriča popolnoma; nagib se mi ne zdi zadosti popoln; ni nadnaraven. Razen če je hotel seči še dlje — ni jasno iz besedila — prav do bistva krščanskega upanja, kjer res zamenjata ime zmaga in poraz, do smrti in vstajenja Tistega, ki je za mučene in mučitelje umrl.

Zdi se mi, da je v „Srečanju“ najbolj jasno nakazano, kako je dejansko majhna razlika med ljudmi na tej in na oni strani stene. Razlike so v idealih, v metodah ne zmerom, pa tudi ne v strasteh, nagibih, vsaj ne drugotnih, zakritih...

Vzemimo Nika: svetoval je, naj prijatelj gre v hosto; a storil je to iz drugotnega namena, da bi se odkrižal tekmeца za dekle. Koliko je takšnih dvojnosti v življenju kristjana! Niti se ne zaveda pogosto, in vendar... Morda se ne zaveda, ker se nekako dela, kot da ne ve. Pravijo, da edino v verskih zadevah ni tolikšne nevarnosti za dvojnost življenja in namena — vsaj ne danes —, pa še v tem, če na čem, duhovni svetovavci stalno opozarjajo na čist namen.

Niko je zgled še za drugo stvar: ni šel k domobrancem takoj, ker je ostal še tretji tekmeца; ko je ta odšel v delovno službo, se je odločil tudi Niko. Kaj je pravzaprav ljudi dokončno nagnilo za odločen boj, prijem za orožje, tveganja življenja...? Ali je bil res ideal svobode naroda, vere...? Kako težko je pri vsem tem najti res čisti namen. Ali je čudno, če potem tudi roke niso bile vedno čiste?

Res je: Nihče ni pred svetom tako odgovoren za svet kakor katoličan, ker je popolnoma kompromitiran in se z njim kompromitira Bog; ker je zanj vsako dejanje neskončnega pomena, vsak trenutek večnostne veljave. Nihče bi zato ne smel biti tako malo svetobetežen kakor katoličan. Zato katoličan sme in mora biti toliko pogumen, da si zna tudi „umazati“ roke, če treba; ne z zločini in grehi, pač pa s tem, kar ljudje včasih in prehitro imenujejo „umazano svinjarijo“: politiko, vojsko, orožje... Lahko bi navajali Pija XII. ali sodobne moraliste (Liégé, O.P.; Leclercq itd.) Tako se človek nehote umaže, vsaj z napakami; sicer bi ime! še manj krepostnih dejanj in družba bi bila slabša; človeško delo je obsojeno na nepopolnost, včasih celo — skoraj bi upal reči: nujno — na grešno nepopolnost. Pri vsem je važen končno le namen (in seveda: da je dejanje na sebi dobro ali vsaj indiferentno.) „Sivi dnevi“ kažejo, da so domobranci bili ljudje: krščeni sicer, zvesti načelom v teoriji, bržkone z najboljšo

voljo, da jih uveljavijo v praksi — in potemtakem še ne popolni kristjani po življenju. Sicer pa je le eden res kristjan — Kristus —, vsi drugi se šele prizadevamo, da kdaj postanemo (Kierkegaard).

Kakšna škoda za Nika, da je umrl v sovraštvu do človeka, ki je bil morda ves skvarjen (kar je sicer nemogoče), „ne človek, temveč simbol zla, vzrok trpljenja, pričetnik...“ (str. 62); kaže, da je Kremžarju simbol za hudobnega duha. In vendar je bil ta morda boljši kakor Niko, o katerem nas pusti zgodba v čudni negotovosti. Ne upam si ga obsoditi. A če je kdo izmed treh pogubljen, potem je Niko! Edini, ki je imel menda krščanske nazore in se je zanje boril (?), jih propagiral, in bi menda moral krščansko živeti in umreti! Zakaj Nande je po mojem res „žrtvovana generacija“; in Peter, kaže, da se je spokoril, potem ko se je bil že obesil. To zadnje in opis sta mojstrovina:

„Telesa ni čutil več. Vedel je le, da živi, ker se oprijema vrvi, ki mu jemlje življenje. Pas se je izmuznil iz utrujenih rok, bobnenje v ušesih je prehajalo v molk.

Obvisel je tako, da se je s prsti dotikal tal. Izbuljene oči so zrle v križ nad seboj.“ (str. 64)

Mislím, da vsa emigrantska literatura še ni pokazala tolikšnega junaštva, kakor tale zaključek Kremžarjeve črtice: „Simbol zlega“ umira s pogledom uprtim v križ! Tisti, ki se je v imenu Križanega boril, ga na zadnjo uro zataji, ker „Kdor ne ljubi, Boga ne pozna, zakaj Bog je ljubezen... Kdor ne ljubi, ostane v smrti.“ (1 Jan 4, 8; 3, 14)

„Samogovori“ so spet razmišljanja: Vsak je tako sam. — Vsak ima svoj lastni čas. — Bližnji se lahko sprevrže v naš pekel! To je sicer preveč Sartrova fraza in premalo krščanska. Pa delimo: v naše vice. A človek, namesto da bi sodil sebe ali tudi sebe, obsoja druge: saj sem tudi jaz drugim bližnji in torej njihove vice!

Splača se premisliti še druge stavke. N.pr. ves tale odstavek: „Smešno. Zakaj molite s tako vnemo? Če mislite, da vam to pomaga, zakaj ne molite vedno, vsak dan od jutra do večera? (Op.: Seveda je v tem velik sofizem.) Zakaj le zdaj, ko imate polne hlače? (Op.: Večkrat res zmanjšujemo Boga na zavarovalno ustanovo.) Če sodrga vlomi vrata, vas ne obvaruje ne metla ne rožni venec. (Op.: Kristjana ne zanima, na kakšen način bo končno uslišan po molitvi.) In ko gre naše navdušeno ljudstvo spat,... boste jutri pozabili na metle, Boga, Mater božjo, in kvantali, kakor da bi imeli zavarovanje za nesmrtnost... Nič manjši tepci niste, kakor oni, ki vpijejo in kličejo „Smrt! Smrt!“ in mislijo, da imajo monopol nad njo.“ (str. 69). Bridka resnica.

„Zgodbe“ imajo največ problematike za krščanskega moralista.

Zgodba o človeku, ki je porabil na sovraštvo. Po mojem se Kremžar že z naslovom opredeli. Če je tako, se moramo z njim strinjati.

Vprašanja: Ali so takšne zasede sploh нравno dovoljene? Reci-mo, da, ker je bil Rok „po vseh pravilih“ obsojen na smrt. Ali smeta streljati, ne da bi poskušala doseči predajo in dati možnost zagovora? Seveda, izgovorjamo se s prakso. Toda: ali je ta res v bistvu krščan-ska ali je le preostanek germanskega (ali kakršnegakoli že) barbar-stva? In če je bilo dopustno, ali je prav, da sta streljala skoro ob domači hiši? Pa sosed sosedu? Ali je bil res Rok tako gotov, da gre za „zadostitev pravici“? Prepričan sem, da je Rok samega sebe varal, če je tako sodil. Ko pa še navaja, da sosed niti človek ni več — čudna miselnost za „krščanskega“ kmeta —, kar dokazuje s tem, da niti žene ne pride obiskat, pa še vidi, da se je zmotil, ker je prišel, četudi samo enkrat — ali je res smel streljati? (Če bi se spovedal pri meni, bi mu štel strel za umor iz maščevanja, čeprav morda ne popolnoma zavednega. Spet smo pri pomešavanju namenov!)

Srečo je bil v dvomu in ni meril. Že to je nekaj; še več, da je dvomil, kar tu pomeni, da se je spraševal po dovoljenosti dejanj. Kako nezgrajen značaj se pokaže ob tem duhovnik Ciril; in kako nesmiselno govori, da Srečo vidi težave, kjer jih ni. (Po mojem bi bil g. Ciril dober pastor Prve ali Druge „znanstvene“ ali kakšne teosofske cerkve, ki pravijo, da trpljenja ni, da je vse le umisel.) Šablonsko je govorjenje o idealni naravi, za katero je stik z realnostjo prekrut; kakor da bi kristjan ne bil dolžan biti zmerom idealist in čutiti vso surovost tako imenovane realnosti, čeprav gre npr. samo za to, da se vozimo v kolektivih natrpani kakor slaniki. Bog živi Sreča, ki je znal biti nedosleden, kot pravi, in ob smrtni uri v tem nahaja mir. Tisti hip namreč, ko človek neha biti sposoben za „nedoslednosti“, postane avtomat, robot — ki lahko po traku pobija.

„Zgodba o človeku, ki je hotel najti srednjo pot“. Za častnika Ale-ša so moralna vprašanja zadeva čustev (str. 87)! „Življenje ti morajo usmerjati jasne, osnovne ideje. Dejanja jim morajo biti podrejena: tudi mir vesti ni drugega kakor skladnost dejanj z idejami!“ Vse lepo in prav; toda prav za to gre: Kdaj se dejanja, moja, čisto moja za-sebna in konkretna dejanja v skladu z idejami, tistimi jasnimi osnov-nimi idejami? Krščanska moralka ni skupek pravil, ki ne poznajo izjem. Vsak človek živi eno in edinstveno življenje. Naj bodo tudi včasih okoliščine navidezno iste, dejansko nikdar ni dejanje dveh povsem enako. To se ne pravi, da potem ni nobenih načel več, ki bi veljala za vse čase in kraje; da bi se smeli iti situacijsko etiko, ki jo je obsodil že Pij XII. in ponovno Janez XXIII. (prim. D. von Hildebrand, *Moral Auténtica y sus Falsificaciones*). Pravi pa se, da je v vsakem mojem dejanju neko tveganje, če je popolnoma v skladu z načeli ali ne, zlasti tistimi tako imenovanimi drugotnimi ali tretjimi načeli, ki so tako nejasna... Saj v tem je veličina človeka in posebej kristjana: imeti možnost, da premišljuje pred svojimi dejanji ali po njih; premišljuje in se odloča; in da v odločitvi tvega, ne sicer zme-rom, a kaj pogosto. Vemo, da ne smemo krasti; a kaj se pravi: kras-ti? (Prim. J. Leclercq, *Las grandes Líneas de la Filosofía Moral: Gredos*, Madrid 1960, n.p.r. str. 375 in passim). Tako težko je zadeti

na resnično božjo voljo; in končno je le to važno. Nikjer ne vidim zapisano, da bi „jasne, osnovne ideje“ izražale božjo voljo o tem, da bi naj Srečo streljal manj visoko... ali da bi Aleš moral u-streliti dekle, ki da je zaslužiło smrt; (ali jo je?).

Zdi se mi, da Aleš tudi v tem svojem edinem primeru iskanja srednje poti ni vedel, ni bil tako prepričan, kaj naj stori. Ali res ni bilo mogoče, da bi dolžnost narekovala: usmiljenje!? Seveda vojak mora biti trd v svoji dolžnosti (!), sicer bo nasprotnik podrl njega ali ga bo kaznoval predstojnik. (V Nuerebergu so izjavili, da je kljub temu vsak odgovoren za svoje ravnanje; kar je po naravnem pravu edino umljivo.) Toda od trdote do usmrtitve brez prave sodbe je dolg korak. Dekletu stavi eno samo vprašanje; ona za odgovor joče; in stotnik izjavi: „Sejala je smrt in smrt zaslužila.“ Torej: zob za zob!

Res je pa: ne bi smel gledati tistega smrtnega boja, češ „dal sem besedo“; mislim, da bi vsakdo izmed nas na dekletovem mestu upravičeno rekel stotniku: „Prekleti!“ Moral bi ali streljati ali oprostiti; bil je polovičar in slabič. „Nisem si upal prepustiti sodbe Bogu (kako?), pa tudi sam se je nisem upal izreči“. Farizej, kot je farizej „krščanski“ trgovec, ki prodaja čez ceno, pa se opravičuje, da kasira blagajničarka; kot „kristjan“, ki ob nedeljah ne dela, pa mu delajo drugi, češ da ti tako ne bi spolnjevali postave, in spravi dobiček v žep!

Duhovnik Ciril naj bi bil edini primer med domobranskimi kurati! On ne vidi razloga za očitke! Stvar pogledov, a po mojem je bistvena razlika med zaporom in smrtjo; če usmrtim jaz ali kdo drug; po sodbi ali brez nje. Srečo ima sicer prav: smrt je smrt, ni pa res, da ne bi bilo razlike med smrtjo grešnika in pravičnega, med naglo in prevideno smrtjo. In zelo zmotno je, da je edina odgovornost, ki „more človeka spraviti iz ravnovesja“ (str. 96), to, da se da možnost za kesanje. Ne vem, kako bi naj tiste minute za dekle bile priprava na dobro smrt!

„Zgodba o človeku, ki se je obotavljal“. Tipično za okoliščine je, da si vsak obsojenec očita samo sebi, drugih krivde ne vidi oz. se mu ne zdi zaresna v primeri z njegovo. Temu je zapadel tudi duhovnik Ciril. (A še daleč bi ne smel reči Alešu: „Saj niste krivi; vaše dejanje je vendar gola teorija; morebitne težave izvirajo iz razbolelih živcev.“ Tega pastoralka še za duševno bolne ne dopušča.) Ali je bil g. Ciril kriv za svojo opustitev? Moralisti bi razločevali: po pravičnosti ni bil dolžan, po ljubezni pač. Moral bi bil torej iti. Res, pravijo, v drugem primeru zadosten razlog opraviči. Ali ga je imel? Mogoče. Vendar bi bilo dejanje bolj popolno, ko bi tvegaj. Če ne celo zahteva okoliščin: v skrajni duhovni potrebi bližnjega sem dolžan tvegati tudi življenje. Zakaj ni tvegaj vsaj srednje poti? Ali smo bili tako daleč v tistem času, da še najosnovnejših človečanskih stikov ni bilo med nami in njimi? (Če beremo resnično zgodbo o mehiškem duhovniku, ki jo je opisal G. Greene v „Potih brez postave“ in literarno v „Moči in sijaju“, potem nas je za Cirila sram.) Ta zgodba pokaže, kako težko je včasih vedeti, kaj Bog od nas zahteva; po drugi strani pa jasno pokaže —ni zmerom tako —, kaj Bog od nas pričakuje. Bolj bi bili mir-

ni, ko bi se Ciril ne obotavljal. Če bi padel v past, bi se kot kristjani veselili. Nekaj let potem je v ječi spoznal, da ni bil vreden biti mučenec; daj Bog, da je vsaj tedaj postal več kakor zgolj usmrčenec.

To ni bila kritika. To bi naj bila osvetlitev nekaterih točk krščanske problematike, ki jo v tolikšni meri zadevajo „Sivi dnevi“.

Glavni poudarek bi naj bil na naslednjem: Kar je bilo navidezno nekrščanskega v dejanjih posameznikov, nič ne zmanjša veličine celote; kar je bilo resnično nekrščanskega, sicer škodi, a ne spremeni vsega boja v zlo.

To bi naj bilo spraševanje vesti. Morda je le še prevelik prepad med ideali in nami, katerim so bili zaupani, da jih *živimo* in *širimo*, a ne s pobijanjem nasprotnikov, da, niti ne njihovih idealov, ki morda kljub vsemu subjektivno zaslužijo to ime. Kajti: ali verujemo v moč naših ali ne!

Jože Rant

ZASTAVA LADJE „SODOBNA UMETNOST“: TEHNIKA IN KULTURA + DRUŽBENA KRITIKA IN EKSPERIMENT

Umetnost današnjega časa se giblje vedno bolj med *družbeno kritiko* in *eksperimentom*. Čeprav vidimo v obeh svetovnih vojskah vrelec že prej pričujočega rastočega materializma z vso usodno razrastjo tehnokracije nad kulturo, čeprav je pri naših sodobnikih vedno manj občutka za dobro, resnično in lepo, bi bilo zelo tvegano iskati samo v tem in predvsem v tem vzroke svetovne duhovne krize. Bolje bi bilo reči, da smo na pohodu, da velikih dosežkov v znanosti in tehniki še nismo toliko posvojili z našo notranjostjo, da bi bili celoviti, trdni, umirjeni, upajoči v bodočnost. Tako korakamo med perspektivo neslutnih bodočih možnosti, ki nam jih odpira moderno vrednotenje sveta kot celote in moderno vrednotenje našega bližnjika kot člana naše skupne usode — in v vse to nas usmerja tudi produkcija za življenje sveta nujnih tvarnih dobrin. Po drugi strani pa se pred nami odpira zlovešča senca nebožjega razvoja s totalnim uničenjem, in nikakršnim vstajanjem človeštva.

V ta okvir je treba postaviti sliko današnje svetovne književnosti, z njo vred tudi slovenske. Napačno bi bilo misliti, da tudi v zamejstvu nismo živo telo trenutne vseslovenske usode. Slovenska zdomska in zamejska literatura je razvila vse specifičnosti tistega, čemur pravimo slovenska kulturna dediščina, a v posebnih zdomskih pogojih se je tej v bistvu trpki dediščini priključila še trpka posebnost zdomskega bivanja, z vsemi prividi grozeče in možne popolne izkoreninjenosti v času in kraju. Naša slovenska dediščina pomeni pomanjkanje trdnega in jasnega programskega koncepta, pomeni občutek negotovosti in krivde, osamljenosti in izgubljenosti v velikem svetu,

pomeni popolno nezaupanje do tujstva, da tujega in novega, pomeni krčevito oklepanje vsega varnega, ustaljenega, potrjenega v miru in gotovosti s stoletno prakso. Seveda pa skriva taka dediščina v sebi tudi nešteto kremenitih čistih lastnosti in važnih čednosti: tako je taka dediščina nedvomno čuvar kontinuiranega narodovega (a tudi svetovnega) izročila, v strahu pred novatorstvom pa zna po drugi strani zopet krčevito zavirati razvoj.

Družbena kritika sama po sebi še nikakor ne dela umetnosti: eno je biti revolucionar in drugo umetnik. Družbene kritike tudi ne želim pojmovati marksistično, v smislu uresničevanja kakega revolucionijskega programa, temveč širše, bolj etično: v smislu odpravljanja zla v svetu in človeku. V tem pa družbena kritika ni le revolucijsko dejanje, temveč tudi in zlasti religiozno, filozofsko, humanistično. Vendar je družbena kritika lahko zgolj sestavni del umetnosti oziroma umetnine. Njenega poglavitnega jedra konec koncev ne zadeva, saj je v bistvu ne-umetniška, namreč izven estetskih kategorij kot nosivk vsega primarno umetniškega.

Eksperiment je že bližji primarno umetniškemu. Seveda je lahko tudi eksperiment ne-umetniška kategorija, lahko je sestavni del pisateljevega filozofiranja ali religioznosti, vendar mislim tu predvsem na eksperiment kot sestavni del formalnega in estetskega. Kadar govorimo o ruski sodobni prozi in poeziji, pravimo, da je pri Sovjetih očevala tradicionalnost; to pomeni, da ni eksperimentalna. Tudi vemo, da Sovjeti in drugi komunisti vidijo v eksperimentu, — ki je dandanes moderen in se bliža abstraktnosti — idealizem, čeprav je po drugi strani tvegano tako govoriti. Za Majakovskega, ki je bil futurist, vemo, da je bil moderen in v formi eksperimentatorski, a tudi prepričan komunist. Pri abstraktni umetnosti gre lahko za estetsko kombinacijo barv, form ali zvokov, lahko pa gre seveda za ostro in neizprosno ekspresijo ideje, v kar se končno vsa kvalitetna sodobna umetnost tudi pomika. Končno bi bilo tudi nespametno govoriti, da v komunizmu ni več osnovnih človeških občutij (tistih kot v „Kapitalizmu“), n. pr. strahu, groze, odtujenosti, žalosti, ljubezni, sovraštva. Abstraktna ekspresija ideje v komunizmu je tudi lahko ali zgolj umetniško individualna ali pa globlja, kritična, filozofska. Kakršnakoli je, nujno pomeni kritiko človeškega stanja, a to na primaren, čeprav konzumentu težje dostopen način. Tu pa se družbena kritika in eksperiment spajata.

Smo na točki, kjer se zahteve sodobnih sovjetskih ideologov tako enačijo z zahtevami vseh drugih klicarjev po ljudskosti, razumljivosti, podreditvi družbeni konvenciji. Tu smo na tisti točki, kjer „zdravo ljudsko mnenje“ sodi umetnost po svojih zakonih in pravilih. Jasno je, da je bolje, da je umetnost dostopna širokemu krogu ljudi, da prihaja v vsako vas in v vsako hišo. Vendar ljudskost nima nič opraviti z umetnostjo. Danes imamo veliko bulvarskih romanov, ki stanejo nekaj grošev, taka pa je tudi njihova umetniška vrednost. Kolportажni romani opisujejo svet sodobnega človeka, vseirske polete, atomske vojne, ljubezenske idile v svetu, kjer se človek vrednoti čisto potrošniško: kot predmet. Vendar je njihova ljudskost zgolj nevaren

opij. Svet teh brošuric je nesodoben, neresničen, čeprav opisuje sodobne pojave. Ing. Gabru, katerega članku o Tehniki in kulturi naj veljajo te moje ugotovitve, je nesodoben tudi svet mohorjev in povesti, ki so jih izdale druge založbe, med temi tudi SKA, čeprav se tu ni tako jasno izrazil. Žal moram pristaviti, da sentimentalno idilične knjige iz naše preteklosti ali sodobnosti, a tu predvsem kmečke, resda sodijo v isto vrsto kot imenovane brošurice: to ni svet sodobnega (slovenskega) človeka! Vendar pa drži, da smo tudi v zamejstvu izdali nekaj pomembnih knjig, ki so odprle muke našega emigrantstva v pozitivno smer: prav je, da pišemo o našem trpljenju sedaj in v preteklosti, pa naj to sedanjega človeka tehnokrata še tako malo zanima. Vendar moramo te naše muke predstavljati izrazito sodobno, v luči novega razvoja, v luči pridobitev znanosti in tehnike, v smislu modernega občutenja sveta.

Eksperiment prav tako kot družbena kritika nikakor ne zagotavlja umetnine; vendar je njegova funkcija tudi čisto formalna. Ko ruši konservativnost v obliki, išče adekvaten izraz tudi v vsebini. V svoji strukturi je zagotovo odprt estetskemu področju. Prav lahko je novatorski, sodoben, zanimiv, vsekakor pa je odraz sodobnosti in sodobnega pojmovanja sveta. Umetnina zaživi šele v povezavi vseh njenih sestavnih enot, torej tudi in predvsem v povezavi oblike in vsebine. Eksperiment, ki teži v bolj plastično in bolj analitično podajanje sodobnega sveta, zna biti sicer razrvan, racionalističen, bravcu zelo težko dojemljiv, a je kljub temu ključ do sodobne umetnosti.

Ing. Gaber nam je podal mikavne in važne misli, ki so posebno dragocene, ker jih je napisal tehnik. O tehnikih smo namreč že precej časa mislili, da so se zaprli za vse kulturno, da žive le še za svoj strogo specializiran poklic, ki pa vendarle ni univerzitalen. Tako se nam zdaj odpira možnost dialoga in sinteze, ki mora današnji vedno bolj tehnični svet v pravilni meri oplemenititi s kulturo.

Toda članek ing. Gabra odkriva nekatere očitne slabosti. Predvsem bi opozorila na pomanjkanje trdne terminologije. Ali je umetnost res preprosto, jasno pisanje, ki ne predstavlja izmišljenega sveta v preživelih idealih umrlega življenja? Je umetnost res resničnost trenutnega življenja? Že iz moje gornje teze o družbeni kritiki in eksperimentu izhaja, da je umetnost estetska in humanistična podoba sveta, skozi vse dobe in pri vseh narodih! Ob tem ostaja kultura nekaj mnogo splošnejšega in širšega, a tudi na to ing. Gaber ni dovolj pazil. Kulturo lahko doseže vsakdo, ki se trudi, razume, upa; umetnost ustvarjati pa more le talent. Velik razvoj znanosti je rodil tehniko, po njej tehnokracijo. Danes so tehnično znanost v bistvu zamenjali tehnokrati, torej birokrati v proizvodnem procesu, medtem ko so kulturnike v glavnem prerasli kulturokrati, birokrati v kulturi. Umetnost je zamenjala *mass culture* s kičastimi neumetniškimi filmi, TV, radiom ali pogrošnimi knjigami, produciranimi na tekočem traku.

Umetniški proces pa ostaja po vsej svoji resničnosti težko in zahtevno delo. Vem, da zahteva tudi resnično znanstveno delo izredne izšolanosti, izredne marljivosti in izredne stanovitnosti, pa tudi silne

prožnosti duha (in ni, da bi to podcenjevali), a vse to velja tudi za umetnika, za sodobnega tembolj. Dandanes mora biti umetnik resnično universitas, ko se je svet tako zdobil na specializacijo in stroke. Prav umetnost mora skupaj z religijo in filozofijo ustvarjati zavest celovitosti in enotnosti sveta, ki bo v naslednjih stoletjih izvršena bržkone v gospodarskem smislu tudi v praksi. Umetnost mora odpravljati današnjo razbitost in odtujenost človeka lastnemu svetu, mora biti v oporo vsakemu bravcu dobre volje — naj bo ta kulturenik ali kmet ali tehnik.

Ing. Gaber podaja nekoliko površen pregled umetniških zvrsti, od kiparstva in slikarstva tja do literature. Tu naj omenim, da kora literatura vzporedno s sodobnim slikarstvom in kiparstvom, ki le ni vedno zmazek in kič, pa naj bo še tako nerazumljivo. Ing. Gaber tudi precej površno govori o umetniškem procesu, v katerem nastaja umetnina. Sploh je čutili neko ironijo na račun sodobne umetnosti, in vendar je tudi danes potrebno jasno ločiti umetnost od ne-umetnosti.

Umetnost teži v to, da z vedno novimi metaforami in simboli razvozljava resnico življenja, da človeka opozarja na svetove, ki bi jih drugače prezrl ali preslišal. Umetnost v svoji zadnji konsekvenci očiščuje in plemeniti. Tudi danes.

Svet Joyceja, Musila, Kafke ali Prousta gotovo ni več klasično umirjeni svet Goethejev, vendar pa je izrazito sodoben in nov. Kandinsky ni več Rafael, Wotruha ni Praksiteles, Webern ni Chopin, filmi novega vala niso več Križarka Potemkin. Svet se je pač spremenil, svet je kljub krizi napredoval, saj vedno bolj odpira možnosti, kot jih je napovedal Goethe v Faustu.

Seveda se pri vsem tem rojevajo važni problemi. Drži, da mora umetnik poznati trenutni duh ljudske konvencije. Tu gotovo velja zahteva ing. Gabra, ki kar kliče po večjem razumevanju tehnikovega sveta, njegovih muk in problemov. Vendar ni smisel umetnosti v prilagoditvi tehniškemu (kot sedanjemu najmnogičnejšemu) svetu, temveč v prerasti tega sveta v tehniko, religijo, filozofijo, znanost vsebujoč kulturen univerzalen nadsvet. Res je, da je današnja umetnost težko dostopna, navidezno razbita in da je epigonstvo današnje umetnosti prav tako nedostopno in razbito, vendar je perspektiva sodobne umetnosti kljub temu v vztrajnem izpopolnjevanju zveze med družbeno kritiko in eksperimentom. Tako pomeni določena nekomunikativnost sodobne umetnosti v resnici zgolj zrealno sliko trenutne izoliranosti in nekomunikativnosti človeka v vedno bolj potrošniškem ne-človeškem tehnokratskem svetu. Vendar sodobna umetnost, ki se vedno krčeviteje približuje v manj abstrakten, bolj realen svet, tudi skozi to nekoliko težko dojemljivo strukturo zida nadstavbo, katere naloga je odpravljanje trenutne krize v svetu. Prav drastificiranje sodobne resničnosti, prav absurdno slikanje trenutnega položaja, kažeta plastično in učinkovito podobo naše stvarnosti. Odpravo zlega stanja pa bo morda prinesla današnje stanje odkrivajoča projekcija proti celovitosti, umirjenosti, notranjemu humanitarnemu razponu, skratka proti trdni notranji etiki in estetskemu dožemanju sveta.

Mislím (in tu bi ing. Gabru odgovoril kot kulturni delavec), da je naloga tehnikov in kulturnikov prav v tem, da svoja medsebojna spoznanja kar največ izmenjujejo, da tehnikov svet čim bolj prepletajo s kulturo, prav tako — kot v umetnosti že dolga leta ves razvoj vedno bolj teži v večjo analizo, psihoanalizo, zgodovinskost, skratka v večjo in bolj precizno znanstvenost. Prav to pa dela sodobno umetnost po neki plati težje dostopno; tudi znanstvenost je torej ena izmed rakastih ran sodobne umetnosti, ki morda širšemu krogu občinstva še ni dovolj razumljiva.

Razvoj tehnike bo omogočil človeštvu lažje in manj izčrpajoče življenje. Hkrati s razvojem tehnike pa bo moralo biti vse naše stremljenje usmerjeno tudi v vedno večjo kulturizacijo vseh slojev človeštva. Tehnokrata bo moral zopet zamenjati tehnik, kulturokrata pa kulturnik. Z bojkotom vse lažne kulture, ki nam jo ponujajo v kinih, knjigah ali na slikah, bomo morali s spretno vzgojo usmeriti pozornost množic v smer, ki jim je sedaj več ali manj zaprta: v pravilno razumevanje umetnosti (in to tudi sodobne), ki ni le igračkanje, temveč izrazit produkt najresnejšega duhovnega dela, ki pa ni priučljivo, ampak zahteva talent, lahko rečemo, talent po milosti božji.

Za pravilno razumevanje sodobne umetnosti je potrebno razumevanje estetike, a tudi psihologije in sociologije, da ne govorim o drugem. Zato ne bo umetnost — kot v resnici nikoli ni — služila razvedrilu in zabavi, temveč izpopolnjevanju in plemenitenju, do tja pa je kljub perspektivam, ki govoré o ponovni večji umetniški razumljivosti in jasnosti še zelo dolga pot.

Naloga vseh sodobnih kulturnikov (torej tudi slovenskih zamejskih in kroga pri Meddobju) je v odpiranju kulturizacije, ki mora končno priveriti svet tudi na področju ločnice kultura-tehnika do ponovne večje enotnosti. Vedno bolj nam mora v zavest prihajati spoznanje, da je svet skupnost, a to ne le gospodarska, človeška ali politična, temveč tudi skupnost tehnike in kulture. Bodočnost zahteva aktivno delo na obeh straneh; kulturniki zahtevamo od tehnikov samo nujno spoštovanje našega dela, pa odprtost v naše probleme.

Konec koncev pa: umetnost ne bo nikoli dostopna vsem ljudem. Tudi bi pomenilo umetniški konec načelo, po katerem se mora umetnik podrejati krogu občinstva. Občinstvo formirajo predvsem umetniki in revije, vse drugo lahko pomeni kulturno smrt.

Ing. Gabru moramo biti hvaležni, da je na svoj način načel eno najvažnejših sodobnih vprašanj, tudi mu moramo zagotoviti naše razumevanje njegovih umestnih pripomb. Pač pa je treba neizprosno pokazati na vse nepravilno in površno; to pa je tudi pogoj za dialog in ne za brezuspešni monolog, ki ga je prepolna vsa naša zgodovina s tragičnimi zaključki v bližnji preteklosti.

Lev Detela

Tehniki težko pišemo o stvareh, ki so izven našega območja. Treba je govoriti v jeziku, ki ni tako precizen, kakor je naš in je zato nevarnejši. Tudi naš način vrednotenja življenjskih komponent lahko postane zaradi našega dela kaj hitro preveč specializiran, kar recimo okrnjen. Podajamo se na nevarna pota. Pisec članka „Tehnika in kultura“ v zadnji številki Meddobja se morda tega ni zavedal. Ne vem, kaj bodo umetniki sodili o njegovih mislih. Dvomim, da bi se vsi tehniki z njim strinjali.

Vprašanje tehnike in kulture je pereče in od rešitve tega vprašanja je odvisna bodočnost sveta. Toda, zdi se, da je celotni problem predvsem v dejstvu, da človeštvo zadnja desetletja ni bilo in ni zmožno sproti asimilirati, prav vrednotiti in v sebi nekako pomiriti učinkov velikanskega tehničnega napredka. A kar je še bolj nevarno, je to, da se je tehnik zaradi civilizacijskih uspehov začutil — morda čisto podzavestno — v svojem poslanstvu več vrednega od umetnika ali pa vsaj enakovrednega. Odtod njegova drža superiornosti v tem dialogu ali pa premalo resno bližanje kulturnim problemom. Razvoj bo lahko še nekaj desetletij kazal tehniko kot vidnejšo, aktualnejšo ali celo več vredno komponentno življenje, in vendar, če bo svet hotel obstati, bo tehnika nujno vedno morala igrati drugotno vlogo. Bo držala misel Ortega y Gassetja v „Meditación de la técnica“: „Por definición, el técnico no puede mandar, dirigir en la última instancia. Su papel es magnífico, venerable, pero irremediabilmente de segundo plano.“

Rešitve lahko pričakujemo od kulturnika, ki ne bo zaničeval tehnikovega dela, predvsem pa od tehnika, ki bo jasno ločil svoja področja od drugih in spoznal poslanstvo kulture v najširšem pomenu besede ter se ji približal.

Rad bi omenil samo nekaj pomislekov ob zgoraj omenjenem članku in še to le ob treh trditvah.

I. — Glede vprašanja, ali sme umetnik oddati — ali celo prodati — izdelek, o katerem ve, da ni dognan (nekaj, kar bi baje na tehničnem področju bilo povsem nemogoče, da se dogodi).

Za umetnika je delo vedno neuspeh, ker ga primerja s prvotno zamisljivo. Če pa hočemo govoriti o šarlatanih, ki se preživljajo s tem,

da vlečejo za nos naivne buržurje... in tehnike, pogledjmo malo na drugo stran.

V ogromni večini primerov mora tehnik vzeti v poštev dejstvo, da se bo izdelek, ki ga zasnuje, prodajal po neki določeni ceni. Že samo s to omejitvijo izgine seveda vsak govor o *čisti tehniki*. Tehnik bo tudi sprejel nalogo, čeprav ve, da izdelek ne bo tehnično na višku — kar pa ne pomeni nič drugega kot to, da bo pomanjkljiv.

Poglejmo naprej, še vedno govoreč, kakor da imata tehnik in kulturnik (umetnik) enako poslanstvo, da sta smisel in namen tehnike in umetnosti ter njuni vrednosti za človeštvo enaki, etc. — ali ni morda glede „izdelkov“ enega in drugega in pa prodaje celo prav nasprotno kakor pa trdi pisec članka? Noben resničen umetnik ne bo sprejel dela z naročilom, naj — recimo — šteti z zlato barvo, ker slika ne sme stati več kot deset tisočakov. Medtem ko resnični tehnik... Seveda tehnik se tolaži z mislijo, da bo z manjšimi stroški narejeni izdelek res sicer pomanjkljiv, toda bo zato cenejši in dostopen širšemu krogu ljudi. Toda dobro vemo, kako to opravičevanje ostane dostikrat samo upanje.

Kemik, ki dela v podjetju za lepotila in pripravlja zmesi, ki vsebujejo klorofil ali hormone in ki ve (ker ima dovolj tehničnega znanja za to), da te snovi ne bodo učinkovale tako, kakor bodoči odjemavec misli — kako je z njim?

Ali pa tehnik, ki je končal načrte za novi avto (ki se bo seveda prodajal po taki in taki ceni) in ki ve, da bodo njegovi načrti, ki zapuščajo risalno mizo, točno čez 365 dni zastareli... ko se bo pojavil nov avto, z novimi tehničnimi napredki? Poleg vsega še to: današnji avto bo čez leto dni izgubil 40% vrednosti, čez pet let 80%, čez deset let bo rariteta in če bi ga kdo kupil čez petdeset let, že sploh ne bo plačal tehnične vrline ampak samo še muzejsko zanimivost.

V resnici pa seveda sploh ne moremo — vsaj resno ne — govoriti o takovrstni primerjavi. Bilo bi do neke mere možno to storiti, ko bi vedeli, da je Michelangelo, ki mu je Bog naklonil dolgo življenje, recimo, v svojih zadnjih šestdesetih letih vsako leto sfabriciral po eno zboljšano „Pietà“...

II. — Če pojmujeemo tehniko kot smotrno ureditev in uporabo dognanih zakonov in surovin, vidimo, da se tehnik v običajnem pomenu besede ne more sličiti z umetnikom, ker so njuni delokrogi in cilji različni. Znanje za izkoriščanje poznanih naravnih zakonov je očitvidno samo sredstvo. Cilj ni nikdar tehnika sama, niti napredek tehnike, cilj je kvečjemu zboljšanje življenjske ravni določenega dela

človeštva. Tehnik v običajnem pomenu besede je predvsem posredovavec, ustvarjalni krog je pri njem zelo ozek, ker znanje aplicira, ne pa ustvarja.

Zakaj se tehnika in kultura ne moreta meriti z istimi merili? Predvsem ker sta, po mojem, v dveh pogledih bistveno različni. Kultura se kopiči, tehnika z novim polagoma nadomešča staro. Skratka: danes se ne borimo več z orožjem, kakor so ga rabili špartanci, še vedno pa in z enakim zanimanjem gledamo grško dramo.

Tehnično delo je vedno bolj minljivo kakor kulturno in vsebuje absolutne vrednosti samo takrat, ko res doprinese kaj novega k razvoju tehničnega znanja. Pa še takrat bo samo stopnica v sklopu lestve, ki sloni na prvem orožju in na prvem kolesu in katere vrhni del se danes dviga že izven zemeljskega območja. (Na tem področju deluje tehnik-raziskovavec, to je znanstvenik, in je tu res neprimerno več ustvarjanja kot pa pri tehniku-posredovavcu, kajti raziskovavcu je cilj znanost sama. Vendar pa tudi tu delo ne nosi osebnega početka, saj morata osebnost, subjektivnost kloniti pred že obstoječimi dognanji, takoj ko pride znanstvenik do njih).

Drugo razliko bi videl v tem, da tehnični napredek sledi nekako linearno tendenco. Brez Pitagore bi ne bilo Newtona, brez tega ne bi bilo Einsteina. V umetnosti se res dá tudi delno govoriti o napredku v kaki stroki, a to le, kar se izraznosti tiče (morda tehnični pripomoček, ki dovoljuje drugačen rez v kamnu — morda!) vendar je razvoj pri umetnosti radialen, izhodišče je pred tisoč leti bilo in še danes je v istem centru. Picasso se je res lahko učil pri Rafaelu, ne moremo pa trditi, da Picassa ne bi bilo brez Rafaela ali Rembrandta. Komaj bi se dalo vzeti v pretres misel, da bi morda bil drugačen. Vsi ti so šli, vsak zase, radialno iz nekega izhodišča. Vez, ki jih druži, je cilj, namen, ne pa razvoj iz preteklosti do današnjih dni. Vsak je vtisnil svoj osebni pečat na svoje delo, kajti ta dela so bili oni sami, in niso bili le zadnje izhodišče nekega akumulativnega in kolektivnega razvoja.

III. — Zakaj bi moral umetnik ustvarjati dela, ki so dostopna široki masi ne-umetnikov? To ni njegovo poslanstvo. Niti v tem ne vidi — ali, po mojem, ne bi smel videti — cilja svojemu delu. Če bi ga pa videl, bi se svojemu poslanstvu izneveril, tako res postal šarlatan. Množica je, odkar imamo zapisano kulturno zgodovino, vedno šla za umetnikom. Ne, ker so vsi umetniki bili intelektualno višji od nje ali „napredni“, ampak, ker so vedno bili občutljivejši za duh časa. Kakšenkrat je bila ta časovna vrzel večja, drugič manjša, a vedno je obstajala. Ker se stoletja oddaljujejo od nas, postanejo po-

samezni reliefi vedno manj opazni, dokler se celi rodovi z vsemi svojimi problemi ne strnejo v gladek blok. Vendar pa pride od časa do časa iz globin zgodovine glas, ki nas spomni, da se človek ni spremenil tako, kot si danes včasih mislimo. Apelov „čevljar, k svojim čevljem“, ki se še danes tolikokrat lahko citira, je eden izmed dokazov za to.

Kaj bi tehniki rekli, ko bi ljudje zahtevali, naj delujemo na višini, dostopni in razumljivi široki publiki? Če bi nekdanji „tehniki“ na to pristali, bi bila zemlja še danes ploščata in sonce bi se vrtelo okoli nje.

Ivan Magaj

PEN CLUB — COLOQUIO DE BUENOS AIRES — 1962

To poročilo prinašamo v časih, ko je desetina afriških rodov pričela s svojim državnim življenjem in pri mednarodnih forumih zahtevala pomoč za lastno kulturno afirmacijo — ter ko se je slovenski PEN odrekel samostojnosti.

„Rojstvo skupne svetovne kulture pa ne pomeni smrti narodnih kultur. Imeli bomo skupno svetovno kulturo, narodno kulturo in lokalno kulturo in posamezniki bodo mogli biti deležni vseh, ne da bi prišlo med različnimi kulturami do navzkrižja. Dá se biti istočasno Danec, Skandinavec, Evropejec, Zapadnjak in Človek. Jasno, da je najvažnejše biti Človek.“

*(Arnold Toynbee: Pogoji za univerzalno kulturo.
— Buenos Aires, 1962).*

PEN Club, katerega sestanke je Paul Valéry nekoč imenoval „laične koncile“, je svoj zadnji razgovor organiziral v Buenos Airesu (3. — 10. X. 1962). To mesto ni zdaj prvič pozdravilo „caballeros de la pluma“. XIV. svetovni kongres Pena (1936) je tu zbral elito tistega časa in, kakor je razvidno iz kronik, ni doslej še noben javen dogodek vzbudil med široko publiko tolikega zanimanja kakor prav to srečanje. Bili so nepozabni dnevi, kakor je ob slovesu rekel Georges Duhamel. Misli Stefana Zweiga so s tesnobo napolnile dvorano: „Ne gre samo za usodo nemških umetnikov, gre za celo Evropo...“ Emil Ludwig je dejal, da more mirno zatrditi: dotlej še noben kongres intelektualcev ni žel tolikega zanimanja po svetu. (Po kongresu je izšlo po svetu šest knjig, ena v japonščini. Branimir Livadić je v Jugoslaviji izdal vtise o kongresu). Iz arhiva pa je tudi razvidno, da je o kongresu izšla vrsta študij v Beogradu (Vladeta

Popović), Calcutti, Žencvi, Parizu, Rimu, Varšavi in stotina ljudi je o njem pisala članke, od Emila Ludwiga pa do Pavla Golie...

Tokrat je šlo le za razgovor, na katerega so bili vabljeni vidnejši ustvarjanci na tej strani železne zavese: Aldous Huxley, Graham Greene, Stephen Spender, Salvador de Madariaga, John Dos Passos, Ignazio Silone, Arnold Toynbee, Wladimir Weidlé, Alberto Wagner de Reyna, Efrain Cardozo, Ricardo Latham, José Antuña, Jean Cassou, Michel Butor, Alain Robbe-Grillet, André Maurois, Carlos A. Erro, Leon Dujovne in Marcos Victoria. — Huxley, Greene, Toynbee in Maurois niso mogli priti osebno, a so poslali prispevke v branje in debato.

Teme razgovora: Vloga kulture. Pogoji za univerzalno kulturo. Odnosi med kulturo in družbo. Kulturnik in njegove dolžnosti do družbe. Poslanstvo pisatelja v sodobnosti.

Otvoritvi je predsedoval minister za vzgojo in pravosodje, prisostvovali so pa tudi rektorji univerz ter člani diplomatskega zbora. Uvodne govore so imeli predsednik argentinskega Pena Antonio Aita, Jean Cassou ter John Dos Passos. (Imena in jeziki: Aita je govoril francosko, Cassou po špansko in Dos Passos po angleško...) Aita je govoril o nastanku teh razgovorov, katerih cilj je medsebojno spoznavanje, predvsem pa razmišljanje o vsakokratnih problemih, ki razburkavajo dobo. „Naša dolžnost je boriti se za svobodo, braniti jo tako, da bo kultura mogla imeti v družbi vlogo, ki ji je bila dana“. Cassou je govoril o mladih in malih narodih, ki iščejo svojo dušo, pa tudi o starih, ki pojejo, in še o onih, ki ne morejo peti. „So časi, ko ljudstva zaradi velikih dogodkov ali velikih ustvarjavcev prejmejo svoj zgodovinski krst. Toda zgodovina je dvolična vladarica, nagnjena k dobremu in slabemu, kar vidimo zlasti v našem stoletju, ki je odkril toliko perversnosti. Mnogi narodi se morajo umakniti iz te lažnjive zgodovine, iti v globine če že ne upanja vsaj čakanja, v molčeče megle podzemlja, ki jih Unamuno imenuje intro ali sub-historia“. Pri tem delu imajo pisatelji svoje mesto. Dos Passos je govoril o različnih vrstah razgovorov: o nemem, kakršnega je pred dnevi doživel med „divjaki“ ob gornji Amazonki, pa o takem, kjer bo govora o dobrem, lepem in resničnem, a tudi o tem, da umetnost, ki prinaša katarzo v starem aristotelskem smislu, ni luksuz.

Samo Huxleyev tekst (*Literature and science*) bi zavzel pol naše revije. Nemogoče je, čeprav v še tako grobi meri, prikazati celotno vsebino vseh prispevkov in razgovorov. Ustavili se bomo samo ob problemih, ki so jih tako sodelujoči kakor publika občutili kot najbolj aktualne.*

* *Kompletni zbornik prispevkov ter debat še ni izšel. Tajnik PEN Kluba v Argentini g. Lysandro Z. D. Galtier je iz prijaznosti posodil originalne tekste, ki so poleg zapiskov poročevalca dali ogrodje tsnu spisu, za kar mu uredništvo na tem mestu izreka zahvalo.*

HUXLEY je definiral razliko med znanstvenim in pesniškim izkustvom. — „Vsak umetnik mora izumiti svoj lastni nevsakdanji jezik; ta mu naj dovoli vsaj delno izraziti izkustva, ki jih besedišče in pa sintaksa vsakdanjega jezika nista zmožna izraziti. 'Donner un sens plus pur aux mots de la tribu', je naloga vsakega pisatelja. Samo s svojevrstno kombinacijo besed more na kak način poustvariti, na simbolični ravni, osebno izkustvo v vsem svojem bogastvu, s svojsko in enkratno singularnostjo ter istočasno to izkustvo priobčiti tudi drugim.“ — S primeri iz Hesioda (Opravila in dnevi), iz *De rerum natura* Lukrecija ter Vergilovih *Georgik*, je razvijal misli o dveh kulturah: o literarni in znanstveni, o eni bolj ter drugi manj privatni, o prvi subjektivni ter drugi objektivni. Govoril je o nujnosti združitve interesov v ustvarjavcu za obe ti kulturi. — „Kaj se je zgodilo s pesništvom v naši dobi zmagovitega pohoda znanosti in tehnike? Koliko so izredni dogodki zadnjih treh generacij z raziskavanjem, izkustvi, izumi ter njih uporabo, vplivali na bistvo pesništva: Tematika nove poezije je povsem enaka stari, stare meje se niso razširile. V pesništvu bi prišlo do nečesa novega, če bi mogli priti do zadovoljivih metod, kako uporabiti znanstvene abstrakcije. To pa ni uspelo.“ — Prav vse stvari se lahko povejo v eseju in tako rekoč vse spada v roman: od subjektivnih izkustev — naj so še tako intimna — pa do razmišljanj o zadevah javnega značaja. — Inteligentni znanstvenik, ki prisluhne umetnikovim osebnim izkustvom, se strinja z inteligentnim pisateljem, ki prisluhne govoru znanstvenikov. Sodelovala bosta, da zgradita skupno filozofijo.

DOS PASSOS (*The duty of a writer in the 20th century*): Predvsem je dolžan vedno govoriti resnico. Tisočkrat in v vseh jezikih je bilo to rečeno, vendar trditev ni nič izgubila na veljavi. Dejstvo, da kljub ponavljanju ohranja svojo vrednost, kaže, da se vsi zavedajo važnosti resnice: tako ti, ki jo iščejo, kakor oni, ki jo nalašč skrivajo. Doslej so še vsi veliki iskavci resnice v zgodovini končali s smrtjo. To nekaj pomeni. Na drugi strani: odkar je človek zaživel v organizirani skupnosti, skušajo „Führerji“ z lažjo voditi življenje tako ročnih kakor umskih ustvarjavcev. Laž se rodi z lahkoto, rojstvo resnice je težavno. Odtod rezultati. — Zgodovina nam vedno govori o nevarnostih, katerim so bili izpostavljeni ljudje, ki so hoteli iskati resnico. A šele danes v dobi masivne vzgoje in masivnih občil (TV, radio, tisk, kino) se zavedamo, kakšna je težava pri odkrivanju resnice in nje posredovanju. „Ni verjetno, da bi analfabet in pa popolni nevednež v davnini mogel misliti, da gre za kozo, če je šlo za prašiča. Danes, ko so nam razne skrivenčene doktrine, ki jih sebi v prid razširjajo avtoritete radia in TV, popačile duha, je to bolj močno. Danes zna univerzitetni izobraženec čisto mirno povedati: če se vam tisto zdi prašič, so temu krive razne psihološke napake v nas. Ne ho sicer naravnost trdil, da je žival koza, a vam bo govoril o razpravah, ki dokazujejo, da se — z epistemološkega stališča gledano — najdejo v tej živali značilnosti, povsem podobne kozjim.“ — V intelektualizmu je nevarnost. Resnica je vedno odkritje.

Odkritelji vedno najprej stvar vidijo, potem ji šele dajo ime. Za intelektualca ima že vse svoje ime. V tem je težava. — V sodobni birokratski družbi postajajo intelektualci vedno močnejši razred, kajti zalagajo „šefe“ s *slogani* in iluzijami, ki omogočajo obvladati široke ljudske množice. Možno je, da se bo dvajseto stoletje imenovalo stoletje intelektualcev. Toda kolikor bolj se intelektualci opijanajo z močjo, toliko manjši je njih vpliv na civilizacijo. — V knjigi *La trahison des clercs* beremo, da je „človeštvo vedno delalo slabo, a častilo dobro“, a najdemo na koncu stavek: „Lahko rečemo, da moderna Evropa dela slabo in da tudi časti slabo“. Ne samo Evropa. In temu so krivi intelektualci. — Če je prva dolžnost pisatelja, da vedno govori resnico, mora, še preden si nadene to nalogo, osvoboditi svoje misli zavor ideologij (kakršnekoli so, čeprav navadno predstavljajo pogoj za svetni uspeh). Otrsteti se mora intelektualizma in iskati samo eno: odgovor na tesnobno Pilatovo vprašanje, ponavljajoče se skozi stoletja: Kaj je resnica?

TOYNBEE (Conditions for a universal culture): Kultura vsebuje religijo, ustvarjalno umetnost ter iskanje spoznanja. Tako definirana je končni cilj človekovega življenja. Ekonomija in politika imata vrednost, kolikor sta sredstvo za doseg kulturnih smotrov. — Danes potrebujemo univerzalno kulturo, kajti človeštvo se razvija v smeri ene same družine. V tem je, brez dvoma, tudi edina možnost, da izbegnemo množičnemu samomoru v atomski dobi. Rojstvo skupne svetovne kulture pa ne pomeni smrti narodnih kultur. V bodočnosti bo večina prebivavstva dospela do dvojne, trojne kulture. Imeli bomo skupno svetovno kulturo, narodno kulturo in lokalno kulturo in posamezniki bodo mogli biti deležni vseh, ne da bi prišlo med različnimi kulturami do navzkrižja. Dá se biti istočasno Danec, Skandinavec, Evropejec, Zapadnjak in Človek. Jasno, da je najvažnejše biti Človek. — Vsako človeško bitje ima sposobnost, čeprav še tako majhno, za kulturno ustvarjanje. Sposobnosti posameznikov so seveda zelo različne. Veliki dogodki v kulturni ustvarjalnosti so le bili posledice dela maloštevilnih. Družba je mreža odnosov med posamezniki. Kultura pomeni skupnost in enakost načina življenja v skupini ljudi, ki so socialno med seboj povezani. Kultura in družba ne moreta živeti ločeno, vsaj v človeškem življenju ne. Možno je, da imajo socialno organizirane žuželke družbo brez kulture. Kultura se seveda predaja preko vzgoje in ne po fizičnem nasledstvu. Čim širša pa je družbena mreža, tem težji je problem medsebojne komunikacije. Zato bi v naši velikanski sodobni družbi vloga pisatelja kot tolmača in posredovavca morala biti važnejša kot kdajkoli prej. — Vsako človeško bitje ima splošen dolg do človeštva in preko človeštva do Boga, do Absolutnega, do Nirvane, Brahme ali kakršno ime uporablja za to, da označi duhovno prisotnost v vesoljstvu, višje od človeške narave. Namen in smisel človeškega življenja je v stiku s to višjo duhovno prisotnostjo in v tem, da skušamo živeti z njo v harmoniji. Delo nima smisla niti vrednosti, razen če je sredstvo za doseg tega cilja. — Žal smo v zapadnem svetu dosegli visoko civi-

lizacijo in sicer s pomočjo specializacije, kakršne svet doslej ni poznal. „Kadar pa pride specializacija do takih meja, jame dehumanizirati in to je kvarno, kajti 'brez vizije človeštvo pogine'.“ — Intelektualec je šel po isti poti kot delavec: zdaj se nahaja v nevarnosti, da zgubi značaj člana družbe in morda celo pravico imeti svojo dušo. Za ustvarjavca — naj je njegovo polje znanost, umetnost ali religija — je ta specializacija lahko usodna. Poslanstvo ustvarjavca je priti do studentev duhovnega življenja za dobrobit ljudi, ki žive krog njega in ki so manj ustvarjavni. Da more to doseči, je nujno, da je celotno in polno človeško bitje, ne pa čebela-delavka ali avtomat. Če je v današnjem svetu prišlo do *trahison des clercs*, ni vse krivde pripisovati intelektualcem. Intelektualci (Toynbee govori, kakor da odgovarja Dos Passosu, čeprav ni mogel vnaprej poznati njegovega prispevka) — so bili do neke mere žrtev splošne težnje naše družbe, ki se nagiblje k profesionalizmu, specializaciji, sistematizaciji in mehanizaciji, proti katerim se niso znali boriti. Danes smo dospeli do točke, kjer je življenje družbe tako zamotano in nevarno, da so možnosti svobode posameznika skoraj popolnoma izginile. — Mislim, da potrebujemo nov verski prepoved — morda v novi obliki in prcstega sleherne tradicije, ki nam bo pomagal znova najti celotnost in enovitost življenja, ki smo ju izgubili in brez katerih ne moremo živeti.

WEIDLÉ (La parole de l'écrivain dans le monde contemporain): Beseda je tisto, kar je najbolj človeškega v človeku, in pisatelj je nje glasnik: nje gospodar pa tudi suženj. — Že nekaj časa mučita pisatelja dve skušnjavi: da bi imel svoj jezik za neučinkovit in starinski, ko ga primerja z jezikom znanstvenika, in pa, da bi se čutil samo umetnika, pisca „umetnin.“ — (Govoril je o izumetničevanju izrazov, o mislečih strojih, o logičnem pozitivizmu v jeziku — o slepih ulicah): Vse te teorije so napačne, a imajo vpliv v literaturi, umetnosti in znanosti, kakor da so pravilne. Tako pesnik, kakor slikar ali glasbenik in tudi zgodovinar, kritik ali filozof dopustijo, da jim upadajo sile, ne toliko zaradi zaničevanja ali očitkov kakega znanstvenika ampak kakega filistra, sužnja kakšne znanstvene in napredne ideologije. — Prisotnost besede kot komunikacije ima v umetnosti uporabnost in vrednost, da je ni mogoče preslišati. Na raznih področjih se govori, kako nadomestiti umetnika, o eksperimentalnih metodah, toda v poeziji je področje drugačno. Tako „beseda in svobodi“ italijanskih futuristov, kakor „beseda, ki sama zadošča“ ruskih futuristov ali avtomatska pisava, ob kateri se navdušujejo surrealisti, pomenijo bolj propad, kakor pa pridobitev. Besede, naj nam je všeč ali ne, hočejo nekaj pomeniti in so samo zato tu, da sprejmejo neki pomen. Tako je, odkar jeziki obstajajo. Popolnoma nerazumljiva pesem je zanikanje pesmi. Če bi ne bilo tako, bi recitacija Kalevale v originalnem jeziku imela na ljudi isti vpliv kakor Cid, pa čeprav ne bi znali finsko. — Človek brez glasbe, brez vseh umetnosti — je še vedno človek. Brez besede ni več. Beseda pritiče človeku in ne samo umetniku, ki je v človeku. Pisatelj, branivec jezika, mora imeti

pred očmi ta veliki človeški zakon, mnogokrat pozabljen: jezik se ne izumlja po mili volji.

ROBBE-GRILLET (L'écrivain et la société): Sartre, eden izmed tistih, ki se udinjajo, prikazuje vrednosti samo svoje dobe in za svojo dobo ter s tem nujno omejuje vrednote same in jih pretvarja v sredstvo. Pisateljeva naloga pa ni samo izražati ideje, ampak jih tudi ustvarjati. Strinjam se s tem, da je vsak pisatelj politik in da kot tak pričakuje, da bo njegovo delo pripomoglo rešitvi problemov njegove dobe. Toda način njegovega dela je drugačen. Čeprav se zdi, da pisatelj živi ob robu dnevnega dogajanja, potopljen v svoje delo, je vendar globoko zainteresiran v dogodkih in njegovo delo je, kajpada, tesno povezano z družbo. A kaj naj ima to opraviti, recimo, z dejstvom, da so se udinjani pisatelji kakor Sartre čudili, kako da v filmu *Preteklo leto v Marienbadu* ni govora o alžirski vojski? — Pisatelj kot državljan živi v sodobnosti. Nima pa nobene dolžnosti do sodobnosti, kajti umetniško ustvarjanje se dogaja ob robu in je zato po svojem bistvu izven dobe. Izraža se s simboli, ki kažejo v bodočnost. — Robbe-Grillet je nadaljeval, da ne razume niti besedice, ko razpravljajo o njegovi umetnosti, češ ali je umetnost ali pa larpurlartizem. Ko so prvič predvajali *Marienbad* in so kritiki očitali Resnaisu, da s tem filmom ni zavzel nobenega stališča, je režiser odgovoril: Prav toliko sem se udinjal, kolikor sem se s *Hiroshima, mon amour*, samo da na striktni ravni filmskega izražanja.

CASSOU (Les intellectuels devant les puissances): Naloga pisatelja je, dati svetu smisel, orientirati ljudi, ustvarjati civilizacijo. Poleg tega pa ima kot izobraženec še nalogo vrednotiti vse, kar temelji na soočenju idej, ki so gonilo človeškega ustvarjavnega stroja. Kako daleč je naša doba od tega, kar si je namenila biti! Zakaj? Ker se nahaja v rokah državnih sil in ker državne sile nujno nagiba oblastiželjnost. — Ljudske revolucije naše dobe, katerih moč in celo nasilje sta bili osnovani na načelih pravice in svobode, so se hitro spremenile v institucije sile, še več, v policijske institucije. Te sile se borijo proti inteligenci tako, da se borijo proti njenemu govoru, jeziku, ki ga človek uporablja, kadar išče ali kadar hoče izraziti resnico. Državne sile niso nikdar nehale uporabljati laži, da so svoje delovanje lahko zakrile ali pa ga olepšale. Vsa moderna zgodovina državnih sil je pcešana s prijetnimi in dekorativnimi lažmi: razni patriotski procesi; obtoženci, ki priznavajo zločine, ki jih niso zagrešili; dve vojski: ena imenovana „vojska nevmešavanja“, druga „vojska pomirjevanja“... Pa to ni vse. Državne sile se norčujejo iz inteligence in njih načel celo tam, kjer gre za najbolj človeška načela, za vprašanja najbolj vzvišenih moralnih imperativov. Državne sile imajo tudi poseben užitek, da si nadenejo ideološke okraske. Toda danes dve največji državni sili, ki se zaradi njune rivalitete preko sveta širi grožnja pogina, pravzaprav niti ne predstavljata ideologij, katerih nosivki — kakor trdita — sta. Ekonomsko živita v nasprotnojučih si sistemih, v kapitalizmu in socia-

lizmu, in obe lahko pokažeta pozitivne dosežke, kar se uspehov pa tudi osebnega zadovoljstva tiče. Moreta tudi z vso pravico pokazati svoje prednosti in napake nasprotnika. Toda na ideološkem torišču njun dialog že ni več resen, vedno dvoumnejši in nedoslednejši je. Kajti če se ZDA hvalijo, da skrbijo za obstoj in veljavo pravice, ki ju Vzhod ne pozna, ne morejo trditi, da se njih politične in finančne metode, ki jih uporabljajo njihovi trusti v latinskoameriških deželah, strinjajo z načeli svobode. In po drugi strani je prav tako jasno, da za revolucijo, njene motive in cilje in za rešitev delavstva niti najmanj nista potrebna stud in sramota, ki sta okrvavila Sovjetsko Rusijo, ki pod imenom marksizma uvaja pri svojih satelitih isto kolonialno politiko, kakršno očita Sev. Ameriki na njenem območju. Jasno je, da socializmu ne koristijo smešne omejitve umetnikom in pisateljem, kakor mu tudi niso služili moskovski procesi in budimpeštansko klanje. Konec koncev: tu ni idejne borbe, niti ne borbe inteligence, tu gre za borbo dveh imperijev. — Vsak človek je potencialen zločinec. Oblastnik še prav posebno: ima večjo moč, da zakrivi zločin, in njegov zločin ima lahko neizmeren obseg. Čeprav je brezuspešno obtoževati take zločine, ne smemo tej dolžnosti izbegniti. Danes, ko si državniki grozijo z bakterološkimi in atomskimi vojskami, ki bodo uničile ves svet, je pisateljeva naloga, ne da si umije roke, ampak da vpije v puščavi.

MADARIAGA (El escritor y la sociedad en que vivimos): Umetnik je, kdor zna materijo prisiliti, da izrazi njegovega duha. Slikar mora obvladati barvo, pisatelj besede. Umetnikov odnos do življenja je kontemplativen in pasiven, to se pravi, da je umetnik predstavnik tretje oblike spoznavanja: poleg *dejanja* in *misli*, katerih prototipa bi bila *državnik* in *filozof-znanstvenik*. Čeprav se te oblike med seboj lahko prepletajo, v vseh treh velja isti zakon: zvestoba lastnemu cilju. Vsaka teh form ima svoj specifičen kriterij. Duševno stanje umetnika, ki ga sili k ustvarjanju, mora biti zgolj estetično, toda isto duševno stanje bo več ustvarilo, kolikor bogatejše bo po izkustvih in mislih. — Ko pisatelj ustvarja, prost vseh moralnih in intelektualnih kriterijev, odpira nove vrele, ki bodo prenovili pojme dobrega in resničnega. To delo pa ni mogoče, če se pisatelj zapre v slonokoščen stolp. Od vseh umetnikov je pisatelj najbolj dolžan uđinjati se in to vedno, razen, kadar bi vedel, da s tem tvega svojo svobodo. Svoboda je namreč *conditio sine qua non* vsakega ustvarjalnega dela, njegovo bistvo. Ta zakon velja za vsako umetniško ustvarjanje, še prav posebno za literarno. Če pisatelju vodi roko kdo drug, se literarno delo rodi mrtvo. Zatorej se v dobi, ko je svoboda besednega izražanja v nevarnosti, pisatelj ne sme zakrkniti in oddaljiti od dogodkov. — In vendar se včasih dokazuje, da mora pisatelj pripadati kakemu ideološkemu sistemu, če hoče, da bo njegovo delo imelo smisel. Za argument se navajajo slavne literarne dobe, kakor so Elizabetino stoletje Anglije, španski zlati vek in pa doba Ludvika XIV. Res: tem bolj ustvarjalna je doba, čim močnejše so korenine vere, ki jo drže pokonci. Občudujemo velike

dobe — tako zapadnoevropske kakor grške in rimske — zaradi sadov pa tudi enotnosti in harmonije. Toda ta harmonija je bila spontana. Ljudje so jo živeli, ne da bi se je zavedali, in nihče ni skušal z nasiljem tega spremeniti niti česa vsiliti. Mnogi se bodo začudili: spomnili se bodo Elizabetine tiranije, tiranije Ludvika XIV, zlasti španske inkvizicije. Toda poglejmo stvar od blizu: ali so Elizabetina vmešavanja ali Ludvikovi ukazi v čem kratili svobodo Shakespeara ali Molièra? Knjižno delo se je razvijalo v popolni svobodi. In inkvizicija, trda v strogi disciplini, kar se tiče vere, ni nikdar diktirala pravil literarnemu ustvarjanju, niti ni kratila svobode razbrzdanemu satiriku, kakršen je bil Quevedo, niti tako drznemu političnemu mislecu, kakor je bil Suárez.

BUTOR (L'écrivain d'aujourd'hui): Kaj je pisatelj? Predvsem ni profesor (B. je po poklicu profesor), ki bi moral učiti, še manj pa kaj razlagati. Ne more pisati drugega kot to, kar piše. Je svoboden — a ni prost. Ni znanstvenik, ne psihoanalizira, ampak daje zunanji izraz temu, kar sam doživlja. Edina naloga mu je, odkrito pogledati v oči moralnim problemom dobe. Pisatelj je ustvarjavec in kritik istočasno. — Poslanstvo pisatelja ni v tem, da pove, kar ve, tistim, ki tega še ne vedo, ampak obravnavati stvari, ki jih bravec še morda nikoli ni vzel v pretres in ki se morda celo pisatelju samemu porajajo šele sproti, ko piše. Pisatelj odpira bravcem problem, kateremu ne predlaga rešitve, in je istočasno kritik, ki potrebuje dopolnitve s strani bravca. Med realnostjo in bravcem je most, možnost, morda edina za dialog. — Generacije se hudo razlikujejo med seboj. „Tudi zdaj te dni, ko sem poslušal dosedanje govornike, ki so brez dvoma veliki ljudje, sem venomer imel nedoločen občutek razdalje. Mnogo modrih misli je bilo izrečenih, a te so bile potrebne in v veljavi morda pred petdesetimi leti...“ — Govorilo se je o odnosih pisatelja do družbe. Teh odnosov ni, kajti pisatelj je del družbe, je tako vcepljen vanjo, da ne more biti nikakih „odnosov“. On sam je ta strašna, gnusna ali kakršna koli družba in mora objektivno izraziti stanje te družbe.

SPENDER (Observations on the writer and culture) se je skoraj popolnoma oddaljil od že pripravljenega besedila in je odgovarjal trditvam predgovornikov. — Robbe-Grillet trdi, da je njegova skrb pisati to, kar čuti. Toda ali ni pisatelj dolžan pisati o tem, kar je treba? — Butor je navdušeno govoril o istovetnosti ustvarjaveca in kritika. Morda to drži za Latinsko Ameriko, ki še ni ustvarila velikih del moderne kritike, toda v Evropi ali v ZDA je prevelik kritičen čut zameglil ustvarjavno delo pisatelja. — Avtomatizacija, ne zaradi sebe, ampak zaradi posledic, ki jih človek danes še ni zmožen obvladati, in pa tehnični napredek, sta danes največja človekova sovražnika. — Imamo resnična preroka, prav v slogu starega testamenta, Marxa in Freuda, ki sta si zamislila boljše družbo. („Če ne bi bilo marksističnih politikov, bi bilo očividno, da je Marx res hotel ustvariti boljše družbo.“) Picasso, Eliot, ustvarjavec in raznih področjih,

imajo isto misel: interpretirajo šibe napredka. S tem pa tudi že kažejo pot. — Pisatelj sicer res živi v dobi, je del zunanjih in notranjih dogodkov, vendar njegovo delo ne more biti samo v tem, da se udinja, ali pa celo samo v ilustraciji svoje dobe. Več stvari zahteva zadnje čase svet od pisatelja: med drugim, naj ima več smisla za odgovornost v družbi; spet še, naj ima politično odgovornost. Ta zahteva je dostikrat nepoštena, skoraj izsiljevanje. Vendar udinjanje ni vse. Joycejevo delo predstavlja človečansko afirmacijo velike vrednosti, čeprav se ni imel namena udinjati.

GREENE (Mission of the writer in contemporary society): Po vedati resnico v vsem, kar je možno. To sicer zveni preprosto in vendar... Govoriti resnico je težak poklic. Sokrat je umrl zaradi nje in Flaubert je bil obsojen in danes ne živimo v prav nič bolj gotovih časih. Kateri drugi poklic ima še objektivno resnico za ideal? Matematik, znanstvenik, morda duhovnik. O zdravniku si že nisem na jasnem. Prav gotovo pa ne politik, odvetnik niti bankir. Vsi ti so odvisni od laži, da morejo živeti. In vendar prav ti vladajo svet, tako kapitalistični kakor komunistični. Kakšno pravico imamo na Zapadu, da se pritožujemo nad Pasternakovo usodo? Ali smo že pozabili na Baudelaira, na Flauberta, na D. H. Lawrencea? — Priznati moramo, da sta resnica in nelojalnost sinonima. Resnica se namreč nikoli ne zadovolji. Dober pisatelj bo marsikdaj v konfliktu z avtoriteto, približno tako, kakor je navadno svetnik v konfliktu s cerkveno hierarhijo. Pisatelj mora čutiti, da je njegova dolžnost, da ga ima država za sumljivega in nelojalnega. Ne samo, da mora odbijati privilegije in odlikovanja, ki mu jih nudi država, niti zaslužiti jih ne sme. Mogoče bi smeli od države prejemati pokojnino, a še to samo v primeru, ko bi naša družina bila v nevarnosti, da umre od glada. (V takem primeru celo moralka dovoljuje krajo...) Toda moramo biti gotovi, da ne damo ničesar v zameno, prav ničesar. — Najhujši pritisk na pisatelja prihaja morda iz političnih in verskih skupin. Primer: jaz pripadam neki skupini, katoliški Cerkvi, ki bi mi kot pisatelju povzročala resne probleme, če me tega ne bi rešila moja nelojalnost. Če bi moja vest bila tako tanka, kakor je Mauriacova v *Bogu in Mamonu*, ne bi mogel napisati ene vrste. Mnogi cerkveni dostojanstveniki mislijo, da je književnost sredstvo za doseg enega samega cilja: moralna spobuda. Ne dvomim, da more biti ta cilj celo dosti višje vrednosti, kakor pa je literatura, toda pripada povsem drugemu svetu. S tem ne rečem, naj bo literatura amoralna, ampak naj predstavlja osebno moralo, in morala posameznika je le redkokdaj istovrstna z moralo skupine, kateri pripada. Robert Browning je napisal pesem o intervjuju med katoliškim škofom in ateističnim časnikarjem. Škof uporabi kot prisodobno šahovnico: „Vi imate trenutke vere, kakor imam jaz trenutke dvomov, toda jaz rajši igram na belih poljih, medtem ko vi rajši igrate na črnih.“ — Meni kot pisatelju mora biti dovoljeno, da pišem s stališča črnih in tudi belih polj: dvom in celo negacija morata imeti možnost, da se izrazita. — Vloga pisatelja je, da igra „hudičevega advokata“, da drami

usmiljenje do tistih, ki jim je država odtegnila protekcijo. Grešniki in cestninarji pripadajo vsem razredom in vsem ekonomskim plastem. Država je vedno imela interes zastrupljati psihološke studence, omejevati človeško sočutje, psovati: „galilejec, papist, rdečkar, fašist!“ deliti, da bi lahko vladala. V dneh angleške totalitaristične monarhije je bilo dejanje pravičnosti pokazati na resnični nagib dejanj Macbetha, morivca svojega kralja, in Shakespearova tragedija je za vedno spremenila naš koncept uzurpatorja. — Nelojalnost! Da bi le pisatelji mogli obdržati to edinstveno krepost! Časti, državna protekcija, uspeh, pohvala — vse to minira nelojalnost. Če pisatelji niso lojalni kaki državi ali Cerkvi, so pa v stalni nevarnosti, da so lojalni kaki lastni ideologiji, samo zato, da jih hvalijo zaradi „stalnosti karakterja“. Celó obup lahko postane oblika lojalnosti. Kako malo jih je, ki bi ob smrti mogli reči, da so izdali svoja načela ali pa jih na stara leta prekleli! Kako malo pisateljev ima srečo, da umrejo obešeni ali pred puškami. Garcia Lorca je res umrl pod rokami anonimnih morivcev, vendar svet predobro ve, da se s časom pisatelj lahko skvari, postane lojalen. (Naslednji stavek ni bil prebran:) Čast Ezri Poundu, ki je raje izbral umobolnico. — Če smo zmožni pri bravcih vzbuditi razumevanje ne samo naših „hudobnih“ junakov, ampak tudi junakov, ki so domišljavi, samozadovoljni, ki so naredili kariero, bomo nedvomno dosegli, da bo napor države, da bi speljala vočo na svoj mlin, težji. In v tem je naša sveta dolžnost do družbe: biti pečeno zrno v kolesju države. Naj so danes v sovjetskih državah dovoljeni klasiki Dostojevski, Tolstoj, Turgenjev in Gogolj, ni nič manj res, da je bilo prav zaradi njih uniformiranje ruskega duha toliko težje. Ne more se govoriti o Bratih Karamazovih z „razrednega vidika“ in če bi se kdo sovražno izrazil o kulaku, mar mu ne bi sovraštvo takoj pošlo, ko bi se spomnil simpatičnega junaka Mrtvih duš? — Pisatelj je prvi borec za individualnost človeka. Vojak, lojalen človek, predstavlja masivne pokope, atomsko bombo, skupne grobove; pisatelj pa brani tista mala prenapolnjena, nezdrava pokopališča, kjer kamniti križi čuvajo nešteto imen.

SILONE (*Lo scrittore e la società*): Kaj je ostalo od neštevilnih povojnih debat o udinjanju pisatelja? Poleg praznih besed in zmot verjetno to koristno izkustvo: v vseh diskusijah te vrste tiči nevarnost, da bi za vsako ceno hoteli priti do zaključka ali norm splošnega značaja, veljavnih za vse in mora'no obveznih — z neizogibnimi anatemi za vse kršivce. Taka zahteva je škodljiva za pisatelje in za njih delo, kajti teži k temu, da bi podvrгла mnogolično genezo literarnega dela enemu samemu zunanjemu kriteriju. — Pisateljevo socialno ali politično udinjanje je opravičljivo samo tedaj, kadar odgovarja spontanim težnjam, osebni izbihi ali osebnemu poklicu. Vsak pisatelj, ljubosumen branivec svoje svobode, pa mora začeti s spoštovanjem in brambo svobode drugih, čeprav pripadajo nasprotni šoli ali tendenci. — Dva najbolj aktualna problema: odnos pisatelja do rastoče industrializacije založniškega gibanja ter do razširitve masovnih občil in pa pisateljeva usoda v deželah, kjer vlada politična

diktatura ter v novih nacionalnih državah, ki so sprejele režim ene same stranke. Nekateri sociologi govore o množičnem človeku, ki ga je industrija kulture poneumila. Po njihovem je množica pač cbsojena, kajti kino, TV in radio so občila, ki so po svojem bistvu in ne morda samo slučajno konformistična, izenačujoča; narava njihovega jezika sama jih sili, da se obračajo na vse ljudi na splošno in na nikogar posamično. Drugi pa spet hvalijo ta *mass-media*, ki množici vendarle širijo obzorja, vzbujajo vest, jo postavljajo v stik z vsakdanjim realnim življenjem. Oboji imajo argumente v svoj prid. Po mojem je edina rešitev v tem, da sprejmemo borbo v novih pogojih, kakor nam jih nudi življenje. Naša doba je brez dvoma težka, a je naša in z njo moramo računati. Kultura množice je za avtentičnega pisatelja težak problem. Moramo se zavedeti — to je prvi korak — da ne eksistira dilema: živeti nostalgичno izven dobe ali pa kapitulirati in se predati tokovom. — Kakršnekoli so pisateljeve politične ideje, ni dvoma, da ta že po svoji funkciji pripada človeku in družbi in ne državi. Uveljavljanje avtonomije literarnega ustvarjanja pred birokratskim nasiljem je važno posebno v današnji dobi, polni totalitarističnih zased. Vsi totalitarni režimi imajo nevzdržne zahteve, da bi si podvrgli in kontrolirali vse dejavnosti državljanov, tudi tiste, ki so daleč od politike: religiozno in filozofsko vero, znanost, umetnost, navade, in to v imenu nekega višjega interesa, ki je enkrat rasen, drugič nacionalen, tretjič razreden. Gre za dominacijo, ki je ne more priznati nihče, ki se spoštuje. Pošten človek ne more prepustiti državi pravice, da odloča, ali Bog eksistira, ali je duša nesmrtna, če je neka teorija točna, kakšno slikarstvo naj mu bolj prija, kakšne knjige naj bere in kakšno glasbo naj posluša. To so njegove zadeve in ne državne. Človek je eksistirал pred državo in jo bo gotovo tudi preživel. Literarno ustvarjanje je eden izmed dokazov za dostojanstvo človeka. Dopustno je prisiliti pisatelja, da plačuje davke kakor drugi državljani, ne pa da piše propagandne tekste. Mora imeti možnost, da piše, kar mu diktira srce. Pesnikova potreba po samoti je zahteva, ki jo je treba spoštovati. Samota ni nujno znak odljudnosti, včasih more celo biti najugodnejši pogoj za občevanje s sebi enakimi. Skratka: literarno ustvarjanje se ne more planificirati. — Svobodna kultura ne more eksistirati v zasužnjeni družbi. Če so nekoč pesniki in umetniki uživali posebne svoboščine, medtem ko je ljudstvo bilo suženjsko privezано h grudi, je ta privilegij danes odpravljen. Svoboda poedincev ne eksistira več, vsi smo privezani k isti usodi. — Ne verjamem, da bi usoda novih držav mogla biti, kar se teh vprašanj tiče, izjema. Ni nujno, da mora pisatelj obleči državno uniformo, če hoče izraziti žalost, tesnobo ali upanje svojega naroda. Nobena institucija, pa čeprav je porojena iz ljudske revolucije, ne more biti pobožena, ne da bi v kratkem trpela smrtonosne učinke idolatrije. Pisatelj bo pomenil zelo malo, če ne bo predstavljal človeka in njegove bodočnosti v svobodi, če za vsako ceno ne ostane zvest načelu človekovega primata in spontanih družabnih odnosov, če ne odkloni trpanja možganov, če ne obrzi principa pravice do resnice. V tem je pisateljeva misija nenadomestljiva,

zlasti kadar gre za obrambo najbolj ponižnih, to je tistih, ki se dajo najlažje varati. Če je ta misija otežkočena ali onemogočena, bo prej ali slej vsa družba trpela.

Mladostni Salvador de Madariaga, „el presidente nato de este coloquio“, kakor ga je krstil predsednik argentinskega Pena, je v zaključnem govoru pesnel vse prispevke in debate ter nadaljeval s humorjem: edina trdna ugotovitev razgovora je bila, da pisatelj ni in ne sme biti izven družbe. Lahko harmonično živi z njo, ali pa tudi ne, (podooben mora biti možu, ki so ga pri slavljenju zlate poroke vprašali, ali je kdaj mislil na razporoko, pa je odvrnil: Na razporoko ne, na uboj pa večkrat...) vendar živi v njej. — Od umetnika se zahteva originalnost. Originalno pa je to, kar je istočasno novo in resnično. Če je samo novo in ni resnično, nas ne zanima, ker ni to, kar pravi, da je. Če je samo resnično, nas prav tako ne zanima, ker stvar že poznamo. Pisatelj pravzaprav ustvarja na zelo ozki poti in je vedno v nevarnosti, da pade bodisi v staro bodisi v nepristno. Kar se resnice tiče, bi jo pri pisateljih kazalo istovetiti s pojmom odkritosrčnosti, resnicoljubnosti. Resnični avtor je tisti, ki uporablja svojo senzibilnost z absolutno odkritosrčnostjo. Tako zadene resnico ali pa jo ima vsaj možnost zadeti. — Pisatelj mora iz konvencionalnosti, če hoče biti izviren. A tu pridemo do paradoksa: ne more iz konvencionalnosti, ki je ni. Da zareže v vode bodočnosti z novimi formami, je potrebno, da prizna eksistenco sedanjosti; če hoče iti k novemu in resničnemu, je potrebno, da vidi eksistenco sedanjosti in preteklosti, da si ustvari jasno definirano konvencionalnost, ki mu omogoča pot naprej. Z drugimi besedami: umetnik mora biti hereetik; a da pride do herezije, je nujno, da prej eksistira pravovernost. Zato je tudi popolnejši in globlji tisti umetnik, ki živi v krepko karakterizirani deželi ali kulturi, kajti tako se more njegova novost bolje odražati. Novi red predpostavlja eksistenco starega. Bohem predpostavlja buržuja, kajti brez bužujev ne bi bilo bohemov, brez ortodoksnosti ne heretikov. — Na koncu koncev gre za funkcijo pisatelja kot ustvarjavca nove družbe, kot revolucionarnega agenta svoje družbe. Novost je lahko v obliki, in vsebini ali pa v občutljivosti. Morda ni toliko razlike med obliko in vsebino, kakor bi se zdelo. Robbe-Grillet je vztrajal na obliki in res je novost oblike kljub videzu bistvena v umetnosti. Toda lahko bi se zgodilo, da je kaka novost v formi, da ji pa nova vsebina ne zadošča. Bili so umetniki, katerih sloves in slava sta obstajala v tem, da so znali zelo dobro povedati to, kar bi lahko čisto mirno zamolčali... — Mnogi so pri tem razgovoru postavili pisatelja v katastrofalni ambient, v katerem živimo. Imeli so v mislih „dvojni razkroj“, ki ga vidimo v tem stoletju. Govorili so o državnih silah, zlasti o silah dveh različnih ideologij ter o silah velikanskega tehničnega napredka. Hitra fizična evolucija, kombinirana s še hitrejšo mentalno in čustveno evolucijo — posledica radia in TV — je povzročila iztirjenje in razkroj ter ustvarila novo okolje, v katerem je staro

razpadlo, novo se pa še ni začelo graditi. — Drugi razkroj ima poreklo v treh prerokih: Marx, Freud, Einstein. Predstavljajo relativizacijo vsega, kar je nekaj v kulturi bilo absolutnega. Marx je podvrgel moralne koncepcije trenutnemu stanju družbe, relativiziral etiko, ko jo je napravil odvisno od sociologije. Freud je relativiziral etiko, ko jo je storil odvisno od spolnosti. In ko se obrnemo k Einsteinu, rekoč: Izgubili smo glas vesti, izgubili Kantov kategorični imperativ; ne vodi nas več vera, ki je baje samo oblika podvrženosti očetu; na srečo nam ostajajo še zvezde! — nam Einstein odvrne: Nikar se ne dajte voditi od zvezd, ki so zvodnice! — Tako se v svetu ustvari relativizacija, zaradi katere je Ortega y Gasset relativizem povzdignil v temo našega stoletja. („Ni tu kraj ne čas, da povem, da jaz nisem relativist“, je dodal Madariaga. „Naj mi govorijo, da se gora vidi s severa, juga, vzhoda in zahoda drugače, jaz še naprej verjamem v goro.“) Relativizem je zalil novo dobo, kakor morje, ki je pred milijoni let zalilo kontinente in se odteklo, oblike novih kontinentov pa še niso vidne. Moderni pisatelj trpi zaradi tega razkroja in zaradi možnosti, da se naš planet vsak trenutek uniči, čeprav morda samo zato, ker kak mogočnejš po pomoti pritisne na gumb... Vrnili smo se torej v tisto grško dobo, ko se je človek čutil popolnoma v rokah usode, ali kar je isto, v rokah bogov, ki so delali, kar so hoteli, ne da bi se podvrgli kakemu človeškemu kriteriju. Moderna umetnost, kakor so v tej dvorani mnogi dejali, je postala izraz te usodnosti, tega razkroja, te relativnosti in univerzalnosti časa, v katerem celo obrazi izgubljajo svoje poteze, da se ne zdijo več človeški.

V teh mislih — je zaključil Madariaga — je uspeh buenosaireskega razgovora. Ta sestanek pisateljev iz dežel svobodnega Zapada bo rodoviten ne samo zanje ampak tudi za Argentino, kajti prav v trenutkih krize nam kaže dvigniti pogled v nebo.

Misli iz obrobnih pogovorov: Dos Passos, nekaka zmes senatorja in brezskrbnega farmarja na poti krog sveta, „keep-smiling man“, je že prvi dan razbil težko, svečano vzdušje dvorane. — Na hodniku pa je celo izjavil, da je prišel na jug, ker ga je zanimala beseda *colloquio* in pa, da tako lahko napiše vrsto člankov za neki časopis. Že dolgo ne piše literature. Zdi se, da ga je sram del, ki so ga postavile med klasike severnoameriške literature.

Nov človek je: „V današnji Evropi vidim nekaj, kar bi se lahko imenovalo zametek nove civilizacije. Toda to vstajenje ni delo intelektualcev, ampak ljudi, ki so jih ti vedno zaničevali: podjetnikov, bankirjev, poslovnih ljudi.“

In vendar je star človek: mlad časnikar ga je vprašal, kaj je potrebno, če hočeš postati velik časnikar. „Branje Tacita. Težko bo kdo dober žurnalist, če ne bo prej prežrl Tacita.“

Marcos Victoria: „Film bo — po sedemdesetih letih obstoja — skupaj z radiom in TV kmalu prinesel na dan vprašanje, ali bo kultura preživela. Od poslušavca in gledavca se ne zahteva noben um-

ski napor. Vse prejme že prežvečeno. Njegova tradicija ne sovпада z nobeno kulturno tradicijo, razen če imenujemo kulturno tradicijo listo filmskih igravcev, o katerih sliši govoriti že dvajset let. Zgodovina kulture se zanj pričinja z zgodovino kina.“

Robbe-Grillet je skoraj moral odgovoriti. (Je avtor, katerega filmana dela se te dni vrtijo po mestu in je gotovo zlasti galerijski publiki bolj znan po filmih kakor pa po knjigah): „Skušal bom braniti kulturo mase. Ne bi postavljajl nasprotja *kino – literatura*. Kvečjemu bi primerjal slab kino s slabo literaturo in narobe. Celo več... *Parnska kartuzija* je bil tako slab film, da so mnogi gledavci kasneje vzeli Stendhala v roke...“

Ob istem problemu (kino – literatura) se je prvič pokazala tudi razlika v jeziku literatov-pesnikov in literatov-znanstvenikov. Robbe-Grillet (v privatnem življenju kemik, specialist za tropske rastlinske bolezni): „Kadar Victoria govori o literaturi, ima v mislih dobro literaturo. Kadar pa govori o filmu, ima v mislih slabe filme. Res je možno, da slab kino škodi dobri literaturi. Toda ali slaba literatura ne škodi dobremu kinu? Nevarnost ne grozi literaturi od kina ampak od slabe literature.“ — Victoria: „Jaz ljubim kino, tako kot vi. Morda celo bolj kot vi, kajti, kakor pravi Alfonso Reyes, človek, ki ne ljubi tudi slabega kina, ne ljubi kina... — a vse to nima nič opraviti s problemom kulture, ki ga obravnavamo.“

Robbe-Grillet („Nisem pisatelj ne po rojstvu ne po formaciji“) se čudi, češ, da je pred izidom prve knjige živel v laboratoriju in da nikomur ni prišlo na misel, da bi ga vprašal, kaj sodi o budimpeštanski vstaji ali o vojski v Alžiru. Dovolj je bilo, da je izšla prva knjiga, pa je že moral — kot nenadni intelektualec (kakor da prej ni bil!) — dajati mnenja o tem in onem manifestu, za to stvar ali proti drugi. „Hočem reči: moje mnenje je postalo merodajno šele, ko sem nehal biti inženir.“

Ne. Reči bi moral: „... ko sem bil še kaj drugega in ne samo inženir.“

Če se gradi kak most ali pa ruši in bi rad poznal zakone o napetosti lokov ali trdnosti opornikov, ne bom šel govorit z zidarjem, ki je most gradil, ampak z arhitektom. Kaj šele, kadar gre za dogodke, ki jih povzroča miselnost posameznika in kasneje miselnost množice. Na to miselnost vpliva pisatelj, ne pa inženir. „Filozof ustvari revolucijo, general“ — ali pa tehnik — „jo izpelje.“ In pisatelj je bolj brat prvemu kakor drugemu. Nemir v Moskvi vzbujaja Pasternak, ne pa uporen general ali nuklearni fizik, pa čeprav imata moč v rokah. Madžarski tragični upor se ni pričel s pozivom kakega genialnega inženirja, niti ne generala, ampak književnikov, in boj se je začel s Petöfijevimi verzji. — Problem je drugod: če bo pisatelj res tak, kakor ga zahteva Robbe-Grillet („ustvarja izven dobe in umetnost nima nobene zveze z dnevnimi dogodki“) — take zahteve so nekoč očitali „čistim“ pesnikom, a jih je na tem razgovoru postavil samo R.-G. „znanstvenik-pesnik“ — potem sčasoma ljudi niti to, kaj pisatelj misli, ne bo zanimalo...

Spender riše med zasedanjem obraze kolegov, a se redno oglašuje k besedi. Cassou je končal svoje misli o odnosu intelektualcev do državnih sil, rekoč: „Predlagam, bodimo filozofsko pesimisti, fizično optimisti — a mentalo ironični.“ — Spender: „Hm. Trideset let nas že skušajo zamotiti s tem, da je ironija izhodišče...“

Sodelujoči dobijo pred vsakim govorom besedilo v svojem jeziku, tudi če razumejo jezik govornika. Vendar pa angleške in španske govore prevajajo v francoščino, francoske pa samo v španščino. Ob svojem nastopu prosi Spender, „ker gotovo vsi njegovi kolegi razumejo angleško, naj se njegove misli ne prevajajo v francoščino.“ Dodal je — za nameček — da ne bo bral teksta, ki ga imajo v rokah, ampak da bo improviziral...

Zaključni odmevi „entente cordiale“, zadnje naplavine, priplule na južnoameriško obalo? Madariaga, „el escritor trilingüe“, ki piše v različnih jezikih in celo dle iste knjige („Ingleses, franceses y españoles“) v različnih jezikih, se hudobno nasmehne...

Pieteršnik omenja belokranjski izraz „slep me je in gluh“. Nanj sem se spomnil, ko so končali z branjem Mauroisovega prispevka (*L'écrivain dans la société contemporaine*), v katerem je avtor nakazal nekaj tem, „ki bi se na razgovoru lahko takoj razpravljale“. Niso našle odnosa. Res samo zato, ker avtorja ni bilo in „ne bi bilo primerno“? Škoda, kajti njegove misli so bile v zvezi z raznimi kasnejše stavljenimi vprašanji. Na primer, ko trdi, da je napačno govoriti o kakem napredku v umetnosti, ali pa o zastarelih oblikah. Noben moderni pesnik ni bolj genialen kakor Homer. Proust ni večji od Balzaca. Je različen. Nobena generacija ne more pričeti čisto od začetka. Res pa vsaka doba rodi lastno obliko umetnosti. In je torej razumljivo, da danes, ko se za fizika snov razbija in reducira na matematične formule, tudi slikar odklanja predmete, pisatelj zgodbo in osebe. „Novi roman“ je vreden vsega zanimanja. „Lepo je vedno čudno“, pravi Baudelaire. Vendar je vsak pisatelj v svojem času ustvaril „novi roman“. Balzaca kritiki niso priznali, Proust ni bil sprejet. *Novo* pa — že po definiciji — ne more imeti trajnega učinka. Braveci, ki so preveč navajeni na kak slog, že ne vidijo več njegove originalnosti. Da se jim zbudi apetit, potrebujejo nove okuse. Ti jim bodo nekaj časa všeč, kasneje postanejo tudi ti brezokusni. „Kar na svetu najhitreje ostari, se novosti“. (Valéry). — Tipična lastnost našega časa je, da avantgarda zavestno išče novost in misli, da je avantgarda *ad aeternum*. Avantgarda vsake dobe postane po železnem zakonu časa zadnja straža naslednje dobe. Niti Stendhal niti Virginia Woolf nista mislila: „Pripadam avantgardi“. Naša doba goji fanatičen kult nepričakovanega: strahotna skušnjava za mistifikatorje. — Pisatelj vpliv v sodobni družbi je vedno večji, kajti vedno več časa je za brezdjelje in vedno več je knjig, radijskih in televizijskih postaj. Celototalitarne vlade morajo dati v književnosti in umetnosti vedno večji prostor geniju in lepoti. Ni mogoče dolgo časa prezirati najgloblje človekove potrebe. Propaganda kaznuje s tem, da dolgočasi. Ljudem sta potrebni poezija in veličina, zato tudi

največji voditelji množic ne morejo mimo umetniškega ustvarjanja. — Pisatelj kot umetnik se ne sme udejniti nobeni stranki. Kot človek pa, kakor vsi ljudje, se nujno udejnja s svojimi deli in govorjenjem. Ko ustvarja, se uklanja samo trem zapovedim: govoriti resnico, iskati lepoto in braniti svobodo, grez katere resnice ni.

Po Butorjevem slavospevu mladosti in ločitvam generacij sta prišla do veljave dva sloga odgovora. Weidlé, resen, se ne strinja z Butorjevo razmejitvijo generacij, kajti med dvema literarnima generacijama ni bistvenih razlik. Čarovna bližina ali oddaljenost ne moreta bistveno spremeniti pojmov dobrega in zla. — Madariaga: Ta zadeva generacij je tipično francoska. Mi španci ne verjamemo v generacije, ker verjamemo v individua. Poleg tega naj se Butor nikar ne pritožuje nad mladostjo. To je bolezen, ki jo čas neogibno ozdravi...

„El maestro de la escuela objetivista“, kakor žurnalisti nazivajo Robbe-Grilleta, je izven okrilja Pena nekje analiziral značilnosti pripovedovanja v 19. stoletju, ki so pač ustrezale občutju in miselnosti tedanjega človeka in zgodovinskim okolnostim, ki so različne od današnjih. Danes pisec ne more uporabljati istih izraznih sredstev, kajti spoprijeti se mora z okoljem, razmerami in odnosi, za katere tedanji stilistični prijemi niso več učinkoviti. Tako imenovana *linearna novela*, osnovana na trikotu ekspozicije, zapleta in razpleta, je preživela. Najti pa je treba tudi novih izraznih načinov jezika, ki je zvest glasnik časov, v katerih živimo. V taki situaciji oblika ne izraža vsebine, ampak je povsem neodvisna od nje in jo včasih celo spočne. V čem je pravzaprav objektivizem?, se je vprašal avtor in pričel navdušeno govoriti o tipu romana brez junaka, brez oseb in v katerem igrajo veliko vlogo predmeti, ki so nevtralni in ekspresivni istočasno, kajti mehanika in zgradba nekaterih del, — v katerih je, v nasprotju s tradicionalnimi, zelo malo zgodbe — je v pogledu, ki drsi od enega predmeta do drugega.

Pogovori na hodniku. Nekje se menijo, da mlajših argentinskih avtorjev ni, da so pa med govorniki nečlani Pena (Cassou). Vprašam, če je bil povabljen na razgovor tudi kak jugoslovanski pisatelj. — Ne. Povabljeni so bili ljudje s te strani železne zavese, taki, ki lahko povedo, kaj mislijo in se potem smejo vrniti domov.

Vidim, da je pojem železne zavese pri kulturnikih drugačno načrtan, kakor pa pri politikih, katerim Poljska spada med vzhodne totalitarne režime, Jugoslavija pa med zapadne socialistične...

Madame Robbe-Grillet je prišla s soprogom, „da bi vendarle spoznala ameriški Pariz“, a prizna, da jo je sram, ker vidi, da si je deželo povsem napačno predstavljala: kakor pač večina Evropejcev.

Nekdo vpraša soproga, ali je Buenos Aires tak, kakor si ga je zamišljal. — „Ne srečo ne. Bal sem se najti mesto, natlačeno s samimi stolpniciami. Na srečo, se zdi, da še ni požrlo človeka...“

„Truden?“

„Da. A ne od poti. Od besed.“

Sedim v dvorani, mežim in — glej! — nenadoma jih zagledam tik pred seboj, pomešane med druge. Prišli so iz Ljubljane in prsi se jim blestijo od državnih odlikovanj. Med njimi so mladi, taki, ki so se pod zastavami slovenskih pesnikov borili za svobodo slovenstva, pa tudi starejši, taki, ki so nekoč branili čisto umetnost pred tiranijo države in ideologij. Gledam jih in medtem se sipljejo besede z odra: govori liberallec Salvador, govori katoličan Graham, govori levičar Ignazio, vsak v drugačnem jeziku, a vsi trije z isto gorjačo tolčejo po tistih, ki so se prodali, izdali ponižane in razžaljene...

In glej! Nenadoma se dvigne eden izmed njih in odhajajoč iz dvorane vpije govorniku, da laže, in da je prav, da ubogaš Vodjo, ki misli zate. Pa vstane drug in prav tako odide iz dvorane. Na obrazu mu sicer vidiš, da se strinja z govornikom na odru, a boji se, kaj bo tam doma, če zdaj „ostentativno ne zapusti dvorane“. In gledam tretjega. Ni se dvignil. Glavo je počasi položil med dlani in udaril ob mizo.

A četrtega ni bilo.

Ni ga bilo, ki bi vstal, stopil na mizo, razprostrl roke in... ne, ne toliko, nikar! Nikar javnega samoobtoževanja, nikar ihtečega pripovedovanja, kako so pri njem doma pred leti ustrelili člana Pena, ker je drugače mislil kakor Država, in kako so prijatelji, člani Pena, ob tem molčali. Ne samo molčali... — ne, nikar tega. Ampak da bi vstal, se obrnil, dvignil pogled proti stotinam svetlih mladih vprašujočih oči na galeriji in jih gledal, potem pa si s pestjo udaril na prsi...

Govora je bilo o boleznih vseh kontinentov, Severne in Južne Amerika še posebej. — Južna Amerika: premalo borbenosti s strani pisateljev, da bi zajeli občinstvo, razgibali ljudi. Socialne razlike med sloji so prehude. (Bolj kot besede govornikov je morda zgovorna scena od meni: pred mano sedita dve dami. Ena je pred mesecem dni v Aziji govorila z Greenom in obljubil ji je, da jo ob priliki buenosaireskega razgovora obiše. Mož njene sosede je pred tednom dni govoril s Toynbeejem in zvedel, da ga ne bo, kajti do leta 1964 ima vse zasedeno... Ob meni pa, med vrstami sedežev, kar na tleh, s kupom knjig obdan črnolas, črnook študent, ki je morda kot bosopetec preživel mladost tam visoko na severu Argentine, kakor sem jih sam videl: oče ga je po celonočni hoji pripeljal v šolo, v kočico iz blata. Z lame je potegnil debel in meter širok kolobar sira, pa ga posadil v kot poleg fanta na zemljata tla, tako za celo leto, ko se bo vrnil po poba...) Druga južnoameriška bolezen: knjižna pira-terija. Dežele — Argentina res najmanj — na debelo tiskajo in ponatiskujejo, ne da bi avtorju kaj sporočili. Da izide *Dr. Živago* skoraj pol leta pred uradnim španskim prevodom, sicer kaže, da so prevajalci in založniki na tekočem in da imajo okus, vendar pa...

Severna Amerika: tehnika ubija kulturo, uniformira miselnost. Madariaga je na koncu povedal, kako je pred kratkim poslal članek neki reviji. Ko prejme dolžnostni izvod, opazi, da mu je urednik spremenil tekst. Na pismo, zakaj je to storil, mu odgovore, ne da je urednik skušal besedilo izboljšati, ampak „da ima revija svoj slog in da je treba vse članke stilistično poenotiti“. Madariaga: „Nekega dne bodo izumili matrico iz kavčuka — verjetno sintetičnega — v katero bodo uredniki tlačili članke in na drugi strani...“

Poglavitni greh današnje mladine in krivec propada bodoče kulture je pomanjkanje učljivosti pri mladini. Tako osnovnošolske učiteljice kakor univerzitetni profesorji povedo isto: „Strašno! Vsi že vse vedo...“

Eliot pa se v uvodu v *Cocktail party* zahvaljuje dvema kritikom, prvemu, ker mu je svetoval (potem ko je delo že bilo uprizorjeno), naj spremeni zgradbo (kar je tudi storil in cele prizore izvrigel), ter drugemu „for continuous criticism of vocabulary...“

In belolasi Spender prizna v debati — Cassou je govoril o moderni umetnosti, ki more sprostiti človeka pritiska družbe — da se ima zahvaliti Cassouju, ki mu je lani v Parizu nekaj dni razlagal Picassa in mu tako odprl pot do razumevanja njegovega slikarstva...

Debata je koristna predvsem zato, ker te prisili, da izkristaliziraš lastne pojme in ideje, ne pa toliko, ker bi z njo mogel nasprotnika prepričati. Pa tudi sicer je vrednost debate omejena, zlasti zato, ker isto besedo dostikrat različno pojmujejo...

Po predavanju Efraina Cardoza o zgodovinarju kot sodniku preteklosti. Ricardo Latcham: „Zakaj Cardozo govori le o zapadni družbi?“ — Cardozo: „Ne govorim v zemljepisnih terminih. Imam za zapadno družbo vsako, ki sodi, da je os življenja človek.“

Butor in Weidlé o sodobnosti in literarnih generacijah. Weidlé: „Časovna bližina ali oddaljenost ne moreta bistveno vplivati na pojme dobrega in zla. Če bi bilo tako, bi imeli istočasno več sodobnih literatur.“ — Butor: „Kot profesor kajpak ne morem ignorirati literarne kontinuitete, vendar so mi sodobniki mnogokrat pisatelji in pesniki iz preteklih dob in sicer zaradi sorodnosti.“

Madariaga je po Silonejevem ekspozéju napadel socialistično državo, kjer se sčasoma vse skrči na eno banko, na eno univerzo, na enega kritika, na enega založnika. „Pisatelji pa vemo, kako prav je, da je več založnikov. Socializem ima cilj povečati oblast države.“ — Silone: „Socializacija pomeni vrniti družbi, kar je država vzela. Ne morem sprejeti pomena, kakor ga Madariaga daje pojmom *socializem* in *socializacija*.“ — Madariaga ga zavrne, da je vendar vsakomur jasno, kakšno politiko imajo socialistične države. Silone: „Če rečem socialistična država, ne mislim totalitaritične države, niti take, ki v imenu socializma tlači delavstvo. Mnogo evropskih severnih držav ima socialističen sistem in vendar je več bank in založnikov, medtem ko je znano, da je neka francoska založba (povedal je ime),

kljub liberalnemu sistemu v Franciji, pokupila skoraj vse manjše založbe in ima oblast v rokah.“

Trditve so včasih tudi geografsko določene. Robbe-Grillet: „Slab kino koristi dobri literaturi.“ Victoria: „Moja izvajanja merijo na ameriško okolje, kjer knjiga ni zavojevala publike, kakor je to v Evropi.“ — Po Madariagovi trditvi, da je liberalizem rešilna formula. Latcham: „Liberalizem v Evropi nekaj pomeni, tukaj v Latinski Ameriki je istoveten z reakcionarnimi formami.“

Nekaj osnutkov za portrete... Butor: „enfant terrible“ tedna. V ostalem pa: mnogo je bilo govora o generacijah, udinjanju, tudi o Sartru. Vse te dni ni nihče omenil Camusa. Niti Butor. — Cassou: velik, okrogel; rdeč rabljen pulover. Na cesti bi se zdel karkoli, samo ne pisatelj, še manj ravnatelj pariškega muzeja za moderno umetnost, najmanj pa človek akcije, „chef des maquis“ človek, ki bi v nemški ječi pisal „33 senetov sestavljenih na skrivaj...“ — Madariaga: „Hudič ve mnogo, ker je hudič, a še več ve, ker je star“. — Morda bi tudi o njem mogel napisati Ross Hoffmanove besede o liberalcih, da so kakor stoiki: dobro mislijo, a nimajo dovolj poguma za resnično revolucijo, kajti „they recognize nothing actually worth dying for“ — a je človeku blizu srca. — Silone: miren, delikaten. („Hodi po dvorani, kakor bi prosil, naj mu oprostijo, da je intelektualec“, je nekdo napisal). Francosko slabo govori, celo bere slabo, a je edini, ki bi se dal ustreliti za to, kar je povedal. Drugi so vidnejši, učinkovitejši, toda on — je. Izžareva vonj ljudi, ki so morali dosti trpeti, da so zrasli v celoto. — Spender: čudovito prost je, prav nič Anglež, tako da že ni več tipičen gentleman. Originalen v izrazu, včasih tako, da sprva podvomiš v resnost njegovih izvajanj. („Čeprav nisem veren, čeprav ne priznam izvirnega greha in ne ljubim Franca — dejstvo je, da je stara zaveza prvotni izraz pesništva, književnosti, vojskovanja, zgodovine...“) Vendar je zelo sam. Do „splendid isolation“ se ne priključimo samo tako, da premalo govorimo... — Weidlé: miren. Njegov prispevek o besedi, se je zdel najbolj teoretski od vseh. („Rusi gredo živeti v Francijo in postanejo teoretiki,“ pravi nekdo ob meni). Vendar značilno: on je — tretji dan — sprožil prvo debato. Emigrant je z besedo o besedi prinesel nemir v razgovor... — Trije odsotni. Huxley: je genialen, a raje bi preživel s Silonejem pol ure, kakor z njim cel dan. Morda je nujna žrtev, kakor so vsi pionirji, ki venomer hitijo in iščejo, pa se ne utegnejo pomiriti in ustvariti „svoje delo“. Nekoč je bil drugačen, morda še bo; tak kot je danes, ne bo osrečil človeštva. Na koncu njegovega prispevka sem manj mislil na zaključne besede (končal je s Teilhard de Chardinom: Je te bénis, Matière, et je te salue...) kakor pa na časopisno novico, da so v nedeljo vsi člani Pena na konjskih dirkah stavili na konja Huxleya. In izgubili. Banalna notica mi je za hip bila več kot gol turfističen podatek... — Greene: ali ga po pravici imenujejo katoliškega pisatelja? Ali konvertitstvo ne pomeni, da si priplul v zaliv — kjer so sicer še lahko valovi — a kjer se zavedaš, da si prišel na konec poti? Namerno

naravnovati čoln proti čerem...? — Toynbee: mora biti star, zelo star, po večnosti dišeč gospod, ki je preveč videl, da bi se ob čem še vznemiril, vendar pa ne toliko, da bi obupal.

Argentinci so z deljenimi čustvi spremljali razgovor. Mnogi navdušeni, kajti problem svobode, tehničnega napredka, odnosov do družbe ter države je v mladih malih državah prav tako aktualen kakor v mladih velikih. Čeprav ni govoril Borges, po svetu najbolj znani argentinski avtor in je bilo rečeno, da na „razgovoru ni tistih, ki so v izložbah“, bo ta teden vreden dokument časa.

Slovenci se ga aktivno nismo mogli udeležiti. Niti tisti člani Pena, ki živijo v svetu, celo v Buenos Airesu. Ne samo, da nismo bili povabljeni, ko bi marsikaj zanimivega lahko povedali. V času, ko so tekli razgovori, mora član slovenskega Pena garati, da lahko da otrokom kruha. Tak je položaj svobodnega umetnika v svetu.

Neki tukajšnji pisatelj je po enem izmed predavanj izjavil: „Prišel sem, da bi poslušal literate *literate* ne pa literate *zgodovinarje*. Zapravi sem popoldan...“ — Po mcjem je bilo narobe. Govorniki zgodovinarji so bili vse bolj sodniki preteklosti kakor pa iskavci gibal. Le Toynbee in Madariaga sta — vsak po svoje — osvetila tudi zgodovinske faktorje. Premalo je bilo želje, da nas zgodovina, kakor pravi neki ameriški zgodovinar, pripravi do tega, da postanemo sodobniki Avguština ali svetega Frančiška in spoznamo, da so njih izkustva prav toliko vredna, kolikor so naša današnja. Ni bilo čutiti, da bi kdo zaradi tega, kar Chesterton imenuje „the degrading slavery of being mere children of our age“, trpel.

Pieper govori v knjigi *O upu*, da imata upanje in obup lahko različne stopnje globin. Pravi, da komur korenini up globoko v dnu duše, mu ga morebitni površinski obupi ne morejo zamoriti. Kdo drug pa je lahko prav na dnu duše obupan, a se kaže optimista — drugim in celo sebi — v manj globokih plasteh svoje biti, recimo na področju narave ali kulture, „če zna tako hermetično zapreti tisto najbolj skrito kamrico obupa, da ne more uiti noben stok. Značilno je, da je sodobni svetski človek v tem postal pravi virtuoz.“

Čim bolj se je razgovor bližal koncu, tembolj sem čutil, da večina govornikov ne more ali noče odpreti zadnje kamrice. Saj je bilo iskanje, pošteno iskanje, pri vseh zavidanja vreden intelekt, tudi izpovedi, a ves čas sem imel občutek: praskamo po brazgotinah na površini, ne paramo pa srca.

O mnogoterih udinjanjih je bilo govora, a ni bilo govora o udinjanju zadnji resnici. Ali niso naposled taka udinjanja trenutnim tokovom in družbenim organizacijam komaj kaj več kakor neka oblika larpurlartizma višje stopnje, udinjanja zaradi udinjanja? Ali bo kdaj drugače na svetu, kakor je, če se bomo udinjali samo otipljivim učinkom globljih sil, ne pa te šli iskat? Če ne gremo do konca, tako

da nam obveze odpadejo z oči, človeštvo nikoli ne bo moglo videti predse in vedno bomo morali dočakati — recimo — budimpeštansko klanje, da začnemo vsaj malo spregledovati...

Človek se v mnogem strinja z govorniki, ki kritično motre Vzhod in Zahod, pa žive na Zahodu, kjer o teh vprašanih lahko vsaj javno razpravljajo. Celó jaz vem: napisal bom misel, kakor se mi je porodila, in morda me bo jutri kdo ustavil, povedal, da se ne strinja z menoj, a zaradi tega se mi ne bo treba bati rešetk; vem, kakor je pred kratkim napisal slovenski pisatelj v Z.D.A, da mi bodo poslali iz domovine knjigo, pa naj bo sveto pismo ali Kardeljev spis, čakala me bo na mizi in ne bom našel samo sporočila, da mi je bilo zaplenjenih toliko in toliko gramov tiskovin. Kot kristjan, kot človek vem tudi še več, ali pa vsaj vedeti bi moral: od Rima do Moskve je po merilih človečanskega dostojanstva le malo več kilometrov kakor pa do New Yorka in enako daleč stegnem predse meč, najsi me napada tiranija ustave ali pa samo tiranija javnega mnenja.

Vse to vem, toda želel bi iti globlje. Literatura res ni za moralno spodbudo, toda prav je, da je pisatelj zdrav. To ne škodi ne obliki ne vsebini njegovega pisanja ne njegovi svobodi. Prav je govoriti o državnih silah, ki skušajo človeka zasužnjiti, toda mar ne bi bilo potrebneje ugotavljati, zakaj niso vsi ljudje človeki? Govorjene in pisane zahteve, vzbujanje nemira in razmišljanja v ljudeh, vse to je koristno, a vendar komaj kaj več kot „politika terjavstva“, če istočasno ne iščemo zadnjih osnov svobode in resnice. Razen Toynbeeja, ki je končal z idejo o nujnosti religioznega preroda ter postavil osrednjo trditev, da je namen in smisel življenja v stiku z višjo duhovno prisotnostjo in v tem, da skušamo živeti z njo v harmoniji in pa da delo nima smisla niti vrednosti, razen kolikor gre za dosego tega duhovnega cilja — je vse šlo bolj mimo Problema. Človek čuti, da so vse misli govornikov polne ljubezni do človeštva, toda mar ni to samo ljubezen vrača, ki lajša bolečine, ne pa zdravnika, ki ve, da je treba začeti pri viru bolezni?

Zorko Simčič

črta in prostor

EKSPRESIONIZEM V SLOVENSKI UPODABLJAJOČI UMETNOSTI

I

Leta 1922 je izšla pri Narodni Galeriji v Ljubljani mapa slik slovenskih realistov in impresionistov pod naslovom Slovenska moderna umetnost I, Slikarstvo v formatu velike četvorke. Štiri strani te mape so imele razpravo dr. Izidorja Cankarja. Ker je bila to tisti čas pri nas izjemna umetnostna publikacija, ustreznih reprodukcij v Ljubljani še ni bilo mogoče napraviti in zato so izbrali neki dunajski grafični zavod, da jih je pripravil in sicer enobarvne. Zaradi novih državnih meja in valutne zmede v Avstriji se je izdaja precej zavlekla, tako vsaj za eno leto. Kot zadnja celostranska podoba je bila priobčena v mapi Gojmira Antona Kosa portretna slika filozofa, namreč dr. Karla Ozvalda. Portret je bil slikan drugače nekam pastozno, „impresionistično“, toda zadaj za glavo je bila na sličén način napravljena močna luč, nekak sij. Dr. Izidor Cankar je v besedilu napisal, da kaže ta portret pot naprej iz impresionizma v nek drugačen slog, ki ne izvira iz *vtisov*, ampak je *izraz* neke umetnikove notranje duševnosti, nepovzročene od narave, od naturalizma. Pravega Cankarjevega besedila se seveda ne spominjam, toda smiselno je tako nekako napisal.

V razpravah o slovenskem literarnem ekspresionizmu (ob izdaji Majcenovih mladostnih spisov) je bilo že napisano, da je Izidor Cankar kot pisatelj in urednik Doma in sveta nekako pravi početnik ekspresionizma v slovenstvu pri nas. Toda takrat, ko je pisal, vsaj že l. 1921, besedilo k slikarski mapi, je že odložil slovstveno pero in uredništvo Doma in sveta in se posvetil zaenkrat izključno umetnostni znanosti. Predaval je l. 1920 na univerzi poleg drugega dva semestra tudi o impresionizmu in ekspresionizmu v likovni umetnosti. Izidor Cankar, v ekspresionizmu vsekakor že izveden, je smatral razne tedaj moderne struje vse za različne, največ narodnostno

specifirane smeri enega samega velikega umetnostnega toka, ekspresionizma, ker so bile te struje istočasne, kar dotlej v umetnostnih stilih ni bilo običajno. Picassa, ki je bil tedaj v središču kubizma, je smatral za njegovo francosko formo, futurizem za italijansko, Eгона Schieleja in Oskarja Kokoschko za nemški ekspresionistični izraz, kot se postavim tudi italijanska in nizozemska renesanca razlikujeta. Dandanes umetnostni pisci navadno ekspresionizem zelo ločijo od kubizma in futurizma in štejejo vanj predvsem Nemce in njim sorodne narode. (Menim, da bo dala bodočnost Cankarju prav). O slovenskem ekspresionizmu je Izidor Cankar precej časa previdno molčal in če smo se mi mladi zanj navduševali, nas je miril, češ počakajte, da boste gledali nanj iz časovne perspektive, kajti če se človek za sodobni pojav v umetnosti preveč zavzema, ga bodočnost rada demantira. Med seboj smo pa njegovi učenci že zvedeli, da obstaja med našim nepozabnim profesorjem in drugim takrat zelo aktivnim umetnostnim zgodovinarjem, dr. Francetom Steletom neki znanstveni spor. Stele se je močno zavzemal za brata Kralja, ki sta postajala čimdalje očitnejše voditelja slovenskega ekspresionizma, Cankar pa ni bil njegovega mnenja. Še celo do stave je med njima prišlo, kdo da ima prav. Vsekakor je čudno, da Izidor Cankar takrat, ko je omenil Kosovega Ozvalda, ni omenil tudi Franceta Tratnika, ki ga sicer tudi Stele ne prišteva med ekspresioniste, ampak samo med njihove predhodnike. Prve slovenske ekspresioniste so namreč v začetku radi šteli med secesioniste.

Omenil sem, da se je Cankar precej naslanjal na označbi obeh zapovrstnih struj v umetnosti, impresionizma in ekspresionizma, vtis in izraz. Kot pri vmesnem, prehodnem stadiju med impresionizmom in ekspresionizmom, se je pri omenjenih predavanjih Cankar mudil obširno pri Cézannu in Van Goghu, kajti naravno je smatral takrat, da vodi vse evropsko umetnostno življenje Francija, odkar je že v 18. stol. izgubila prvenstvo Italija. Paul Cézanne (1839-1906) je slikal tako, da so morale priti do veljave vse slikarske sestavine brez samo slučajnostnega videza resnice, kot pravi dr. Šijanec: ⁽¹⁾ brez iluzionističnega poglobljanja prizorišča. Oblike predmetov naj postanejo v domišljiji zasnovani liki, ki se izražajo v ritmičnem redu, dočim je barva nekaj melodični element, torej že nekaj izraz, kot ga najdemo rahlo že pri v Franciji šolanem našem realistu Petkovšku. Občutek za prostor in plastičnost pripadata samo posameznim predmetom, likom in ne toliko celoti vtisa. Tako se plastika, modelacija zgoščuje v manjše ploskve. Sklad barvnih ploskev še ni tako pisana mreža kot pri fovistih, ampak bolj kubično zgrajen, na kar je malo pozneje

---

¹ Dr. Fran Šijanec, Sodobna slovenska likovna umetnost. Maribor 1961, str. 35.

navezal na Cézanna svoj stil kubizem. Cézannova poglavitna odlika je po šijancu veličina in moč ustvarjalnega duha. Vincent Van Gogh (1853 - 1890) je ustvaritelj ekspresivne risarske linije. Zar njegovih barv je poln trepetajočih zubljev, ki se izvijajo iz zverženih oljk, iz valovja žitnega polja in iz svetlobe nebesnih luči. Sončnica mu je simbol sonca. Preobrazba naravnih oblik, ki jo samovoljno stopnjuje subjektivno umetniško oblikovanje. (2)

Iz te, v glavnem francoske poti slikarskega razvoja nam postane jasno, zakaj je Izidor Cankar smatral Gojmira Antona Kosa, ki sicer ni bil v mladosti tudi ne izrazit impresionist, pač pa je imel dokaj pastozen slikarski način, za kažipota k neki novi umetnostni struji, ki mora priti in zakaj je isti umetnostni znanstvenik stal nekako nezaupljiv pred prvimi deli Kraljevega ekspresionizma. Spominjam se neke debate v njegovem seminarju. Rekli smo dijaki, morda opogumljeni z razgovori s Francetom Kraljem, ki nam je pridigoval neveljavnost impresionističnih slikarskih metod, da smatramo slovenski ekspresionizem za odpor, nasprotovanje prejšnjemu impresionizmu, pa je Cankar odgovoril, da v umetnostni zgodovini ni bilo nikoli izrazitih reakcij enega stila proti prejšnjemu, ampak da je šla pot vedno razvojno naprej. Renesanca ni bila reakcija na srednji vek, ampak se je zgodnja renesanca povsem logično razvila iz pozne gotike itd.

Vse variante novega ekspresionističnega izraznega načina v velikem svetu so se izoblikovale ali vsaj oblikovale že pred prvo svetovno vojno, pred l. 1914, čeprav smo mi smatrali naš in svetovni ekspresionizem za izrazito povojskino obliko umetnosti. Opozarjam na Steletov opis Meštrovičevega Križanega, ki ga je primerjal s Križanim v Svetinah nad Celjem, češ da je oboje izraz v vojski prestanega gorja, Meštrovičev po morijah v svetovni vojski, svetinski po grozotah tridesetletne vojske. Seveda so takšni primeri bolj esejistični kot znanstveni, a za razumevanje večine ljudi nikakor ne neprimerni.

Poglejmo, kaj pravi o ekspresionizmu v ožjem pomenu besede, postavim o našem, spet dr. Šijanec. (3) Po njegovem se je razvil iz formalnih osnov fovizma (glavni predstavnik Henry Matisse) in kubizma in pomeni na splošno umetnostno smer kakršnekoli idejno in oblikovno stopnjevane izraznosti: pretiravanje v nasprotju z naravno resničnostjo v realizmu. Njegovo izhodišče je duhovno pomembna resničnost predmeta, iskanje abstraktne forme, iskanje kozmičnega v človeku. Subjektivistična izmaličenja t. s. deformacije služijo idealističnemu preoblikovanju narave, se pravi zanikanju zunanjih naravnih zaznav. Od tod sorodnost s spiritualizmom starokrščanske in zgodnje

² Isti, navedeno delo, str. 37.

³ Isti, nav. delo, str. 43.

srednjeveške umetnosti. Poleg kubizma in fovizma so pospeševali ta način oblikovanja tudi secesionisti, postavim nemški Jugendstil, francoska art nouveau, ki je ljubila stilizacijo in dekorativnost organskih oblik, tako tudi švicar Ferdinand Hodler in Dunajčan Gustav Klimt. Prvi ekspresionisti v Evropi so bili Norvežan Edvard Munch, razni Nemci, pa tudi Francoza Rouault in Meštrovičev sodelavec kipar Bourdell itd.

II

Na Slovenskem moremo smatrati za prvega ekspresionista v slikarstvu *Franceta Tratnika*, rojenega l. 1881 v Potoku ob Dreti nad Zgornjo Savinsko dolino na štajerskem, umrlega l. 1957 v Ljubljani. Zlasti dva cikla v zgodnjem Tratniku sta značilna, *Slepci* 1911 in *Begunci* — pod vplivom slovenskih goriških beguncev v 1. svetovni vojski l. 1916. Tratnik je iskal globljo miselno vsebino, ki mu je bila bolj važna od zunanje forme. Pripomniti moram, da je zgodnji Tratnik izšel iz impresionizma, a potem stopajo v ospredje vedno bolj človek, njega vsebinsko doživetje in socialni moment umetnine. Poudarjena je simbolika njegovih trpinov npr. *Slepcev*; iskanje socialno tendenčne tematike je zavestno. Tehnično mu je risba glavno kompozicijsko izrazilo, kar je po realizmu in impresionizmu spet nekakšna novota. Njegova risba zajema široko zajete obrise, opušča podrobnosti in izkazuje nenaravne oblike, pretirava in je začetek nekakšnega deformiranja: ne le prehod, ampak že manifestacija nove protinaturalistične umetnosti. Slika je bila najprej natančno zrisana, kompozicija je le še deloma naturalistična, a to velja le za figuralno kompozicijo. Barvno jo gotovo kakšen žarek ali kaj podobnega ruši. Figure so v nerealističnih pozicijah, njihovi gibi naj izražajo z obrazi vred neobičajna razpoloženja oseb. „Dejanje“ se vrši rado v eni sami ploskvi pred neskončnim ozadjem. Stilni momenti so še nekako pomešani med seboj, a vendar prevladujejo doslej neznan idealistični. Tratnik se je iz te faze kmalu povrnil najprej v precej naturalistično, impresionistično smer, nato pa se je razvil v novem realizmu; a vedno so bili ostanki njegove ekspresionistične dobe pri njem ne le zaznatni, ampak prav živi.

Ivan Napotnik je bil l. 1888 rojen v Zavodnjem pri Šoštanju; bil je torej kot Tratnik tudi štajerec. Do l. 1914 se je izštudiral v Ljubljani in na Dunaju. Po končanih vojaških službah na fronti se je vrnil domov na štajersko, kjer je do svoje smrti — z majhno izjemo v Budimpešti — bival in se potem poslovil od sveta. Približno tako kakor v zadnjih letih je delal mladi Napotnik tudi že pred vojsko, med njo in po njej. Prvi poznavci so Napotnikove kipe uvrščali med secesijske figure, češ da sta impresionistična plastika

Rodina in slovenski impresionizem globoko odjeknila v njem, a najboljša je oznaka sedanjega ravnatelja celjskega muzeja Toneta Stupice: ⁽⁴⁾ robustna čutnost in zemeljska čustvenost. Njegova dela so življenjsko resnična, pri tem pa niso realen prepis narave. Saj skoraj nikoli ni delal po živem modelu. L. 1920 se je priključil že na 1. razstavi še ne prav formiranemu klubu mladih, kateremu je ostal potem dolgo časa zvest. Razbohotena postavnost, baročno izobilje nabreklih mišičevja, ritmična razgibanost telesnih vzboklin, hudomušna anekdota, humor, izvirnost, izraz čustveno zanesenega življenja so pa Šijančeve ⁽⁵⁾ oznake njegove umetnosti.

Tretji izmed te prve ali predvojskine ekspresionistične generacije je *Lojze Dolinar*, rojen l. 1893 v Ljubljani, ki še živi in sicer v Išičih v Istri. Od vsega začetka ni bil brez vplivov prvih nemških ekspresionistov, zlasti Barlacha in Metznerja, sicer pa je izšel iz slovenskega, v bistvu impresionističnega okolja. Po eni strani je težil v poduhovljeno čustvenost, po drugi v monumentalnost. Njegov je nagrobnik dr. Janeza Ev. Kreka. Gigantska nabreklost udov, tragični patos simboliziranega izraza sta sorodna zgodnjemu Meštroviću in Bourdellu, tudi Barlachu. Isto kaže relief iz začetka dvajsetih let na okrožnem uradu v Ljubljani. Udje so stilizirano nabrekli, drža figur je dejansko nemogoča ali vsaj ne običajna, obraza dajeta izraz idealizirane delovne volje in tudi netelesni dodatki so stilizirani. Te ekspresionistične sestavine je pozneje omilil in je postal poleg Meštrovića najiskanejši kipar v Jugoslaviji. On ni postal realist pod egido socialističnega realizma, a se je po osvoboditvi izpod komunistične stilne doktrine znova lotil dela v smislu ekspresionizma, kar je prav pomembno in za današnji čas značilno.

L. 1920 je bila v Ljubljani 17. umetnostna razstava in takrat sta nastopila prvič *brata Kralja*. Vodja impresionizma in gospodar svojega razstavnega paviljona Rihard Jakopič jima je odstopil na razstavi dober prostor in ves čas obiskovavcem tolmačil to novo umetnost, ki ni imela z njegovim impresionizmom nobene prave zveze, češ „nekaj je, dasi je še v početkih“. Kraljev samih pa na razstavi nismo mogli dobiti, dasi smo ju iskali in bi se radi z njima seznanili. Danes je sicer že znana neka slika *Franceta Kralja*, Pekoča vest iz l. 1913, ko je bil ta v Zagorici pri Dobropolju rojeni umetnik star 20 let, toda za nas je bil njun nastop v l. 1920 nekaj popolnoma novega. Takrat je Izidor Cankar predaval o starokrščanski umetnosti in Kralja sta se nam videla tistemu spiritualizmu zelo blizu. Cankar nas je svaril pred prenasgljenimi sodbami, pa najstarejši med

⁴ Anton Stupica, Napotnik, človek in umetnik. Celjski zbornik 1961. str. 152 - 155.

⁵ Dr. Fran Šijanec, Sodobna slovenska likovna umetnost, str. 286 - 290.

njegovimi učenci, Stanko Vurnik, je menda vendar nekaj napisal. Prav gotovo je pa kaj napisal dr. Stele, Cankarjev sošolec. Menda šele naslednje leto, ko je bila spet razstava, se nam je posrečilo seznaniti se z mlajšim bratom Tonetom in nato s Francetom. Iz prvih razgovorov s Francetom smo zvedeli, da smatra impresionizem za nekaj nepotrebnega in takrat nam je pravil, da se je učil svojega novega stila pri ljudski umetnosti, doma v Zagorici. Danes vemo, da je France Kralj res izšel iz rezbarskega vaškega okolja, da je med leti 1907 in 1912 bil na ljubljanski obrtni šoli, potem od l. 1913 v Gradcu, na Dunaju in v Pragi pri hrvaškem „impresionistu“ Bukovcu. Na Dunaju je mogel kvečjemu pobliže spoznati secesionista Egger-Lienza in Klimta, pa morda Hodlerja.

Ko je l. 1922 ustanovil France Kralj Klub mladih, smo šli s Cankarjem v Monakovo, kjer je bila Gewerbeschau, obrtna, zlasti umetno-obrtna razstava. Tam smo videli, da je ekspresionizem v Nemčiji že zelo razširjen, zlasti so vzbujali našo pozornost načrti za opreme cerkva in gledališke inscenacije. A kakšne takšne umetnosti, ki bi mogla neposredno inspirirati Franceta Kralja, nismo našli. To je potrjeval tudi Cankar. Mimogrede povedano, smo pa v Monakovem videli tudi Vasilija Kandinskega in Paula Kleeja; Cankar je dejal, da sta njuni abstrakciji pač nekak potencirani ekspresionizem. Tako res lahko rečemo, da je France Kralj zelo samosvoja umetniška individualnost, zlasti v oblikovanju človeških fiziognomij. Tega leta sta tudi Kralja priredila že svojo tretjo razstavo, ki je dvignila v žurnalistični kritiki mnogo prahu.

Od vsega početka so bile v Kraljevi umetnosti pogoste religiozne snovi. Ker je bil naš študij takrat posvečen še vedno največ srednjeveški umetnosti, sta nam bila brata toliko bližja. Med nami je študiral pesnik Tone Vodnik, eden početnikov in usmerjevalcev tzv. križarskega gibanja med akademiki. Gotovo je vsaj njegova sozasluga, da so se križarji navdušili za Kraljevo umetnost in jo propagirali, poleg že omenjenega dr. Steleta, takrat urednika Doma in sveta. Oficielno liberalno glasilo Jutro Kraljema ni nasprotovalo, saj je bil v njegovem uredništvu Stanko Vurnik in je šele pozneje pričelo spuščati nestrokovne napade na Kralja.

Bil je pa še en slučaj, za religiozno usmerjenost Kraljev gotovo važen. V njuni domači fari je bil za župnika neki starček, gospod Ramovš in ta je želel, naj bi domačo dobrepoljsko cerkev poslikal domačin Kralj. Cerkev je poznobaročna velika stavba z obsežnimi plokvami in plitvimi svodi. France je v družbi z bratom Tonetom napravil natančen načrt celotne poslikave. Na ljubljanski škofiji je bil takrat umetnostni ekspert msgr. Rudolf Dostal, ki je načrt odklonil kot neustrezen, vsled česar do izvedbe ni prišlo. Načrt je potem ležal pri umetniku več let med staro šaro, dokler ga ni enkrat

okoli l. 1930 brat Tone pobral in poklonil meni. Imel sem ga spravljenega do odhoda v begunstvo, ko ga je pobasal in nato najbrž uničil komunistični referent za konfiskacijo umetnin, kar je vršil tako, da so ga nazadnje celo komunisti zaprli. Toda ta načrt nam bi nudil najzgovornejši vpogled v prvo fazo Kraljevega ekspresionizma. Prostor na ploskvah sten in stropov v dobropoljski cerkvi nikjer ni bil zaključen; figure so plavale, bolj kot stale pred neskončnim ozadjem. Bile so sicer kolorirane, toda ne plastično izdelane, docela linearne in netelesne. Tudi v kompoziciji figuralnih skupin je bila nekaka vezanost, torej v bistvu idealističen stil. Le-tega smo našli takrat tudi pri manjših delih in še pri poslikanju Akademskega doma v l. 1924.

Iz istega leta je menda tudi slika Oznanjenje. Zaključenega ozadja tudi tukaj ni in čeprav stoji angel zadaj za Marijo, sta vendar figuri spojeni v eno brez prave prostornosti. Pač pa je na njunih oblačilih zapaziti že rahlo senčenje, ki naj prostornost oblačil vsaj nakaže. Kompozicija je v bistvu simetrična, torej vezana — primerjaj smer nog pri obeh figurah — glavi pa sta v sredini. Nekoliko odklona od doslednega idealizma je že, a točno si figur pod oblačili ne moremo predstavljati. Obleke so, kot pravi Šijanec, vrečaste.⁶ To torej, kar je napravil France Kralj doslej, je najbližje najčistejšemu idealističnemu ekspresionizmu.

Kar odslej sledi, imenujejo Romani neoplasticizem, Nemci die neue Sachlichkeit, mi nova stvarnost in naši umetnostni zgodovinarji štejejo to novo stvarnost od l. 1925 naprej. Najprej jo je pokazal, ko jo je opazil, pokojni dr. Vurnik in tudi jaz sem se l. 1926, prost že šole pri dr. Cankarju, osmelil o tem pisati. Menda tega leta je priredil Klub mladih svojo razstavo v Sarajevu, kjer sem takrat bival. Na prošnjo klubovega predsednika Frana Zupana sem napisal za sarajevske liste propagandne članke. En list se je imenoval Jutranji list, za ostale ne vem več. Napisal sem nekako tako-le: Za to novo stvarnost je bil ekspresionizem, kakor tudi je bil marsikomu odvraten, nujno potreben, kajti stari realizem pred 50, 60 leti je bil zgolj formalen, brez duhovne poglobitve. Le-to je dal šele ekspresionizem in z njim je nova stvarnost obogačena. Naslednja stopnja je bila torej nova stvarnost in ne kakšna impresionistična varianta — te so sledile drugim smerem — kot smo jih imeli Slovenci v 4. generaciji in v neodvisnih, nekakšni slovenski paraleli École de Paris, obogačeni zlasti s francoskim fovizmom.

Franceta Kralja Vaška slika je iz l. 1927. Še so figure nekako vrečaste, zlasti ženske, vendar že slutimo telesa pod vrečami. Prostor je dosti bolje izražen: ospredje, ozadje s perspektivo, dasi ni

⁶ Isti, nav. delo, str. 82.

popolnoma zaključeno. Udje teles so obli; pristno Kraljevski pa so še obrazi, o katerih lahko trdimo, da niso individualni, ampak oblikovani po neki enotni shemi.

Zelo značilna za Kraljevo novo stvarnost je pa ljubljanska panorama z ljubljanskega gradu proti Rožni dolini. Hiše in cerkve so pravi kubusi, zmanjšajoči se proti ozadju, tako da je prostornost zelo očitna. Perspektiva je torej pravilna; v nasprotju z impresionisti so Kraljeve stavbe in drugi predmeti tudi v ozadju natančno izrisani, a ozadje samo je zaključeno s hribi, ne zgubljeno v kakšni megli. Poseben poudarek daje sliki oblika grajskega hriba, ki se spredaj trikotniško odpira na obe strani in tako vključuje kompozicijo. Tipična, še ekspresionistična so poenostavljena drevesa na grajskem pobočju.

H koncu razglabljanj o Francetu Kralju bi omenil še njegovo grafično delo. Ekspresionizmu gre zasluga, da je to panogo umetnosti zelo gojil. France sam je bil vnet risar. Ilustriral je poleg drugega pesem o kralju Matjažu in jo obelodanil v posebni knjižni izdaji, ilustriral je Lovrenčičevega Trentarskega študenta, Jurčičevega Sosednega sina, Bevka in Jakličevo Nevesto s Korinja, a tudi v lesorezih, linotipijah, monotipijah je ustvaril zelo pomembna dela. Žal nam ne dovoljuje priložnost, da bi se pečali podrobneje z njegovimi zadnjimi deli, za katere je značilna velika barvna pestrost in je barva poglavitno kompozicijsko sredstvo. Tudi ne vem, če je njegova avtobiografska knjiga *Moja pot iz l. 1933 v Buenos Airesu* razpoložljiva.

Francetov mlajši brat *Tone* je bil rojen v Zagorici l. 1900, še živi in je vstopil na akademijo šele l. 1922, po svojih prvih treh razstavah. Dotlej sta bila poleg hišne tradicije njegova šola edino brat France in profesor risanja na šentviški gimnaziji Gašper Porenta. Do l. 1927 je delal skupaj z bratom, potem se je osamosvojil, ko sta oba prešla že v novo stvarnost. Iz njegove zgodnejše dobe omenjam *Pietà* iz cikla *Pasijon*, ki ima še precej idealističnih prvin. Nekakšen torzo kaže v posameznostih že precej plastične modelacije, vendar je skupina Kristusovega telesa in Marijine glave v eni sami ploskvi, in skupina, v bistvu simetrična, je postavljena pred nekim temnim, torej neskončnim ozadjem. Obrisi figur daleč nadkrikujejo v izrazitosti plastično izdelane detajle. Približno kmalu nato sta nastala dva slikarska portreta, eden predstavlja umetnikovega očeta, drugi očeta pisatelja Finžgarja. V obeh je portretiranec daleč spredaj pred obdajajočim ga ozadjem, ki ni torej slikano kot bistveni del slike, je torej nekakšna štafaža k portretu samemu in torej manj važno za motivca, pri svojem očetu postavim dom in sin, ki ga portretira. Tako približno je pojmovan tudi njegov avtoportret, kjer je naslikana v ozadju njegova žena *Mara*, tudi slikarka

in kiparica, po delih spominjajoča na moža. A tu je že položena pažnja na pravilno perspektivično zmanjšavo v ozadju. Vse se godi v zaprtem prostoru, dočim je bilo okolje na očetovem portretu kar približno. Okrog l. 1925 je Tone neodvisno od brata Franceta resno poprijel za cerkveno slikarstvo, ki je pred petimi leti obema bratoma v Dobropolju spodletelo. Najprej je poslikal župno cerkev v Strugah pri Dobropolju s slikami iz življenja sv. Avgušтина, izredno bogatimi na pri nas malo znanih ikonografskih motivih. Za Strugami so prišle na vrsto cerkve v slovenskem Primorju pod Italijo: Avber na Krasu, Volče pri Tolminu, Katinara pri Trstu, Svete Višarje in potem še druge. Postal je dovteten za resnične krajevne posebnosti (Avber, Višarje).

Podobnost med obema bratoma je bila zlasti v začetku velika, da ju je bilo včasih kar težko ločiti. Lahko govorimo o nekakšni delavniški skupnosti, najprej med bratoma, potem med Tonetom in ženo. Tudi po razhodu so ostali pri Tonetu še isti obrazni tipi in ne nazadnje tudi nekaj vrečastega. Znana Kmečka svatba iz l. 1928 kaže razen snovno realističnih novosti tudi mnogo formalnih novot v smislu nove stvarnosti. Perspektiva mize, perspektivično se proti ozadju zmanjšajoče figure, zaključek z levo, proti ozadju vodečo steno in celo manjša skrbnost pri izdelavi ljudi v ozadju so takšne novorealistične prvine. Tonetov novi realizem je postal tako prijemljiv, da se je mož pod partizani celo lahko vključil v uradni socialistični realizem, kar se menda France nikoli ni. Kot brat je bil tudi Tone domač v raznih tehnikah grafike in kot oni je bil tudi Tone i kipar i arhitekt; arhitekturo je nekaj časa celo na visoki šoli študiral.

Že zgodnjima Kraljema se je pridružil *Božidar Jakac*, ki je bil v mladih letih izrazit ekspresionist. Rojen je bil l. 1899 v Novem mestu, a je po očetu istrskega porekla. Snovno je bil drugače notranje poglobljen kot Kralja, da verskih motivov pri njem ne najdemo. Zgodnji Jakac je predvsem grafik v najrazličnejših tehnikah. Na akademiji mu je bil učitelj Brömse, ki je bil pod vplivom Muncha. Tudi Jakac je v bistvu linearen, brezprostoren in neplastičen, čeprav njegova snovnost takšnemu stilu ni najbolj ugodna. Suha igla, imenovana Večer v Kandiji: smeri bi imele voditi v ozadje in bi nastala lahko zelo prepričevalna realistična umetnina. Toda ta grafika je v bistvu vsa v eni ploskvi, prave prostornosti v njej ni. L. 1925 je Jakac ekspresionizem zapustil in njegovo nato sledečo naturalistično-realistično fazo nikakor ne moremo prištevati k novi stvarnosti. Ekspresionizmu se je pričel približevati šele spet v zadnjem času, a prve ekspresionistične izkušnje so mu vedno dobro služile.

Slikar *Nande Vidmar* je bil rojen l. 1899 v Proseku pri Trstu. Študiral je na Dunaju, v Zagrebu in v Dresdenu. Njegov brat *Drago* je bil rojen dve leti pozneje v Šapjanah in je študiral tam kot

Nande, potem pa še v Parizu. Razstavljala sta skupaj s Kraljema in njuna pot v novo stvarnost je bila morda še bolj nujna kot pri Kraljema. Že iz te druge faze je Nandetov portret brata Draga. Portretiranec sedi nekam prisiljeno, v tej seji ne bi mogel dolgo zdržati. Mišice obraza so vidno poudarjene, vse pa je vključeno v neko barvno vizionarnost. Brata Vidmarja sta službovala nekje v hribih med Celjem in Laškim in sta za modele svojim slikam rada uporabljala tamošnje vasi in njih prebivavce, pa njihovo poljsko delo, postavim slika Draga Vidmarja, predstavljajoča ženjice. To poljsko delo je nekakšna slovenska paralela k stremljenjem zagrebške Zemlje, proslavljanje kmetstva. Oba Vidmarja sta bila tudi vztrajna grafika, prav tako kot *Fran Stiplovšek* z otoka Krka, kjer je bil rojen l. 1898, pa se je potem tudi naselil na Štajerskem, nazadnje v Brežicah, kjer je zdaj ravnatelj Posavskega muzeja. Je izrazit grafik. V slikarstvu je poudarjal plastično modelacijo nove stvarnosti, prvotne grafike iz Maribora pa so bile bolj linearne. Stiplovškovi barvni toni so bolj hladni kot njegovih tovarišev. Razstavljal je navadno s Klubem mladih, a že zgodaj je ponesek ekspresionizem v Maribor, kjer ga je gojil tudi Nemeč *Pino Peteln*.

Klubu mladih se je pridružil tudi *Lojze Spacapan*, rojen l. 1889 v Gradiški, pa se je pozneje pridružil italijanski umetnosti in umrl l. 1958 v Turinu v dokajšnji slavi. Primorec je bil tudi *Ivan Čargo*, rojen v Tolminu l. 1898. Njegovi portreti in stenske kompozicije kažejo veliko ekspresivno dramatično silo, pri kateri je uporabljal izsledke francoske kubistične smeri, pa bolj v dekorativne svrhe.

Od vsega početka je bil sodelavec Kluba mladih kipar *Tine Kos*, rojen l. 1894 v Moravčah. Kos in France Kralj sta bila na Dunaju sošolca. Do plastične klenosti mu gre pot preko izoblikovanja poenostavljenih, izrazno navdahnjenih form. Nagnjen je k dekorativno zaokroženi stilizaciji. Skupina Fant in dekle kaže dosti živahno telesnost, a vendar umirjeno skladnost lepotno stiliziranih obrisov in neko tektoniko gradnje, kar je vsekakor novostvarnostna pridobitev.

France Gorše, rojen v Zamostecu pri Sodražici l. 1897, živi zdaj v Clevelandu v Severni Ameriki in je naš ustvarjalni član. Spada sicer bolj v prej že omenjeno četrto generacijo bolj naturalistično usmerjenih umetnikov, toda poudariti moramo, da je izšel iz ekspresionistične šole Ivana Meštrovića. Od Meštrovića je l. 1925 odšel na Primorsko in šele l. 1931 v Ljubljano. Kaže mestoma v svoji ekspresionistični fazi neko tipično fiziognomijo, kot smo jo poudarjali pri Kraljih, pri ekspresionistih priljubljeno telesno odrezanost, torzo, živahnost obrisnih linij, neko ovalnost, sproščeno razgibanost kompozicije, dinamično kroženje kot pravi Šijanec. (†) Takrat se Gorše še

† Isti, nav. delo, str. 312 - 316.

ni dosti pečal z religioznimi motivi, ki so postali v zadnjem času poglavitna Goršetova snov in je treba poudariti, da je kipar zelo intenzivno prišel spet v neekspresionizem.

Do neke mere ekspresionist je tudi Mariborčan *Ivan Kos*, rojen pravzaprav v Radgoni l. 1895, potem pa *Jože Gorup*, rojen l. 1907 v Kostanjevici, umrl že l. 1932, ko je leto pred smrtjo poslikal zelo obetajočo cerkev sv. Miklavža v Kostanjevici. V Spodnjem Brniku pri Cerkljah je bil l. 1897 rojen *Janez Mežan*, ki do ekspresionizma tudi ni bil ravnodušen. Prav tako Tržačanka *Elda Piščanec*, rojena l. 1897, ki se je hotela sprva posvetiti cerkvenemu slikarstvu, pozneje pa prišla v krog realistične Lade. V mladih letih je slikal tudi l. 1899 v Ormožu rojeni arhitekt *Domicijan Serajnik*. Edina slika, ki mi je v spominu, portret njegovega očeta, je bila izrazito ekspresionistično delo.

Veno Pilon je doma iz Ajdovščine, na svet je prišel l. 1896. Njegovi slikarski pričetki so bili docela impresionistični. Kot večina drugih ekspresionistov se je k tej smeri nagnil predvsem po vrnitvi iz ruskega ujetništva, na akademijah v Pragi in v Firenzah. L. 1928 se je preselil v Pariz, kjer je potem skoraj stalno bival. Njegova sila poglobljenega doživlja je zadobila ustrezno obliko izrazito plastičnih poudarkov. Masivne, voluminozne forme so zanj značilne. Bil je v znatni meri vedutist in njegove vedute so iz kraških krajev, zato je kubičnost stavb zelo izrazita in prenešana tudi na njegovo figuralko. Poleg na kubičnost je bila njegova pozornost vedno obrnjena še na točen obris predmetov. Rekli bi o njem lahko, postavim o portretu Milka, da je izrezan iz papirja in prilepljen na ozadje in v razliko od Vidmarjevega portreta brata je ta kar nekam lesen, tog, ekspresiven ne po neobičajni zasukanosti, ampak po nenaravni nepremakljivosti nerodnega poziranja, dasi je bila upodobljenka dejansko živahna dama. Neko nagnjenost do večjih kubičnih ploskev kažejo tudi dvojice mladih ljudi različnega spola za mizo v kavarni kot *Amour simple*, pri ekspresionistih in neorealistih sploh priljubljen motiv (*Jakac*, *Maleš* in drugi). Neprefinjene poteze upodobljenec so v njuni preprostosti poudarjene, pretirane, ozadje je povsem neutralno, da je ves poudarek na figurah, ki sta kompozicijsko značilno mirno razgibani.

Miha Maleš, rojen l. 1903 v Jeranovem pri Kamniku je nekoliko mlajši od doslej obravnavanih, izvzemši od *Jožeta Gorupa*. Študiral je v Zagrebu, potem pa v Pragi pri *Brömseju* in *Tieleju*. Nato je šel še eno leto v kiparsko šolo. Nastopil je nekoliko pozneje od *Kraljev*, šele l. 1924. Vkljub študiju kiparstva je zgodnji *Maleš* v bistvu linearen, neplastičen, dasi perspektive ne zanemarja, a je tudi ne izrablja za posebno poglobitev prostora. Kot kaže perorisba *Sama* iz zbirke *Rdeče lučke*, so mu glavno obrisi in ne dosti drugačen je

tudi njegov lastni portret, deloma koloriran. Risba in grafika sta bili Malešu izhodišči tudi za njegove oljne kompozicije. Med temi so mu bile drage nekakšne vodne alegorije, kar smo našli pozneje v Bariločah tudi pri Bari Remec. Značilne so njegove Benetke, morda dva kopajoča se ob ribici, rilcu gondole in galebu, pa brez pravega Beneškega ozadja, še vedno v bistvu v eni ploskvi in morje je zelo malo prostorno. Misel je glavno, ne kakšen pogled na mesto. Še bolj značilna je njegova slika Voda. V figurah najdemo sicer nekoliko več plastike, a misel stopi še bolj v ospredje. Skoraj ljubeči odnos figur v vodni globini je dejansko nemogoč, odprte oči figur v vodi slikarja ne motijo; do pravega, tudi novega realizma je še daleč. Tak risar in grafik je bil tudi kot poklican za stensko slikarstvo. Kot cerkveni freskant je poslikal cerkve v Cirkveni in Vočinu na Hrvaškem in pri nas v Ljubnem na Gorenjskem. Plastika je sicer v teh slikah bolj poudarjena, a v glavnem so še vedno risarske, v eni ploskvi. Tako ekspresivni izraz prevladuje nad realističnimi sestavinami. Kot je njegova izraznost razmeroma enostavna, se je od vseh domačih slikarjev najmanj približal socialističnemu realizmu.

Ekspressionistične vplive najdemo tudi pri *Olafu Globočniku* in pri zgodnjem *Francetu Koširju*, pa morda še pri kom, tako pri *Slavku Pengovu*, ki je poslikal blejsko cerkev, pri že omenjenemu krajinarju *Franu Zupanu*, ki je sicer izšel iz Jakopičeve impresionistične šole ali pri *Heleni Vurnik*, čije vplive pa bi bolje označili s seccionističnimi.

Zelo zanimiv pa je slikar *Gregor Perušek*, rojen l. 1887, po angleško pisan Prusheck, slovenski staronaseljenec v Severni Ameriki. Iz Peruškovega zgodnjega slikarstva nič ne vemo; vemo le, da se v Združenih državah potem močno uveljavil, dasi so ga spričo poznejšega abstraktnega slikarstva kmalu spet pozabili. Simfonija divjega zapada ga kaže mogočnega oblikovavca plastičnosti, postavim v drevesnih deblih ali v skladih skalovja, refiniranega oblikovavca prostora, pčenostavljenega oblikovavca drevesnih kron. Kombinirana pokrajina pa bi se morala zaradi drevesnega okvira imenovati pravzaprav komponirana krajina, ker je kompozicija vse slike skoraj klasično realistična.

Še dva slikarja iz starejše dobe bom omenil. Najprej Tržačana *Augusta Černigoja*, rojenega l. 1898, ki je študiral med drugim na znamenitem Bauhausu v Weimarju. Praviijo, da je konstruktivist, a treba je reči tudi, da se je ta človek neverjetno pogosto in hitro prilagajal ravno trenutno modernim umetniškim strujam. Kakor se to čudno dojme, je pri njem v ozadju neko impresionistično občutje. Kubičnost predmetov je pa vendar izrazit neorealističen moment a v poznejših časih je postal Černigoj skoraj dosleden abstraktist.

Stane Kregar, rojen l. 1905 v Zapužah pri št. Vidu nad Ljubljano, velja sicer za surrealist, ki ga Šijanec (*) označuje s kombinacijo sanjske, pravljичne vizionarnosti, katero rad odeva v konvencionalne oblike pripovednega realizma. Surrealizem je torej subjektivna podoba vsebinskega razpoloženja. Narava naj daje le snov in gradivo za privid slikarjeve fantazije. A natančnejše govorjenje o Kregarju bi terjalo posebno poglavje o surrealizmu, ki je vsekakor blizu ekspresionizmu in novi stvarnosti.

III

Časi so bil včasih drugačni kot danes. Ne kakšni poskusi Franca Kralja, temveč že spomenik iz njegove neorealistične epohe, kmetica, ki drži objeto glavo krave, postavljen na Muzejskem trgu v Ljubljani, je vzbudil nevoljo umetniškega prizadevneža, da ga je pomazal in ko so ga očistili, razdejal. Bilo je to privatno dejanje nekega čira škodlerja, a korajžo za takšno dejanje mu je dal najbrž Adolf Hitler, ki je kot bivši soboslikarski delavec bil tudi strokovnjak v umetniških vprašanjih. Predvsem dela nemškega ekspresionizma je proglasil Hitler za „entartete Kunst“, za spakedrano, nezaželeno umetnost, škodljivo narodnemu socializmu. Podoben afront proti novi umetnosti je pa takrat kazal tudi že ruski boljševizem. Ne bodi ga len, se je jugoslovanski komunizem vrgel po ruskem in slovenski usmerjevalci kulturnega življenja, med katerimi sta bila vidna Boris Zihelr in literat Miško Kranjec, so proglasili za edino zveličaven slog neki socialistični realizem, kateremu se je večina še živečih ekspresionistov začasno uklonila, nekateri so pa odložili čopiče in dleta. A po svobodi hrepeneči umetniki so živahno pozdravili odklon jugoslovanskega komunizma od ruskega in od tam veljavne ždanovščine in so bolj prosto zadihali. Socialistični realizem je formalno prevzel slog pred Antonom Ažbetom, (kolikor je mogoče kak slog posnemati), snovno pa diktiral poveličanje komunistične revolucije.

In res je pod vplivom kulturno razgledanih glav okrog l. 1952 zavlada v likovni umetnosti precejšnja svoboda. Takrat se je pokazalo, da je imel slovenski ekspresionizem močno notranjo moč. Kiparja *Zdenko Kalin* in *Karel Putrih*, prej niti ne ekspresionista, v zadnjem času delujoča za spomenike osvobodilni fronti, sta začela delati zase, ne več za pašo neuki množici. Če pogledamo *Otroške igre Zdenka Kalina*, se nehote spomnimo na dela, ki sem jih prej omenil. Navidez pokopani ekspresionizem je spet oživel. Nanovo oživel je tudi v umetnosti mladih, da omenim samo nekatere. L. 1924 rojeni

* Isti, nav. delo, str. 146 - 150.

Floris Oblak je napravil avtoportret, ki spominja presenetljivo na ekspresionistične. Za leto mlajši Celjan *Karel Zelenko* je naslikal Kvartopirce, ki se sicer ne zvirajo v vrečah, ampak imajo nek poseben notranji mir. Že večkrat imenovani dr. Šijanec pa imenuje novo slovensko kiparstvo naravnost neoekspresionizem. Med kiparji je na švedskem živeči Nabrežinčan *Celo Pertot*, danes že na daleč znan. Njegova Smrt Pentezileje je v celoti in v detajlih ekspresionistično dojeta. Seveda novi ekspresionizem ni tako spiritualističen kot je bil pri mladih Kraljih ali pri Malešu, ima mestoma nekaj materialističen prizvok kot kaže kiparska živalska skupina *Slavka Tiha* iz cikla *Vojna*. Tihec je rojen štiri leta po Pertotu, l. 1928 v Mariboru. Najbolj pa spominja na nekdanji ekspresionizem Mozirčan *Ciril Cesar*, rojen l. 1923. Bronasta glava, Zločin, je značilna. Tudi njegova tematika je drugačna, kot je bila Kraljeva, a razen stilnih posebnostih mladega Kralja je vse presenetljivo znano. Ta novi slog bi lahko imenovali plastični ekspresionizem; ekspresija je namreč močnejša kot stvarnost.

Samo še kratko opazko o tej struji med nami v izseljenstvu. Goršeta smo že omenili. *Bara Remec* je izšla iz zagrebške neoimpresionistične šole, a že v Ljubljani je začela več risati, ilustrirati in je podvojila svojo grafično delavnost. Postala je nujno bolj ekspresivna. Tu, na ameriškem jugu, zlasti v Bariločah, pa je svoj risarski način uporabila tudi v olju in v akvarelu in dosegla v podajanju argentinskega prazivljenja velike uspehe prav s svojo ekspresivnostjo. — *France Ahčin* je bil sicer učenec prav Franceta Kralja, pa v mlajših letih skoraj ni kazal stilnih vplivov svojega učitelja. Zadnja Ahčinova razstava je pa pokazala presenetljivo dejstvo, da kipar ni samo na zunaj zašel v ekspresivnost, ampak se je tudi stilno močno približal mlademu Kralju. — *Milan Volovšek* se je, odkar je v Argentini, vedno močno koristil s pridobitvami ekspresionizma. — Med mlajšimi mu je najbližji *Jure Vombergar*; drugi zavzemajo drugačne smeri.

Ekspresionizem ni bil edini način upodabljanja v preteklosti, ni edina smer v sedanji umetnosti in ne bo najbrž edini stil v bodočnosti. A naporu njegovih prvoboriteljev so bili uspešni za razvoj nadaljnje, posebno slovenske umetnosti. Okrog l. 1925 je že tudi dr. Izidor Cankar dal svojo mater portretirati, vklesati v kamen Francetu Kralju. Uspešnost vseh prizadevanj starejših in mlajših ekspresionistov je zdaj v naši umetnosti že zgodovinsko dejstvo. ⁽⁹⁾

Marijan Marolt

⁹ V članku navedene umetnine so po večini reproducirane v knjigah: *Stele*, Slovensko slikarstvo, 1951 in *Dr. Šijanec*, Sodobna slovenska likovna umetnost, Maribor 1961.

Na zunaj je ta spominska številka gotovo vredna velikega hrvatskega umetnika. Ima dosti slik iz Meštrovičevega življenja in smrti, zlasti pa zelo dobre reprodukcije njegovih umetniških del, rekli bi lahko: iz vseh dob njegovega umetnostnega delovanja. Klišeji in reprodukcije so brez izjeme dobri, lahko rečemo, da boljši kot so bili naši, dokler smo še mi tiskali Meddobbe v isti tiskarni; nekateri klišeji starejših kipov so očitno novi, ker starejši, ki smo jih videli še doma, niso bili tako odlični; ali pa so bili slabše odtisnjeni.

Ves zvezek obsega 223 strani in je kar zajetna knjiga. Številni avtorji so z vseh zemelj, kjer prebivajo hrvatski izseljenci; največ jih je iz Argentine in iz Združenih držav Amerike. Meštrović je bil velik umetnik, kipar in zdaj ob svoji smrti bi moral govoriti predvsem iz svojih umetnin ter povedati Hrvatom in drugim ljudem, kakšna je bila njegova umetniška vloga, recimo v 1. polovici 20. stoletja na svetu in posebno v njegovi ožji domovini. Tako pa ima človek vtis, da bravci že vedo, kako je klesal ta kipar ali da za njegove sorojake to niti ni važno, da bi morali vedeti. O umetnikovih delih govorita pravzaprav samo članka Josa Kljakovića in Rajmunda Kuparea OP, drugi le mimogrede.

Kljaković podaja najprej prerez Meštrovičevega življenja. Za zgodnejšo dobo pove, da je delal hitro in da je ostalo mnogo dela nedovršenega, tako tudi za Kosovski hram. V tem je iskati seveda tudi delni razlog za njega neizvršitev. Kljaković sicer pravi, da je izvršitev vidovdanskega hrama pokopala vidovdanska ustava. Pa vzemimo, da bi bila ta zamisel uresničena postavim s prihodom Stiješana Radića v resort prosvetnega ministra; kakšna bi bila potem mojstrova vloga v hrvatski politiki? Kljaković trdi, da sta Rački in Rosandić odklonila sodelovanje z Meštrovićem, ponovno ob imenovanju slavnega kiparja za rektorja zagrebske akademije. Ko sta on in Meštrović zasnovala opremo cerkve sv. Blaža v Zagrebu, je napadla klerikalna kritika zlasti Meštrovičevega Križanega, zato je Meštrović to idejo opustil. Ne vemo sicer, kdo so bili avtorji te kritike, a najbrž je umetnikovo delo naletelo na nasprotovanje pri Hrvatih samih, saj je pri Slovencih prinesel katoliški Dom in Svet baš o Križanem več navdušenih spisov, Srbi pa klerikalne kritike sploh imeli niso. Meštrović je naletel pač pri lastnem kot tudi pri sosednih narodih na delno nerazumevanje zaradi svojega naprednega stila, kot se je to dogajalo postavim tudi s Francetom Kraljem pri Slovencih. So pa Kljakovićeve ugotovitve o kvaliteti Meštrovičeve umetnosti in o nje-

govih pedagoških uspehih gotovo vseskozi pozitivne, dasi za nas v toliko pomanjkljive, da ne navaja tudi njegovih slovenskih učencev.

O. Rajmund Kupareo se skuša poglobiti v Meštrovičev stil in sicer pod vidikom krščanstva. Mnogo zanimivega je v tej razpravi, morda tudi kaj spornega, a vsekakor Meštrovičeve vloge v sodobni umetnosti Kupareo ne izčrpa. O tem sta svojčas precej pisala dr. Stele in dr. Ložar, a očitvidno pisci te spominske številke ne poznajo teh razprav ali pa jih zametujejo. Le iz tujega sveta so sprejeli urednik in sodelavci nekatere sodbe, ne toliko znanstvene kot esejistične.

Tudi Bogdan Radica, ki je bil nekaj časa celo učenec Izidorja Cankarja v Ljubljani in je dobro poznal tudi Steleta in svojega sošolca Ložarja ter njihova dela o Meštroviću, v tem pogledu ni izjema od ostalih sodelavcev. Vsem je namreč važneje, kako se je Meštrović zadržal do hrvatstva kot političnega gibanja kot kako je kiparsko ustvarjal. Ko prihajajo sodelavci do zaključka, da je Meštrović po razočaranju v Jugoslaviji svojo politično usmerjenost spremenil, pa se nikomur ne zdi vredno omeniti, kako sta v prvi svetovni vojski gledala na jugoslovanske težnje Starčević in maršal Borojević, kar je baš Meštrović dobro povedal v svojih memoarih. Ni seveda moja naloga kritizirati hrvatsko politiko, a res je, da o tem človek iz teh člankov v Hrvatski reviji marsikaj izve, saj so članki vseskozi resni. Gotovo je zanimivo, kar piše umetnikova nečakinja, da je Meštrović z malokom govoril o umetnosti in da mu je bila z nestrokovnjaki politika najdražji predmet razgovorov. Tudi dr. Vladimir Maček je izjavil, kot piše Karlo Mirth, da Meštrović vedno govori, da se ne peča s politiko, pa se vedno v njo meša. Toda kot je bil Meštrović za časa jugoslovanskega pokreta in pozneje v Jugoslaviji predvsem umetnik in to važen, pomemben umetnik, ki je dajal vsej svetovni umetnosti epohalen vzpon, tako je bil umetnik tudi zdaj, v Ameriki, morda manj zapažen, a zvest svojemu od vsega začetka prirojenemu nagonu, kar daje svetovni umetniški kulturi močan podvig. Pri tem ni važno, kar poudarjata dva pisca, da je mojster navezal na staroasirsko umetnost (ker je vsaj netočno), ali kako so razne zunanje razmere vplivale nanj in na Michelangela in je naravno neodpušljivo, kar piše Stanko M. Vujica, da je Meštrović izven stilov, pokretov in struj. Tak umetnik bi bil namreč nepomemben, Meštrović pa je eminentno ustvarjal in odločujoč v umetnosti obeh vojsk, v času med njima in še po drugi vojski. Kar konkretno: če se je izogibal nekim stranpotom ekspresionizma, je vendar med njegovimi poglavitnimi tvorci, najsi izven njega ta stil in sledeča mu nova stvarnost ni rodil pri Hrvatih vsaj približno Meštroviću enakovrednih ustvarjavcev. Meštrović sam je torej hrvatska oblika tega pokreta ali struje. Da ni rad o umetnosti govoril, to je bil med njegovimi sodelavci

pogost pojav (primerjaj našega Plečnika!) in da je mimogrede poleg dela iz svojega resničnega poklica tudi politiziral, ga pač kaže kot pristnega dinarskega človeka in Hrvata.

Če pa je kakšna politična skupina dvomila o Meštrovičevem hrvatstvu — nekaj takšnega smo ob mojstrovei smrti brali, — jo je bilo škoda pobijati s tako odlično edicijo. Kaže nam pa ta lepa knjiga, da Hrvatje pogrešajo točno sliko Meštrovičeve umetniške osebnosti; tak prikaz bi bil zelo koristen tudi za nas, hrvatske sosede, in za ves svet.

Marijan Marolt

z a p i s k i

SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1961 *

I. PESNIŠTVO

Slovensko pesništvo je bilo v letu 1961 razgibano: deset knjižnih zbirk, kar je razmeroma veliko. Lahko rečemo, da smo tudi glede umetniške vrednosti zadovoljni. Poleg najmlajših se je oglasil tudi srednji rod, ki ima izvor še v predvojnih časih.

Jože Udovič: Ogledalo sanj. Najpomembnejši dogodek na pesniškem polju leta 1961 je prva samostojna pesniška zbirka Jožeta Udoviča, (roj. 1912, Stari trg pri Rakeku) ki je bil že pred vojno priznan sodelavec Doma in sveta in Dejanja, v katera je pisal tudi novele. Po vojni sodeluje v Novih Obzorjih iz Maribora in v ljubljanski Sodobnosti, poleg tega prevaja iz francoščine.

91 pesmi na 160 straneh je porazdeljenih v 12 ciklov, ki jim je akad. slikar France Mihelič preskrbel simbolično in stilizirano opremo, da je tudi po tej strani knjiga dogodek. Pesmi že na prvi pogled kažejo veliko literarno kulturo, ki sega od moderne in ekspresionizma do sodobne stvarnosti. Udovič je združil vse te različne smeri in na podlagi intenzivnega doživljanja pesniških motivov ustvaril lastni pesniški jezik, ki je bogato niansiran in metaforično pobarvan. V oblikovnem pogledu je ostal zvest dosežkom pesniške besede v moderni, dasi ima v večini pesmi, zlasti v tistih, ki najbolj izražajo subjektivna razpoloženja in v njih odsevajoče podobe vnanjega sveta, svoboden verz, v katerem pa je tanek čut za ritmično vrednost.

Zakaj Ogledalo sanj? „Sanjam je dan v Udovičevi poeziji poseben pomen: v sanjskih podobah se odsevi stvarnosti, resničnosti prečiščujejo in prehajajo v simbolične oblike, ki si potem najdejo s pesnikovo žlahtno, skrbno poudarjeno besedo poetično podobo. V pesni-

* V prihodnji številki bomo objavili pregled „Slov. knjiga v l. 1962.“

kovih sanjah se ogleduje življenje kakor nebo v zrealu jezera, v življenju samem pa se ogledujejo sanje. Emocionalno bogastvo pesnikove duše se izravnava z racionalnimi elementi, ki pa so prešli v pesnikove vizije in podobe v kar najbolj subtilni obliki. Udovičeva poezija je tem večja in za našo poetično umetnost tem značilnejša, ker je umela na visokem nivoju združiti individualna in obča doživljanja s sodobnim pretanjšanim poetičnim izrazom. Kljub smelosti simbolov in metafor ni nikjer absurdna, nedoumljiva, občutju nedostopna...“ (B. Borko)

Knjiga je vzbudila velik odmev in splošno priznanje, vrednost ji odrekajo le najmlajši, češ da je premalo povezana s sodobno slovensko stvarnostjo. Knjiga ni lahko branje in se je treba v Udovičeve pesmi poglobiti, če jih hočemo uživati. „Ogledalo sanj/ meče v noč/ svojo svetlobo./ Začudena je omočila/ v potok mesečine/ dolge lase,/ zdaj jih suši/ v tujem vrtu./ Vrtnice je ne poznajo,/ noč je ne pozna,/ duh vratar je ne pozna/ in ne spusti je,/ dokler ne bo izdala,/ kdo je in od kod./ Molči in ne pove,/ da je stopila/ iz mojih prsi./ Noče se vrniti./ Bela ptica/ ji pobira/ iz drobnih prstov/ ostre trne./ Rešena je tesnobe./ Nikoli več se ne bo spomnila/ na šipek/ v mojem srcu.“ (Ogledalo sanj). — Knjiga je dobila dve nagradi: Prešernovo v Ljubljani in nagrado Vstajenja v Trstu.

Vida Taufer: Svetli sadovi. Tauferjeva (roj. 1903 v Toplicah pri Zagorju, učiteljica) zavzema med sodobnimi pesnicami osrednje mesto in je tudi v tujini najbolj znana. (Veje v vetru, 1939; Križev pot, 1941; Izbrani listi, 1950; Svetli sadovi, 1961.)

Zbirka je sad zadnjega desetletnega ustvarjanja, ki ni bilo posebno plodovito, saj je v knjigi le 37 pesmi: nekaj ponatisov in nekaj novih. Pesnica je hotela že z naslovom poudariti, da šteje knjigo za sad svojega zrelega ustvarjanja. Med zorenjem te zbirke je bila Tauferjeva še bolj osamljena kakor v prejšnjem življenju, bolezen jo je priklenila med štiri stene in na življenje gleda samo skozi okno. Preselila se je v mesto, hrepeni pa po dolenjski naravi, na katero gleda z očmi spominov. Zadostujejo ji najneznatnejši pojavi, da se ob njih užge njen čustveni in miselni svet. Ta ni posebno bogat, kakor je zapisala Marja Boršnikova v spremni besedi: „Svet Vide Tauferjeve ni širok, je poln pristne poezije in svojevrstnega izredno tenkega in rahločutnega izraza. Čeprav je ta izraz na videz uklenjen v tradicionalno kitičnost, ritem in rimo, vibrira z edinstveno muziko modernega poeta, ki skriva razbolelo individualnost v preproste, realne, čustveno dojemljive podobe rahlo odmaknjenih razsežnosti.“

Osnovna nota zbirke je trpka resignacija, ki pa ne prehaja v morečo črnogledost, saj odkrije pesnica vedno kak droben žarek veselja, razumevanja, na katera se nasloni in najde uravnovešenost. Največ tolažbe ji prinaša dolenjska pokrajina, v kateri je preživela

najlepša leta. Z naravo se čuti eno, eno s spokojnostjo večerne pokrajine. Večer ji je sploh priljubljen motiv, poleg njega pa še jesen, torej obe temni, umirajoči dobi dneva in leta. Nekaj naslovov: V večerni svetlobi ob nagrobni plošči, Večer v pokrajini, Večer na jezeru, Jesensko listje, Jesenske slike, Jesen na vrtu.

Kljub pogostemu ponavljanju motivov po so pesmi neodvisne druga od druge, vsaka ima svoj globlji pomen, nekatere pa so take ekspresije, da bi jih lahko postavili ob stran Murnovi tovrstni liriki. Najlepše in najbolj občutene tovrstne pesmi so zbrane v ciklu Podobe v maju. „V srebrnobelega cvete sliv,/ ki komaj liste so odprli,/ je veter svojo pesem skrili./ Vrtil se kraj širokih njiv,/ v cvetočem lanu se spreha,/ kot bi sinjino jutra pil.“

Kajetan Kovič: Korenine vetra. Kovič je prišel po Prezgodnjem dnevu (1956) do druge zbirke, ki je nadaljevanje prve, čeprav se od nje razlikuje. Ni več tako pesimistična, toda je v njej še vedno dovolj mračnega občutja. Omaknil se je od stvarnega in realističnega pisanja prejšnje dobe in postal bolj ekspresionističen, bogatejši s primerami in podobami. Če se je dalo že pri prvi knjigi ugotoviti, da se je učil pri Murnu, je to v Koreninah vetra še očitneje, zlasti v zadnjem delu, kjer prevladujeta narava in zelena barva.

31 pesmi je zvrščenih v tri oddelke. *Veter in steblo* se začneja z Jesenjo, ki je izpoved pesnikovega razpoloženja in neposredna povezava s prejšnjo zbirko. Če je prišel prej zanj „prezgodnji dan“, je prišla sedaj prezgodaj starost: „Vrtove iščem, parke, pusti dnevi/ so skrili njihovo zeleno rast./ Posedam, tavam in bom skoraj hodil/ mladost, ljubezen med spomine krast.“ Razum in starost mu curljata v telo razkrajajoči hlad; čeprav se povzpenjajo ljudje v vsemirje, je pesnik skromen in stvaren: „Ah, biti trava, biti v travi mravlja,/ na krotki dlani zemlje majhna stvar.“

Drugi oddelek *Roboti* vsebuje 9 pesmi o sodobnem življenju, ki je pesnika razočaralo. Zato je v njih mnogo trpkosti in hrepenenja po naravi, drevesih, travi. Svet obvladujejo stroji in pesnik je napravil iz stroja nekakega boga, kateremu je zapel Očenaš, „ti nam dajesh in jemlješ barvo, obliko, ime, ki bi nas rad vse enake, enake, enake kot stroje po svoji podobi“. Poleg strojev so na svetu roboti, mesto pa je iz kock in kvadrov in nikjer ni grma, kamor bi človek skrili svoje nežnosti. A še huje je: „Vse nežnosti so kvadratne, vse sanje so pravokotne, vsi grmi so iz železa.“ Iz tega sveta bi pesnik rad pobegnil: „Naše življenje je beg./ Nenehno moramo teči,/ od nekoga ali k nekemu,/ pred onim ali za tem.“ Ubežati pa ni mogoče, kajti „na križ smo pribiti, ali vsaj na verige pripeti“. Med boljše pesmi tega oddelka spada Jesen mrtvih vojakov, umerjena žalostinka tistih, ki „za slavo te ali one domovine/ smo legli brez upornosti troh-

net". Na splošno je ta oddelek pesimističen in ne prepričuje, ker je čutiti narejenost in duhovičenje.

Vetrnice obsegajo 11 pesmi, v katerih prevladuje narava. V teh pesmih je Kovič realističen in silno preprost, da imaš večkrat vtis, kakor bi bral mladega Levstika, drugič Murna. (Prva kitica Pokrajine: „Pomlad je po zelenem prtju/ nasula rožnatih drobtin,/ drevo šumi po temnem vrtju/ od mladih vej do korenin.“) Tej pesmi sledijo štiri, ki imajo naslove po barvah: Zelena pesem, Rumena pesem, Rdeča pesem in Bela pesem; v vsaki prevladuje barva, ki je v naslovu, vsaka govori o svojem letnem času, naravi in kmečkem delu. Ta del je svež, ker je preprost in neizumetničen. Pesnik se je predal čustvu in ni iskal „modernih“ izraznih sredstev, da bi to svoje čustvo, ki ni posebno globoko, izumetničeno pedal. Naravo je opisal tako, kakor jo je videl, zato je toliko barve, toliko vidnih prilastkov. Ti čustveni opisi narave so največkrat vrednost Kovičeve zbirke. Oblika pesmi je v prvih dveh oddelkih svobodna, v zadnjem prevladujejo pesmi, ki imajo po tri kitice in rimo.

Dane Zajc: Jezik iz zemlje. Dane Zajc je izdal po Požgani travi (1958) zbirko 35 pesmi, ki je razdeljena na uvodno pesem in štiri cikle brez naslovov; ločijo jih Tršarjeve risbe. Le prvi cikel, Gotska okna, in predzadnji, Dva, sta sestavljena iz več zaporednih pesmi. Vsebina knjige je podana v uvodni pesmi Kepa pepela: „Dolgo nosiš ogenj v svojih ustih./ Dolgo ga skrivaš./ Za koščenim plotom zob./ Med belim risom ustnic ga skrivaš./ Veš, da ne sme nobeden zavohati/ dima iz tvojih ust./ Spominjaš se, da vrane ubijejo belo vrano./ Zato zakleneš svoja usta./ In skriješ ključ./ Ampak nekoč začutiš v ustih besedo./ Votlina glave ti odmeva od nje./ Takrat začneš iskati ključ svojih ust./ Dolgo ga iščeš./ Ko ga najdeš, odkleneš lišaj svojih ustnic./ Odkleneš rjo svojih zob./ Potem iščeš jezik./ Ampak jezika ni./ Potem hočeš izreči besedo./ Ampak tvoja usta so polna pepela./ In namesto besede se skotali/ kepa pepela med saje/ v tvoje grlo./ Zato odvržeš zarjaveli ključ./ Potem si napraviš nov jezik iz zemlje./ Jezik, ki govori besede iz prsti.“

Zajčeva zbirka pusti nejasen vtis. Neprijemljiva je, ekspresionistična, nekaka obtožba vsega, rušenje vsega, svetega in nesvetega, strastne ljubezni, ki ni vračana, osebne in splošne problematike. Vsega tega je nekaj, a je treba bolj uganiti, čutiti, kakor pa razbrati. Pesnik se čuti osamljenega, kajti „Nebo je brez milosti./ Zemlja je temna in sovražna.“ „Sivina je nepremična./ Kot velika siva mačka/ se je naselila v glavah kamnov./ In zdaj preži nate skoz oči kamnov.“ Nikjer nima opore: „Pode nas podivjani voli burje./ Z rogovi se upirajo/ v naše hrbte./ Mi smo brez telesa./ Brez poti.“ Povsod je smrt in umiranje in strah pred smrtjo. Gotska okna so pravzaprav ena sama blasfemija, ki spominja na mladega Župančiča.

V oblikovnem pogledu je Zajčeva zbirka svobodna, verzi kratki, navadno sestavljeni iz samostojnih glavnih stavkov. To nekoliko utruja; videti je, da je marsikaj narejenega zaradi učinka. Nekatere primere so nove in sveže, druge preveč narejene.

Kritik Vital Klabus je zapisal o zbirki tudi naslednje: „Zajc ljubi ta svet, v katerem je resnica, in se mu upira in ga razbija, ker ga mora sovražiti zaradi njegove resnice. Sovrašтво in ljubezen se pri njem nerazdružljivo spajata. Iz vsega njegovega srda izžareva strastna ljubezen in njegova ljubezen je pridobljena z najhujšim sovraštvom...“

Saša Vegri: Naplavljeni plen. Po Mesečnem konju (1959) je ta zbirka korak naprej v pesničinem razvoju, čeprav je v njej še marsikaj neizčiščenega in narejeno boleznega, sredi lepih pesmi dosti manj izrazitih. Vsa zbirka je razdeljena v tri oddelke: Rumena luč, Zasnuli mesec in Vas.

V prvem delu je zbrana osebna izpoved. Na človeka gleda „kot na odtujeno, razčlovečeno bitje, zaveda se splošne in lastne neresničnosti in to občuti z veliko bolečino, vodi jo nepremagljiva in neomajna strast in volja, doseči resnico“ (Vital Klabus). Njena bolečina je podobna „rani na vratu teleta“, v njej gori uničujoči ogenj, polna je razjedajočih madežev, njena čreda je „poklana in nasoljena“, sama sebi mora ubijati spomin. Težave življenja so tolike, da lega njih senca na vseh petero čutov. Njen sluh je „prebit z grobstvo opoldanskega hrupa“, njen vid je „moten od votlosti ciljev“, usta so „brezčutna od nepomembnosti besed“, roke so „nemočne od hladnosti predmetov“. „Moja misel zelena kobilica na ostrem trnku, ki pleni nedorasle ribe v prosojni vodi moje lobanje. Moja misel kakor oči teleta na dvorišču klavnice, ki daleč od glave jih odnaša voda iz brizgalnice v klokotajoče grlo kanala“. V glavi so ji zakurili ogenj, da bi padel pepel na njen spomin. Iz vsakega prsta na roki so izbrusili nož, da bi ubila svoj spomin“. Jedla je kruh in sol, da bi „ne dala duše v tuje koritc“, toda „zdaj sem črno tele v beli čredi, ki je gonjačem najbolj vidno“. Iz tega težkega življenja se zateka v naravo, kajti „hočem umreti med travniki“.

V drugem delu je 21 ljubezenskih pesmi — prepletene so z ekspresionističnimi primerami —, skozi katere s težavo prodira želja po dragem, pričakovanje in razočaranje. Tretji del ima šest pesmi: moderne slike iz življenja na vasi. Tudi v njih je toliko ekspresionističnega pesniškega aparata, da je slika daleč od stvarnosti, vendar pa je včasih prepričljiva in nazorna. (Spomladi voli prebadajo izmučeno zemljo z rogovi: „Tokrat zemlja joče bele telohe iz ranjenih oči“. Ali: „Poletje je rumena marelica v rokah sitega otroka“.)

Zbirka je vsebinsko težko prijemljiva, ker je preobložena z ekspresionističnimi „naplavinami“. Lepe so samo posamezne primere,

ki so sveže. Moti tudi preveč enolična zunanja zgradba, ki je prozaična. Vse pesmi bi prav lahko prepisali v navadno prozo, kajti verzi so napravljeni brez vsebinske ali logične vzročnosti. Npr.: „Kdo/ je ostril/ rumene metulje/ na/ modrih akacijah,/ ko/ je/ polnoč/ bila v klasju“ (Ognjišče).

Valentin Cundrič: Pojoči grm in Krotko jutro. Valentin Cundrič (roj. 1938 v Poljanščici pri Biedu, študent slavistike) je dosegel ne-navađen rekord: v presledku enega meseca je izdal svoji prvi pesniški zbirki, prvo pri DZS v Ljubljani, drugo pa pri mariborski založbi Obzorja.

V Pojočem grmu se je predstavil takole: „Jaz sem tih/ in sred-njevelik/ fant./ Samujem za ozarami časa./ Dan, noč, reka in žena/ so stene moje male kočē./ morski pesek borna tla./ streha dolgi dekliški lasje./ Petkrat na dan/ grem z doma./ da se nagledam obla-kov,/ da se načudim polju,/ in trikrat brez namena./ Sem tih/ in srednjevelik fant./ Vsak dan sem večji./ Kmalu mi bo mala kočā/ za ozarami časa/ pretesna“.

Zbirka obsega 41 pesmi v šestih oddelkih. Prvi del je slavospev naravi, poln posrečenih primer in izrazov. V teh pesmih poje narava z vsemi svojim bitjem in pesnikovo tenko uho zna uloviti te nesliš-ne glasove ter jih prenašati na papir. Ta del knjige je morda najlepši, ker je svež in neprisiljen, zajet iz gorenjske narave, s katero je pesnik ves povezan. Drugi del je posvečen ljubezni. Tu ni obupa in črno-gledosti, ampak je neke vrste kramljanje. Tudi tukaj mu gre za lepe primere, ki se spreminjajo v sentence, npr.: „Žena je duša moškemu telesu./ Njeno srce ptica, ki znosi gnezdo/ v moške prsi“. Sledi nekaj priložnostnih pesmi prijateljem, nato so pesmi o suhi travi, suhi reki, mrtvem jutru, samoti, smrti.

Druga zbirka — *Krotko jutro* — ima za geslo: „Dišeči kot mur-ke/so lasje življenja,/ ki je vstalo v meni“. Obsega 25 pesmi v štirih ciklih. Prva dva govorita o pesniku, o njegovih spominih na mladost, o naravi in življenju. Pesnik želi, da bi bila njegova pesem „polna mehke trave“, v rokah drži rožo poletja, krogi ptic ga obletavajo, trave govore o njem, rože so dobre z njim. V naravi je srečen in poln življenja kakor narava sama. Svetloba ga nosi na belih ramenih po hribih dneva. Tem pesmim slede balade o življenju; zlasti sta izraziti: Na begu pred sovražnikom in Popoldne v malem mestu, v kateri je sorodno razpoloženje kakor v Grumovi drami Dogodek v mestu Gogi.

Druga polovica knjige je izrazito ljubezenske vsebine. Značilnej-ši sta daljši pesmi Meri in Nina. V obeh čaka dekle fanta, ki ga ni.

Zbirka *Krotko jutro* je bolj zrela kakor *Pojočī grm*, dasi je med njima le mesec dni razlike. Večjo zrelost kaže številnejša pro-blematika, pa tudi zunanja oblika je skrbnejša. Oblika pesmi je zelo

svobodna, ne glede na ritem ne na rimo, verzi se mu prelivajo kakor veter na gmajni: eni so dolgi, drugi kratki, eni pesniški, drugi prozaični. Lepe so primere, ki so včasih izvirne. Dobro je označila zbirko založba: „To ni refleksivna lirika zrelega, že dokončno formiranega poeta, ki s suverenim pogledom objema svet in življenje — nekaj naivno otroškega, nekaj, kar zaupa in veruje, je v teh pesmih, in prav to je njihov čar, ki premaga bravca, brž ko se je z odprtim srcem in iskreno mislijo poglobil v mlado svežino Krotkega jutra. Drobne pesmi, polne impresivne sile, ki pričajo, kako zelo je mladi avtor še blizu prirodi“.

France Forstnerič: Zelena ječa. Literarni prvenec 28-letnega pesnika, doma iz Podbrežja pri Ptuj: 30 pesmi, ki so v bistvu odsev mladostnega doživljanja; fant je prezgodaj dozorel in ni našel v življenju smisla, ki ga je kot otrok pričakoval. V njem je razkol med mladostnimi ideali in spoznanjem vsakdanjega resničnega življenja. Pesnik se je resigniral in se zateka na rodno Ptujsko polje, kjer žari in pripeka sonce na peščenih nabrežjih Drave, kjer valovi klasje na vedno žejnih njivah, kjer se raztezajo nepregledni travniki s travo, ki mu je prijateljica, postelja in ječa; od tod simbolični naslov Zelena ječa: bilke so se mu nagnile nad trepalnice in napravile pred njim križ, za katerimi je vdan jetnik. „V zeleni ječi so oči pozabile,/ kako daljne so ceste oblakov“.

Reka s peskom, veter in trava so trije elementi, jedro Forstneričeve zbirke. Le v začetku je nekaj rahle erotike, ki pa je tudi obdana z naravo. Zbirka je polna sonca in je sveža. Primere so zelo ekspresionistične, nekatere lepe in nove, jezik izbran. Oblika je svobodna, na več mestih prozaična. Ne prinaša posebnih odkritij in ne dosega Cundriča; očitni so tudi tuji vplivi.

Bruna Pertot: Moja pomlad. Brunna Pertot (Trst) je najmlajša pesnica. Izšla je iz Literarnih vaj in pozneje Mladike. Zbirka obsega 40 drobnih pesmi (največ pol strani), ki so nežne in osebne, kakor da bi bile nastale v idilični odmaknjenosti od trdega sveta. V Pomladnih pismih sramežljivo vabi fanta „na sončni sprehod/ po domači grudi“, da bo slišal peti „moje bore“, na barkovljanski obali ima privezan čoln, z njim ga bo popeljala od kraja. „Večer je./ Iz paštnov trte/ v cvetju zadišijo,/ in slani veter/ otrasa cvetni prah./ Ko na september/ latniki nam dozoriijo,/ utrgam zate/ sončen, zlati grozd“.

V Zimskih pesmih se spominja odsotnega fanta, a tudi tu brez posebne tragike, z rahlo melanholijo. Kakor vsi primorski pesniki tudi Pertotova ni mogla mimo borov, stražarjev kraške pokrajine, in jim je zapela štiri pesmi Mojim borom. Tudi v ostalih pesmih je narava stalni spremljevalec pesničinih misli in čustev, lepa obmorska pokrajina v vseh letnih časih. Knjiga ne prinaša nič novega, a je košček lepote, kakor jo je zajelo nežno deklško srce.

Zbirki je napisal spremne besede Jože Peterlin: „V pesmih ne najdemo kričeče problematike rodu in naroda v tem trenutku, niti odmevov in trdot zmaterializirane dobe. Kot da se je pesnica umaknila pred neizprosnostjo in grobstvo v svoj svet za morjem, v senco barokovijanskega cvetja, v odmev čudovitih sončnih zahodov, v svoj svet samote in srečanj, iskanj in pričakovanj. Njena misel in njena ljubezen je posvečena človeku in zemlji in melodiji domače besede — vrednotam, ki jih tolikokrat premalo ceni naš čas“.

2. PRIPOVEDNIŠTVO

Pripovedništvo je bilo precej razgibano: deset romanov, nekaj povesti in več novelskih zbirk. Kakor je že običaj, je prevladovala partizanska ali medvojna tematika, vendar se zdi, da se je položaj v toliko spremenil, da povečini že ni več samo črno-belega slikanja, ampak se pisatelji objektivneje lotevajo teh problemov. Ustavimo se najprej pri romanih.

Matej Bor: Daljave. Matej Bor, (psevdonim za Vladimira Pavšiča, Grgar pri Gorici, 1913) se je med vojno oglasil z bojevitimi revolucionarnimi pesmimi, katerim je ostal zvest tudi po vojni, le da jim je pridružil tudi dramatiko. Sedaj je napisal prvi roman *Daljave*.

Roman je po zgradbi in podajanju svojevrstno delo, ker Bor nikjer ni hotel hoditi po ustaljenih poteh. Obširno zgodbo namreč pripoveduje oziroma piše s prstom po zraku umirajoči Blaž Oblak, knjigovodja podjetja lesnih izdelkov '29. november'. Med obnavljanje dogodkov pa posega tudi pisatelj, ki razmišlja o vprašanih, v zvezi z zgodbo. Bor se ne skriva za pripovedovavca in ne polaga svojih misli v usta nastopajočih oseb, ampak jih razkriva kar sam. Na široko govori o njih, včasih resno, drugič posmehljivo ali uničujoče. Obširni tekst mu je nudil obilo možnosti, da je o najrazličnejših stvareh izrekel svoje mnenje, nazore; pri tem je silno gostobeseden, kar je ena pglavitnih napak romana. Zato je knjiga nepregledna in se z muko pomika dalje, ker je premalo zgodbe, da bi mogla vzdržati to poplavo besed.

Osrednji osebi dejanja sta dve: Mirko in Blaž Oblak. Mirko je človek brez idealov, brez vesti, koristolovec, dela samo to, kar mu ugaja in koristi. Najprej je partizanski aktivist v Ljubljani, nato partizan, potem nekak nemški zaupnik, član „bele garde“, končno neke vrste partizan, dokler ga ne da Blaž ustreliti. Tudi Blaž je bil sprva aktivist v Ljubljani, ko pa sta z Mirkom povzročila proti svoji volji smrt več otrok, ga je pekla vest. Odslej je bil zvest partizan in tudi ranjen pri napadu na neki predor. Med njima se lovi Amalija, ki jo imata oba rada; zdaj je z enim, zdaj z drugim, vendar

ji je bolj všeč živahnejši Mirko. Izmed stranskih oseb je najboljši Jože s Krasa.

Borov moralni svet je izrazito protikrščanski. „Bog je neprijeten sopotnik človeka. Graja te na vsakem koraku...“ Zagovarja nekak človečanski humanizem, ki mu je človek merilo in vrednost vsega: „Človek je več vreden kot beseda, pa čeprav je božja“.

Za Bora je moralno samo tisto, kar delajo partizani, ker se samo ti borijo za pravico. Dvomi pa tudi o tem, če bo pravica po vojni „gospodarila pravično, čeprav je pravica. Tudi pravica mora imeti ljudi, da v njenem imenu gospodarijo. Ljudje, ki ti niso venomer pod očesom, pa se radi izpridijo. Zdaj te pa vprašam, kje bo dobila pravica toliko ljudi, da bodo venomer pazili na ljudi, ki naj bi v njenem imenu pravico delili in gospodarili, in četudi jih dobi, kdo bo pa pazil nanje, saj bodo tudi oni iz mesa in krvi in zato grehu podvrženi, kakor sva midva“.

Roman hoče z naslovom poudariti, da so v ljudeh daljave, ki jih ni mogoče premeriti. Take daljave so v Mirku, Blažu in Amaliji. Drug drugega ne razumejo in tudi sami sebe ne popolnoma. Roman se razlikuje od običajnih partizanskih, ker zanima Bora notranje življenje ljudi. Največja napaka pa je, da je gostobeseden, nepregleden, narejen; jezik premalo izčiščen.

Nada Gaborovič: Jesen brez poletja. Prvenec profesorice slovenščine iz Maribora. Napisan je v prvi osebi in bi lahko bil avtobiografija. Pripoveduje ga namreč mlada dijakinja z imenom Nasmejana o svojih doživljajih med zadnjo vojno. Tik pred vojno je v Mariboru spoznala dijaka Vedrega in se vanj zaljubila. Fant je odšel ob prihodu Nemcev v partizane, njo pa so z družino preselili v Srbijo. Naselili so se v skromni koči nekje v Srbiji, stradali in se bali četnikov, ki so po pisateljičinem zatrjevanju samo klali. Za nekaj časa je odšla v mesto, da bi študirala, toda kmalu se je vrnila, pomagala domačim in mislila na Vedrega.

Pozimi 1944 je zvedela, da leži Vedri ranjen pri nekem kmetu sredi Bosne. Odpravila se je k njemu, čeprav je bila pot naporna in nevarna zaradi Nemcev in ustašev. Ko pa je prišla na cilj, je zvedela, da je Vedri padel v zasedo, ko so ga reševali partizani, in umrl. Odslej je odmrta svetu in se ni menila ne za Srba Bogdana in ne za Doktorja, ki sta ji dvorila. Po vojni je odšla v Ljubljano in srečala Vedrega. Poročen je bil z bolničarko, ki mu je stregla med boleznijo. Pogovorila sta se in razšla.

Roman je zanimiv, ker prikazuje življenje slovenskih izseljencev v Srbiji. Vendar slika ni popolna, ker jo podaja dekle, ki je vsa uklenjena v ljubezen do partizana in zato ne more pravično ter v celoti presojati ljudi. Dekle je vsa razbolela, dogodki so večji od nje, ne spremlja jih z razumom, ampak samo s srcem, ki je seveda

na strani tistih kot njen izvoljenec. Delo je izrazito črno-belo, silno sentimentalno in razvlečeno (581 strani!). Najlepša je pot v Bosno in nekaj prizorov iz domačega življenja.

Milan Lipovec: Ljudje ob cesti. Prvo leposlovno delo Milana Lipovca, ki je nekaj časa živel v Trstu; sedaj živi v Kopru. Opisal je ljudi ob cesarski cesti Trst-Reka, tako imenovane Brkine in njihovo zemljo.

„Prav tako je ta brkinska zemlja kakor bradavičasto, zgrbljeno lice domačina. Vse brazde in gube je posnela po njem in jih preoblikovala v podolgaste griče in globoke tesni, v vlažne vijugaste soteske in z drevjem in grmovjem porasle grebene. A solze, spolzele po starikavem licu, solze žalosti in veselja je zbrala v kristalne studence; vse znojne kaplje, iztisnjene iz dela in trpljenja, v mrmrajoče potoke. Ker pa se v teh krajih po človeškem obrazu potoči več znoja ko solza, so tudi potoki obilnejši — po vseh grapah in soteskah šeklajo“.

S te zemlje je Lipovec pobral ljudi in jih predstavil v žalosti in veselju. Njihovo življenje je preprosto, brez posebnih pretresov in tragedij. Polje in dom, to sta tečaja, okrog katerih se suče njihovo življenje. Le moški, ki se ukvarjajo s prevozništvom, zaidejo v večji svet, zlasti v Trst, kar pa dosti ne vpliva nanje. Mesto jim je samo vir zaslužka, tudi v mestu mislijo na svoje njivice; ne utegnejo se ustavljati, kajti pot je dolga, ob cesti se radi skrivajo tatovi, če pa teh ni, se lahko prikažejo duhovi.

Lipovcu ni šlo za to, da bi napisal napeto zgodbo, ampak, da bi čim verneje zajel življenje brkinskih ljudi v celoti. Zato ni erotne zgodbe, ni glavnega junaka, ampak je roman kolektivno delo, z vrsto nastopajočih, ki so si več ali manj enakovredni. Zgodbe so spletene okrog posameznikov, zato so samostojne, vse skupaj pa sestavljajo podobo življenja, mišljenja in čustvovanja Brkinov. Važnejše osebe so: Janez Palčič iz Loč: slab kmet, ker je bil preveč nadarjen, da bi se zakopal samo v kmečko delo. Po potrebi je bil zdravnik, babica, pozdravil je cesarja, oženil se je z dekletom, ki ga ni marala in mu je pobegnilo, umrl je na vozu, s katerim se je dal zapeljati v naravo. — Janez Kalec je hotel postati voznik, šel v slavonske gozdove, kupil tam ciganskega konja, ga prodal nekemu baronu za lipicanca in ga odkupil od njega za polovično ceno. — Mlinarjevi v Ponikvi: Martin je revmatičen, da se ne more premakniti v postelji. Njegov brat Valent ni dosti boljši in ga zaduši voda v podzemski jami. Sestro Luco zapelje neki čudaški Jerom, Lenka pa se bo poročila s Kalčevim Janezom. — Vervarjeva Karlina je imela fanta, ki se je ponesrečil na češnjih; zmešalo se ji je in nosi vence na češnjo. — Jakob z Brezovega brda je neke vrste Martin Krpan, ki zmrzne na cesti.

Glavne osebe so žive in naravne, res zajete iz brkinskega življenja. Druga prednost dela je opis lepote brkinske zemlje (nekateri bi

spadali v čitanke!), tretja sočen jezik, ki more tekMOVATI z vsako sodobno slovensko knjigo.

Lipovčevi Ljudje ob cesti so najboljši roman v tem letu.

Manica Lobnik: Ledinčani. Lobnikova se je oglasila leta 1957 z dvema krajšima romanoma (Gorniki in čas in Rosa na pajčevini). Njeno tretje delo se godi kot prejšnja na Štajerskem, in sicer v Slovenskih goricah.

Vas: „Nekaj starih hiš, cerkev, šola, gostilna in trgovina, pek, kovač in mizar, trije hribi in tri grape ter raztresene kože po njih“. Narodne zavesti niso poznali, krivdo za to vali pisateljica na prejšnjo Jugoslavijo, češ da jim ni znala vcepiti ljubezni do domovine. Ta mračna slika traja do konca romana, ki se deli v tri dele. V prvem je pisateljica zajela nekaj dni pred izbruhom zadnje vojne, in sicer vaščane in vojaštvo, ki ga je bilo polno v tem obmejnem predelu. V drugem delu je prikazala vojno in polom obmejne črte. V tretjem delu so nastopili novi gospodarji in se zasidrali v Ledinah. Postavili so oblast in začeli ljudi deliti v zanesljive državljane nove države in v tiste, ki so jih malo pozneje preselili. Ta del se je pisateljici najbolj posrečil; strah, pričakovanje, kaj bo, vse to je podala z zanesljivo roko in ustvarila realistično podobo takratnih razmer.

Delo je razvlečeno (590 strani), preveč črno in zgodovinsko netočno. Lobnikova je namreč hotela dokazati, da so se nekateri „najboljši“ takoj ob nemškem napadu zavedeli in začeli delati za osvoboditev; samo ti so za pisateljico pozitivni. Roman je skromno umetniško delo.

Mira Mihelič: Mala čarovnica. Roman je nastal pod vplivom ameriške „short story“, in ta izraz pisateljica tudi sama navaja. Roman ima namreč komaj 160 strani razmeroma majhnega formata, pripovedovanje pa je zgoščeno, kakor bi šlo bolj za vsebino kakor za podajanje in razvijanje zgodbe v vsem njenem nastajanju.

Druga posebnost dela je, da v njem nastopajo štiri vidnejše osebe, izmed katerih vsaka pripoveduje v prvi osebi svoje doživljanje in seveda toliko o drugih, kolikor posegajo v njeno življenje. Tako je delo pravzaprav sestavljeno iz štirih novel in jih je avtorica tudi samostojno priobčila v Naši sodobnosti. Te osebe so: Bertl, Martin, Amy in Mina.

Roman se odigrava v povojni Ljubljani, v zbombardirani hiši, v kateri je ubilo generalnega ravnatelja in njegovo družino. Tu si je četvorica uredila zasilno stanovanje. Bertl je čevljar in stanuje v šoferjevi sobici v garaži. K njemu sta se priselila Pisker in Piskerca. On je nekak aranžer, ona klepetulja in malovredna ženska, oba pa se ukvarjata z verižništvom. Za njima sta prišla Martin in žena Mina s hromim otrokom Tinčkom. Trdili so, da je Martin nezakonski ravnateljev otrok in torej njegov dedič. Končno je prišel v

podrto hišo še Bertlov nečak, študent Lenko, tip novega človeka, kakršnega je ustvarila revolucija; pridiga o delovnem ljudstvu, o skupnosti, o združništvu.

Vsi ti ljudje so nekaki brodolomci življenja, skupna jim je le revščina in hrepenenje po izboljšanju. S težavo prenašajo drug drugega in drug pred drugim skrivajo načrte, želje in napake. Obe ženski iščeta seksualnih pustolovščin, toda okolje je tako siromašno, da tudi v tem ne najdeta utehe. Nekaka osrednja vez med vsemi je Bertlova udomačena ververica — mala čarovnica — ki zabava hrome Tinačka, dokler je Mina ne ubije.

V to duševno in telesno revščino se pripelje Američanka Amy, a brez dolarjev, ki jih je Mina tako pričakovala. Zato jo sprejmejo hladno, le Martin se ob prvem pogledu zaljubi vanjo in ona vanj. Po hudem sporu z Mino se odloči, da bo odšel z Amy v Ameriko. Že drži kovček v roki, ko ga zadrži hromi Tinaček. In za konec zvedo še to, da jim oblast ne pusti popraviti hiše, ker bodo vse skupaj podrli in potegnili tam čez cesto. In spet najde Lenko opravičilo: „Ali še zmerom ne razumete? Ceste, ki so človeštvu potrebne, po katerih tudi mi hodimo, gredo pač mimo želja nas majhnih nepomembnih ljudi“.

Miheličevi se je posrečilo, da je vdihnila svojim ljudem življenje. Njeni junaki so naravni in prepričljivi, vzeti iz resničnega in vsakdanjega življenja. Siromaki so, ki se morajo prerivati za košček kruha, robati in trdi, le ob ververici postanejo otroci, brez hudobije in z navno srečo. Negativna stran pa je načelna amoralnost vseh teh ljudi. Vsi žive samo telesno, nagonsko.

Branko Hofman: Strah. Pesnik in dramatik Hofman je izdal pri koprski založbi Lipa svoj prvi roman, v katerem obravnava zdravnika Habeta, ki se je zaradi intrig v bolnišnici zapil in v opitem stanju pri operaciji ubil človeka. Ko pride iz ječe, je izkoreninjenec in se boji vsake odgovornosti, družbene in zasebne, celo komaj rojeni ljubezni ne verjame. Rešitev išče v begu v Trst in po svetu, toda na meji ga ubije vodič, da se polasti njegovega denarja.

Roman je omejen na kratko časovno obdobje, toda posega s številnimi retrospektivami daleč nazaj. Z vsem tem je junak dovolj poglobljen, vendar premalo življenjski, da bi si znal poiskati pot nazaj v družbo, kateri pripada. Čuti se krivega in pisatelj po stari tradiciji kaznuje junaka za smrt med operacijo z ubojem. „Skozi ves roman se v glavnem junaku grmadi toliko dvomov, toliko obupa, toliko grenke osamljenosti, razklanosti, nenehnega beganja med neshtevilnimi možnostmi, od katerih pa niti ena ne prinaša dokončne rešitve, da učinkuje smrt na koncu sicer kot tragično neprijeten zaključek, a vendarle kot edino mogoče utišanje bolečih sisifovskih alternativ, ki jim preteklost tako in tako že vnaprej narekuje zmeraj

enak izhod. S tem je rešitev dobila modernejšje obeležje; ni se toliko podvrgla didaktično odvrtni etično-moralni konsekvenci; Aleš Habe je preveč simpatična oseba (iz njega diha avtor z dušo in telesom, zato o njem, razen o njegovi preteklosti, le stežka zapiše kaj slabega), da bi bil primeren za takšno možnost. Bolj je podoben tragični žrtvi naključja in neizprosno okrutne zakonitosti življenja in ustreznih medsebojnih človeških odnosov. Zato se nad njim na koncu romana bravec zamisli, s tem pa je pisatelj svoj namen tudi dosegel". (M. Kmecl)

Roman je skromno delo; osebe niso dovolj izdelane in diferencirane. Preveč je nabuhlih opisov in nepoetičnih vložkov, vendar kaže, da bi se Hofman mogel razviti tudi v dobrega pripovednika.

Jože Javoršek: Obsedna tehnica. Roman obravnava ljubezenske zablode štirih ljudi, ki begajo po svetu, po suhem in po morju, da bi našli sebe in sočloveka. Podajanje je zelo izumetničeno, gostobesedno in ne prinaša nič novega v slovensko literaturo.

Jože Dular: Andrej in Katja. Avtor je doslej opisoval dolenske kmete okrog Krke (roman Krka umira in novele Ljudje ob Krki), tu pa je posegel v medvojno ljubljansko okolje in pokazal, kako se dva izrazito meščanska otroka, Andrej in Katja, odločita za partizansko gibanje. V knjigi je veliko razmišljanja in razpravljanja, sojenja in obsojanja, vendar pa se pisatelj ni približal svojemu prvemu romanu. Ta svet mu je preveč tuj, da bi ga mogel postvarjati.

Vasja Ocvirk: V novo zimo. To je zaključni del trilogije o partizanskem delovanju na Dolenjskem do leta 1943. Prvi del — Soncu ni verjeti — govori o oblikovanju prvih udarnih brigad, drugi — Hajka — o roški ofenzivi, tretji — V novo zimo — o jeseni leta 1943: kapitulacija Italije, nastanek osvobojenega ozemlja okrog Kočevja, boji za Turjak in Grčarice, prihod novih partizanskih borcev, prvi spopadi z Nemci in umik pred njimi nazaj v gozdove — „v novo zimo“.

Roman je običajno partizansko delo, večkrat zgrajen na dokumentiranih dogodkih, napisan precej površno in v ohlapnem jeziku.

Mitja Vošnjak: Črna kri. Avtor piše o partizanski tiskarni „Mrtvašnici“ v Ljubljani med zadnjo vojno. Delo je šibko in neprepričljivo.

NOVELE IN POVESTI

Več kot romanov je izšlo zbirk novel in povesti. Na splošno so novele umetniško veliko pomembnejše kakor povesti.

Vinko Belčič: Nova pesem. Na 122 straneh je 14 literarnih stvaritev, ki bi jih najlažje imenovali „pesmi v prozi“, ker so ti

spisi tako značilno Beličičevi, tako osebni in prvinski, tako ustrezajoči naravi in bistvu njegove poezije, da so vedno na meji lirike, epike in celo dramatičke. V njih je polno življenjske neposrednosti, drobnih osebnih problemov, a tudi problemov in dogodkov velikega sveta, vse pa je podano odkrito in pogumno in z namenom — po izpopolnitvi. Zbirka spada med najboljše v tem letu, zato je dobila tržaško literarno nagrado Vstajenja; založila jo je SKA v Buenos Airesu.

Smiljan Rozman: Mesto. Rozman je v 9 novelah zajel Maribor z njegovim življenjem in krajevnim okoljem. Novele so močne in zasnovane tako, da zajamejo vse značilnosti Maribora in njegovih prebivavcev. Mesto je tretja knjiga mladega avtorja (romana: Nekdo in Obala) in zanjo je dobil Prežihovo literarno nagrado mariborske založbe Obzorja.

Stanko Jonežič: Moja podoba. Knjiga je izšla v založbi Mladika v Trstu in prinaša lirično prozo, kratko, poduhovljeno, nekak dnevnik pisateljevega razgibanega življenja. Najlepše so črtice o materi.

Janez Gradišnik: Ura spomina. V zbirki je 16 novel iz predvojnih, medvojnih in povojnih let, v katerih zanimajo pisatelja predvsem dramatični motivi. Napisane so v klasični obliki novele in lepo zgrajene.

France Filipič: Pojoči konji. Zbirka je zajeta iz vojnih dni in je razblinjena; najboljše so taboriščne zgodbe. Filipič je boljši v pesmi kakor v prozi.

Marjan Kolar: Prazno nebo. Novele se gode v majhnem industrijskem mestu med mladimi izobraženci, kjer se ne zgodi nič velikega, a vendar dovolj, da človeka prizadene in nalomi. To je prva Kolarjeva knjiga in je obet za prihodnost.

Andrej Hieng: Planota. Mračna in naturalistična zbirka o osamljenicah, ki ne najdejo stika s soljudmi, ker jih teži krivda, ker so čudaki ali se drugače ne znajdejo. Pripovedovanje je baročno, težko in večkrat narejeno.

Dane Lokar: Zakopani kip. Knjiga obravnava v treh novelah tri panoge umetnosti: pesništvo, slikarstvo in kiparstvo. Za podlago razmišljanja o pesništvu je vzel Gregorčiča, a ga je preveč izkrivil, zlasti mater. Ostali noveli imata izmišljenega junaka. Novele so zanimive samo po vsebinski strani, a še tu jim manjka vsesplošne resnice, ker prikazujeta druga in tretja samo del problema. Novele so si podobne, imajo malo epike, veliko premišljevanja in samogovorov ter posegajo daleč nazaj.

Saša Vuga: Račke po reki plavajo. 18 novel, ki se gode v pisateljevi rojstni vasi (Most na Soči) med vojno in po njej. Igravci Vugovih novel so čudaki, posebneži, taki, ki so na ta ali oni način sprožili kak dogodek, ki je vznemiril vsakdanjo vaško stvarnost. Zbir-

ka se je pisatelju manj posrečila kakor roman *Veter nima cest*, ker je hotel biti za vsako ceno originalen v podajanju. Slog je nejasen, da se braveci z najboljšo voljo ne bodo v knjigi znašli. Tudi je preveč nepotrebnega prostaškega izražanja.

Lojz Kraigher: Na robu življenja. To je pisateljevo posmrtno delo (umrl 1959) in izrazito osebno izpovedne vsebine: življenje med partizani (V hribih, Večer pred hajko v hribih) in v taborišču (Fragment iz dachauskih ječ). Pisatelj se je skrnil pod ime Blaž Gorečnik (goreč za socialno revolucijo). Vrednost knjige je v precejšnji odkritosrčnosti, umetniško pa ne prinaša nič izrednega, zato je pisatelj tudi ni dovršil in sam izdal.

France Bevč: Slepa ulica. Povest o kmečkem fantu Andreju, ki se pod materinim vplivom in zaradi razvajenosti ter neodločnosti zapise med domobrance, zadnjo noč pred koncem prespi pri dekletu, nato se skriva; ko ga čez nekaj mesecev miličniki odkrijejo, se sam ustrelj. Povest spada med pisateljeva šibkejša dela, ker ji manjka psihološke poglobitve in utemeljitve. Značaji so nedosledni.

Vladimir Kavčič: Sreča ne prihaja sama. Povest opisuje čudaka siromaka, a je napisana tako šibko, da ne zasluži daljšega razpravljanja. Mitja Mejak pravi v oceni, da je napisana „kot za pisateljsko vajo“.

Vladimir Kralj: Mož, ki je strigel z ušesi. Knjiga je prvenec 60-letnega profesorja na igravski akademiji v Ljubljani in prinaša osem novel iz pisateljevega življenja v nemških taboriščih. Novele so zanimive, ker nepristransko slikajo vsakdanje življenje taboriščnikov.

Vasja Ocvirk: Smeh v klavzuri. Slika svojo mladost v ljubljanskem Marijanišču, ki ga primerja nekaki kaznilnici. Knjiga ni nič posebnega.

Jože Kroflič: Veter veje skozi veje ter Joži Munih: Ljudje iz Stržišča. Dobri mohorski povesti.

Lojze Ilija: Gospod Šimen. I. del. Večerniška povest celovške Mohorjeve družbe.

Jože Javoršek: Okus sveta. Opis potovanja skoraj okoli sveta z razmišljanjem o človeku, tujih kulturah itd. Včasih je precej erotičen, podan pa v takem jeziku, kakršnega redko srečamo v slovenski knjigi.

Ivan Jan: Izpolnjena beseda. Knjiga je zbirka zgodb iz gorenjskega partizanskega življenja in so prej izšle v časopisih.

Tone Selškar: Ljudje z rdečim cvetom. V knjigi je 21 partizanskih črtic, kakršnih je izšlo po vojni na stotine.

Hinko Nučič: Igralčeva kronika. Druga knjiga spominov na igralška leta tega znanega odrskega umetnika.

III. DRAMATIKA

Dramatika — kakor je že navada — tudi v tem letu ni bila razgibana. Vendar je izšlo več poskusov zlasti mlajših pripovednikov, ki so spravili svoje delo na oder kakega gledališča, nato je delo obležalo v arhivu. Najpomembnejše delo, ki je izšlo v tisku je:

Dominek Smole: Antigona. Delo so že prej uprizorila tri poklicna gledališča in je dobilo tudi nagrado Sterijinega pozora v Novem Sadu. Brez dvoma spada med najboljša sodobna slovenska dramska dela, čeprav je snov grška.

Miha Remec: Mrtvi Kurent. Izšel je na ciklostilu, že prej pa ga je uprizorila mariborska Drama.

Ferdo Kozak: Punčka. Delo je nekako nadaljevanje Vide Grantove, zato je vzeto iz istega okolja, nastopajo prav tako trije moški, le da niso sorodni, in zapeljujejo nezrelo „Punčko“. Pisatelj obsoja liberalni nemoralni individualizem. Vrednost te igre je približno taka kakor Vide Grantove.

Boris Grabnar: Mimo načrta. Drama v 5 slikah (Ciklostil).

Vladimir Levstik — Herbert Grün: Kastelka. Dramatizacija znane povesti Gadje gnezdo, a s spremenjenim koncem.

Anton Ingolič: Tajno društvo PGC. Tudi to delo je dramatizacija.

Milan Stante: Kekec in Mojca. Mladinska igra po Vandotu.

Ferdo Godina: Družinski dnevnik. Scenarij po filmu.

IV. MLADINSKA DELA

Za mladino je izšla cela vrsta knjig od pravljic do črtic, povesti in pesmi različnih umetniških vrednot. Napisali so jih znani mladinski pisatelji, izmed katerih omenimo le naslednje: *Vid Pečjak: Drejček in trije Maršovčki; Leopold Suhadolčan: Deček na črnem konju; Angelo Cerkvenc: Markov beg.*

V. PONATISI

V tem letu so ponatistili več starejših del. Najvažnejša so: Finžgar je dobil IV. in V. zvezek Izbranih del; Pavel Perko: Novele in črtice; France Bevk: IX. zvezek Izbranih spisov; Simon Gregorčič: Izbrane pesmi; Janez Mencinger: I. zvezek Zbranega dela; Jurčič: I. zvezek Zbranega dela. Juš Kozak: Izpovedi; Fran Albreht: Odsevi časa; Fran Milčinski: Butalci; Matej Bor: Previharimo viharje; France Bevk: Lukec in njegov škorec; izšlo je tudi več izborov partizanske lirike in proze.

Martin Jevnikar

MEDDOBJE, štev. 3-4, VII, je bilo dotiskano dne 15. septembra 1963.

SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

je doslej izdala sledeče knjige:

- Stanko Kociper: MERTIK. *Črtice*.
Remec - Debeljak: KYRIE ELEISON. *Bibliofilsko izdanje*.
Ivan Pregelj: MOJ SVET IN MOJ ČAS. *Zbornik*.
Kos - Gorše: KRIŽEV POT PROSEČIH.
Narte Velikonja: LJUDJE. *Zbirka novel*.
Marijan Marolt: ZORI, NOČ VESELA. *Roman*.
Bertoncelj - Arko: DHAULAGIRI. *Potopisni roman*.
France Balantič: ZBRANE PESMI.
Zorko Simčič: ČLOVEK NA OBEH STRANEH STENE. *Novela*.
Francè Papež: OSNOVNO GOVORJENJE. *Pesmi*.
Ruda Jurčec: LJUBLJANSKI TRIPTIH. *Roman*.
Alojzij Geržinič: IRENEJ FRIDERIK BARAGA. *Oratorij*.
Stanko Kociper: NA BOŽJI DLANI. *Roman*.
Karel Mauser: JERČEVI GALJOTI. *Povest*.
Neva Rudolf: ČISTO MALO LJUBEZNI. *Črtice*.
Mirko Kunčič: GOŘJANČEV PAVLEK. *Povest za otroke*.
Karel Vl. Truhlar: NOVA ZEMLJA. *Pesmi*.
A. Avguštin - Fr. Ks. Lukman: ENCHIRIDION.
ZGODOVINSKI ZBORNİK. Uredil Marijan Marolt.
Dante Alighieri: PEKEL. Prvi del Božanske komedije. Prevedel Tine Debeljak.
DNEVI SMRTNIKOV. Izbor emigrantskega pripovedništva. Uredil Alojzij Geržinič.
SLOVENSKA LIKOVNA UMETNOST V ZAMEJSTVU. Uredil Marijan Marolt.
ZGODOVINSKI ATLAS SLOVENSKEGA OZEMLJA. Profesor Roman Pavlovič.
K. Vl. Truhlar: RDEČE BIVANJE. *Pesmi*.
A. S. Puškin: PRAVLJICA O RIBIČU IN RIBICI. Prevedel Tine Debeljak.
Vinko Beličič: NOVA PESEM. *Črtice*.
A. S. Puškin: PRAVLJICA O MRTVI CARIČNI IN SEDMIH JUNAKIH. Prevedel Tine Debeljak.
Stanko Majcen: POVESTICE. *Črtice*.
Marko Kremžar: SIVI DNEVI. *Črtice*.
Karel Mauser: LJUDJE POD BIČEM. *Roman* — I. del trilogije.

Slovenska kulturna akcija izdaja tudi
VREDNOTE, znanstveni zbornik (Urednik Ruda Jurčec. Izšle so doslej štiri knjige). — MEDDOBJE, kulturna revija. — GLAS, informativni štirinajstdnevnik.

NA ŽELJO POŠLJEMO PROSPEKT

KNJIŽNA ZALOŽBA SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE

CASTELLI 371, RAMOS MEJIA, BUENOS AIRES, ARGENTINA